

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her:

<https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

FRA RIBE AMT

1962

Bind XV . III

Udgivet af Historisk Selskab for Ribe Amt
Varde

TIL MEDLEMMERNE

I bogen er indlagt et girokort, som vi beder Dem benytte ved betaling af kontingentet, 10 kr. + den halve forsendelsesporto. Vi beder Dem venligst betale med det samme, så den dyre opkrævningsporto kan spares.

Fra Ribe Amt 1903-28 er udsolgt i boghandelen. Restoplaget sælges kun til medlemmer, 8 kr. pr. årgang. 1903-06, 09, 10, 12, 14, 17, 18, 28 er helt udgåede. Årg. efter 1928 koster 5 kr. pr. stk. (bogladepris 12,50). Henvendelse til lærer *John Kvist, Egtved*.

Det smukke hæfte *Chr. Lyngbos Vestjyske billeder*, velegnet som gavebog, er næsten udsolgt, men kan endnu fås, pris 5 kr. + porto. Henvendelse til *H. K. Kristensen, Lunde J.* Samme steds fås *Kristensen: Lille vejledning i læsning af gotisk skrift*, kr. 2,25.

Hos lærer *Kvist, Egtved*, fås *Veerst sogn*, kr. 25,00.

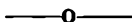
Hos *Konrad Jørgensens forlag, Kolding*, fås *Andersen: Hærvej-sognet Læborg*, 30 kr.

Til favørpris fås hos *H. K. Kristensen: Nr. Nebel og Lydum sogne*, 25 kr. (bogladepris 30 kr.).

Samme: *Øster Horne Herred*, 12 kr. (18,00).

Hos sekretær *Gunnar Gundersen, Askov, Vejen*, fås *H. K. Kristensen: En slægt fra Kjelst*, 20 kr. (32 kr.).

Benyt den indlagte tryksag om Historisk Samfund til at skaffe et nyt medlem!

GENERALFORSAMLINGEN

afholdes i Lunde forsamlingshus lørdag den 6. okt. kl. 19, offentligt møde kl. 20, foredrag af forfatteren Salomon Fri-felt: »Glimt fra Europas ældste kultur i udgravninger på Kreta«, foredraget ledsages af forfatterens farvelysbilleder. *H. K. Kristensen* viser kommunens film om Lunde sogn. Fælles kaffebord.

Grosserer Cornelius Stau

Varde museums stifter

Af P. Friis

Den 11. maj i år var det 50 år siden, Varde museum blev åbnet for publikum.

Bag museets tilblivelse ligger historien om en Vardedrengs dygtighed og aldrig svigtende kærlighed til barndomsbyen.

Længe havde grosserer Cornelius Stau, København, sammen med sin hustru syslet med tanken om oprettelsen af et museum i Varde. Begge havde de i en lang årrække samlet antikviteter, og hos begge var opstået ønsket om, at samlingerne bevaredes for eftertiden og om at give Varde et museum, for hvilket disse samlinger kunne danne grundlaget.

Allerede i 1911 havde grosserer Stau med forskellige borgere i Varde drøftet muligheden af at oprette et museum på grundlag af, at han og hans hustru skænkede samlinger hertil. Jordbunden har således været forberedt, da der i Varde byråds møde den 6. januar 1912 forelå et konkret tilbud, at der i Varde oprettedes et museum, hvortil Cornelius Stau og hustru Elisabeth Juliette Christine Stau f. Madsen skænkede forskellige genstande samt en grundfond på 10.000 kr. med 2000 kr. hvert år i fem år.

I sit møde, hvor det enstemmigt vedtoges at modtage grosserer Staus tilbud, nedsatte byrådet et udvalg til at forhandle videre med grosserer Stau og at føre sagen ud i livet. Det blev borgmester Hattensen, sagfører A. Harck og buntmager A. S. Nissen.

Og der blev handlet hurtigt — den gode forberedelse og den storstilede gave krævede det. Den 18. april bemyndigede byrådet udvalget til at afslutte lejemaal med vognmand Bertram Jensen om en 3-værelses lejlighed i hans ejendom i Storegade. Lejligheden kostede 300 kr. årlig. Udvalget fik ligeledes bemyndigelse til at ansætte en kustode. Lønnen var 100 kr. årlig.

De mange genstande, som omfattedes af grosserer Stau og hustrus tilbud, kom derefter til Varde og blev opstillet i lejligheden, hvilket Stau sørgede for, ligesom der blev udarbejdet en fortegnelse over, hvad der var skænket. Genstande, fortegnelse samt en kreditforenings obligation på 2000 kr., som første del af de foran nævnte 10.000 kr., blev den 10. maj afleveret til byrådet.

Dagen efter, den 11. maj, åbnedes museet for publikum.

At det netop skete på denne dato har utvivlsomt forbindelse med, at 11. maj var Cornelius Staus mor's fødselsdag, og at man derfor har forceret de forskellige vedtagelser for at imødekomme Cornelius og Elisabeth Staus ønske om, at denne dag blev markeret. Cornelius Staus hengivenhed for moren understregede han også ved andre lejligheder på tilsvarende måde.

Inden åbningsdagen var endnu ikke udarbejdet vedtægter for museet. Men også det skete omgående. De blev underskrevet i Humlebæk den 10. juli 1912 af Cornelius Stau og hustru og blev vedtaget af

Varde byråd i dets møde den 5. august samme år.

I vedtægterne fastslås, at museet er en selvejende institution, hvormed Varde byråd fører overtilsynet. Bestyrelsen udpeges af byrådet.

Det fremgår tydeligt af vedtægterne, at Stau ikke har tænkt sig, at museet vedblivende skulle have til huse i en lejet lejlighed. Men, at det, han ønskede,

Cornelius Staus barndomshjem i Nikolajkirkegade.

var at skabe grundlaget for en museumsbygning, opført til formålet og af en sådan størrelse, at der kunne blive tale om et virkeligt egnsmuseum.

I aftalen mellem Stau og byrådet var, at kommunen betalte lejen, kusten og brandforsikringen. Og det var nedfældet i vedtægterne. Men der var også anført, at såfremt museet måtte få egen bygning, forventedes det, at byrådet i stedet for den tidligere lejeafgift m. v. ville yde museet et kontant årligt bidrag, fastsat på kommunens budget.

Museets første bestyrelse blev borgmester Hattensen, sagfører A. Harck, skoleinspektør V. Lassen, bundtmager Nissen, sagfører Oldager og udenfor byrådet fru Margrethe Andresen og frk. Marie Nielsen.

Cornelius Stau blev født 27. juli 1845 i Varde som søn af skrædermester Jens Christian Stau og hustru.

Stau-slægten skal efter overleveringer i slægten stamme fra Rhineggen. Det fortælles, at en læge forviste en søn fra hjemmet, fordi han giftede sig under sin stand. Denne søn drog nordpå og nåede efterhånden helt til Varde, hvor han slog sig ned.

Dette har ikke kunnet efterspores, så det har kun kunnet gengives.

Men til gengæld er det sikkert, at der i det attende århundrede i Varde var en hattemager Abraham Stau, der var født 1701 og var gift med Abel Marie Knudsdatter født 1724. Af den af rådmand Stefan Pedersen i 1735 indsendte beskrivelse af Vardes næringsforhold oplyses, at der i byen var een hattemager. Det var Abraham Stau.

En søn i hattemagerens ægteskab var kobbermedemester i Varde Gunde Abrahamsen Stau, der var gift med Ane Marie (Kirstine) Sørensdatter Møller. En søster til hende ægtede vognmand og avlsbruger i Varde Hans Friis, en tid eligeret borger.

Gunde Abraham Stau's hustru overlevede ægtefællen, der døde 1783.

1785 fik hun en dreng, der blev opdraget sammen med ægteparrets børn og fik navnet Conrad Andersen Stau. Senere antog han sin mors afdøde mands navn og skrev sig Conrad Gundesen Stau. Drengens

far var en soldat Frantz Rawenach. Han var født i Heidelberg 1739 (idet han angives i 1782 at være 43 år gammel). Rawenach var knyttet til det såkaldte Riberhusiske regiment. Han nævnes endnu 1787 som underofficer. Men herefter må han enten være forflyttet eller afgået, muligvis rejst tilbage til Tyskland.

Conrad Stau kom i murerlære hos Vardes meget betydelige bygmester Mikkell Stobberup. Han boede på Rosengård og giver Stau et svendebrev af følgende indhold:

Nærværende Murer Conrad Staue i Warde Kjøbstad har ifølge Contract været hos mig i 4 Aar nemlig 1807-1810 for at lære Murer Haandværket og et Aar efter Læretiden tjent mig som Murersvend til Aar 1811 — altsaa været hos mig i 5 paa hinanden følgende Aar.

Har i al den Tid haft Lyst og Naturgaver for sin Profession. Været ærlig og tro, saa jeg kan rekommandere ham til enhver som en god duelig og lærenem Murer, der faar god Øvelse i saavel Mur som i Gibs og Sten . . . . at hans Mester har været meget fornøjet med hans Tjeneste og gerne ønsker ham Lykke og god Fremgang i denne allerskjønneste Profession.

Rosengaard ved Warde, den 20. December 1811.

Mikkell Stobberup.

Borger, Murer og Bygmester i Warde.

Gennem mange år havde Varde haft to kirker, som efterhånden begge hårdt trængte til istandsættelse. Der havde tidligere været tale om at nedbryde Sct. Nikolaj kirke, der var kun een præst og een kordegn til de to kirker, og nedbrydningen blev den 26. sept. 1806 godkendt af kongen. Efter forslag af

byfoged Fogtman blev det samtidig besluttet, at Sct. Jacobi kirke skulle istandsættes og udvides. Arbejdet med såvel nedbrydning som istandsættelse blev overdraget Mikkel Stobberup.

Conrad Stau var, som det fremgår af svendebrevet, på det tidspunkt, nedbrydningen begyndte, ansat hos Mikkel Stobberup.

Der var en overlevering, som sagde: »Den, der løsner den første sten, over ham og hele hans slægt skal forbandelsen hvile«. Cornelius Stau's bedstefar vovede det. Og det har været uden forbindelse hermed, at sønnesønnen senere til en anden kirke, nemlig Humlebæk, skænkede såvel mosaikruder som tårnur.

1813 fik Conrad Stau et sålydende borgerbrev:

Borgerbrev.

Laurids Fogtman, Hans kongelige Majestæts virkelige Cancelliraad, Byfoged i Varde saa og Herredsfoged i Øster og Vester Herreder gjør vitterlig, at Aar 1813 Lørdagen den 2den Juni har Conrad Gundersen Stau indfunden sig for Varde Raadstue-Ret og fik Borgerskab som Murermester og anden borgerlig Næring dog med de Vilkaar ej at skænke Brændevin til Salg.

Borgerbrevet er underskrevet af byskriveren Hans W. Øllgaard.

Conrad Stau giftede sig med Birthe Cathrine, der var født 1781 som datter af gårdejer Hans Christensen i Lundager og hustru Inger Cathrine Andersdatter. Hans Christensen var søn af Chr. Jepsen, der tidligere havde haft gården i fæste og i Birthe Cathrines barndom boede som aftægtsmand i gården. Hvor ægteparret Stau har boet i Varde, har jeg ikke kunnet finde, men det må have været i den

vestlige del af byen, for Conrad Stau var mellem dem, der fik erstatning efter den store brand i 1821. Beløbet var 25 rdl.

Af ægteparrets børn var de to ældste piger. Marie, født 29. okt. 1814, død den 29. august 1893, var gift

Skrædermester Jens Chr. Stau og hustru Elisabeth.

med malermester Hans Jensen, født i Boldesager 1808, død i Varde 1887. Hansine, født 17. sept. 1816, død den 30. nov. 1893, var gift med bagermester Poul Jensen, født i Torrup 1815, død i Varde 1872.

Det tredje barn var en dreng, Jens Christian Stau, født den 14. april 1819. Han kom i skræderlære og efter at være blevet svend giftede han sig med Lisbeth (Elisabeth) Madsen, og de unge etablerede sig

i den ejendom i Nikolajkirkegade, som ejedes af bager Poul Jensen, almindeligt kaldet »Poul bager«.

Jens Christian Staus hustru, der var født den 11. maj 1818 — en dato, vi har mødt tidligere i denne afhandling — stammede fra Skyhede i Outrup sogn.

Hendes slægt kan føres tilbage lige så langt som ægtefællens.

1676 blev Christian Simonsen, søn af glarmester Simon Christensen, Varde, kaldet til præst i Lunde. Christen Simonsen-Warde, som han betegnes, havde en søn, Mads Christensen, der blev degn i Lunde og Outrup. Hans søn, Christen Madsen, fik ikke nogen boglig uddannelse. Faren døde tidligt og sønnen fik en fæstegård i Skyhede under Søvig. 1762 er han fæster. Men ved auktionen over Søvig 1783 købte Christen Madsen gården for 560 rdl. Ca. 1804 har han afstået den til sønnen Mads Kristensen. Han, der var født 1780, blev 1810 gift med Kirsten Hansdatter fra Outrup. Ægteparret havde den sorg at miste adskillige børn som ganske små, og under landbrugskrisen kunne det ikke klare sig. 1823 inddelte Mads Kristensen jorden i to parceller, vel i håb om at sælge den ene. Men det lykkedes ikke. 1834 blev hans løsøre sat til auktion. Kort efter måtte han afstå gården. Efter sigende kostede den 300 rdl. på auktionen.

Mads Kristensen boede siden i et lille fæstehus. Han døde 1849. Hans enke overlevede ham til 1857.

Da det gamle hjem gik over på fremmede hænder, måtte børnene ud for at skaffe sig til livets ophold. Sønnen kom i malerlære, drog siden til København, hvor han blev malermester, og datteren Elisabeth — i kirkebogen benævnes hun som Lisbeth, men senere i livet er hun Elisabeth — kom til Varde, hvor hun kom i huset hos købmand Haunstrup

og var her, til hun stiftede hjem sammen med Jens Christian Stau.

Efter denne lille rejse gennem tiden er vi atter tilbage i den gamle købstad.

*

Under beskedne vilkår begyndte Jens Chr. Stau og hans hustru deres tilværelse i hjemmet i Nikolajkirkegade. De boede til leje hos svogeren »Poul baker«, hos hvem svigermoren iøvrigt havde ophold til hun døde i 1863.

Jens Chr. Stau og Elisabeth fik tre børn. Den ældste kom til verden den 27. juli 1845, og han fik navnet Cornelius, opkaldt efter købmand Haunstrups søn, den senere konsul Haunstrup i Varde. Det var den gang, Varde endnu havde konsuler. Man fornemmer bag denne navngivning, den taknemlighed Elisabeth har næret for det hjem, hvor hun måtte starte blandt fremmede. De to andre børn var datteren Birthe Cathrine (født 11. oktober 1847, gift med fuldmægtig, senere kancelliråd Andresen, Varde, død på Fanø 5. august 1889) og drengen Christian, født 8. december 1856.

De tre søskende stod hinanden livet igennem meget nær. De var vokset op i et hjem præget af flid, nøjsomhed og et sammenhold, hvis baggrund var en udpræget slægtsfølelse.

Jens Chr. Stau var en flittig mand. Hans hustru var den intelligente dygtige kvinde. Hun havde oplevet livets barske virkelighed, men omsat disse oplevelser i flid og sans for at klare livets forskellige problemer.

Jens Chr. Stau begyndte under beskedne forhold, men flittige som han og hustruen var, arbejdede de

sig frem til at få eget bosted. »Ved 4. auktion den 11. august 1866 over det glarmester Sørensen tilhørende toetages sted nr. 39 C på denne bys Skovbogade blev skrædermester Stau her i byen højstbydende med 1420 rdl. samt omkostninger. Budget er approberet.«

Det var ejendommen i Storegade, som nu ejes af glarmester Burchardt, og som blev Stau-slægtens hjem gennem en årrække. Jens Chr. Stau døde 1876. Hans hustru fortsatte forretningen således med ud salg fra et københavnsk konfektionsfirma, men i en alder af 75 år flyttede hun til København, hvor hun døde 1899.

Om de økonomiske forhold i hjemmet får man et indtryk ved at se på skattelisten for 1869. Da var skrædermester Stau ansat til en indtægt på 500 rdl., hvoraf de 225 var den skattepligtige indtægt. Skattebeløbet var 12 rdl. Og hertil kom en næringskat på een portion, som var 4 rdl. og 72 sk.

*

Såvel Cornelius som Christian Stau kom i handelslære. De fik det samme lærested, nemlig hos købmand Cohn i Østergade. Om denne forretning fortæller Ludvig Murtfelt: Af såkaldte »blandede forretninger« var Cohns i Østergade den betydeligste. Der kunne man købe af handelskram alt, hvad der fandtes mellem himmel og jord, urtekram, isenkram, alenkram, læderkram, galanterikram, noget for enhver smag: kaffe og the, soda og sæbe, læder til sko, salt og tjære, sy- og brodersager, ildrager og rivejern, sorte og kulørte stoffer for herrer, strigle og børste for firføddede, eau de cologne og pomade, silke-, uld- og linnedvarer for damer, herrecylinder model fyrrer, håndsmedet kæde til binde-

hund, Bonaparte ved Abukir og Randers handsker. Man gik aldrig forgæves til Cohn, han havde det utroligste og var en behagelig mand at handle med.

Cornelius Stau lærte her sammen med William Petersen, der var søn af lærer og hospitalsforstander Peter Petersen, hvis hustru var en datter af købmand Cohn, og de to unge sluttede et stærkt og vedvarende venskab. Begge drog de til København og begge skabte sig en betydelig position, Cornelius Stau på handelens område og William Petersen som kasserer på orlogsværftet (død 1915). En datter af William Petersen er malerinden Else Stenbæk Knap, f. 1884. Charlottenborg-udstillen 1916-26. Flere malerier på Varde museum.

Cornelius Stau var 14 år, da han kom i lære hos købmand Cohn, og han var i denne forretning i 6 år, da han 20 år gammel rejste til København, hvor han havde sit virke til sin død i 1926 og fra en begyndelse på bar bund skabte en stor og flergrenet virksomhed.

Om Cornelius Staus virke i København foreligger ikke mange oplysninger udover de resultater, han opnåede, og som er velkendt. Om sig selv og sit arbejde var Cornelius Stau en meget fåmælt mand. Det understreges af, at da han skulle give nogle selvbiografiske oplysninger til Kraks blå bog, blev det kun til nogle få linjer, og om hans beskedenhed kan noteres, at da han blev tilbudt en høj titel, sagde han nej tak.

Som udtryk for Cornelius Stau's vilje til at dygtiggøre sig, måske også efter tilskyndelse fra det gode hjem, han havde haft, kan anføres, at det første han foretog efter ankomsten til København var at indmelde sig på Grüners handelsakademi, hvor han gennemgik et kursus.

Og så begyndte C. Stau en virksomhed som rejssende, først for sukkerraffinaderiet Phønix, senere for De danske sukkerfabriker. Men trangen til at blive selvstændig var stadig levende, og det blev til, at han 1880 etablerede sig som grosserer i en beskednen lejlighed ude på Vesterbro. Han rejste selv rundt og solgte sine varer, det var kolonial af forskellig slags. Allerede efter et par års forløb måtte Stau flytte sin virksomhed til Amagertorv, senere til Silkegade, Østergade, og da de gamle ejendomme her skulle nedrives, købte Cornelius Stau i 1899 den gamle patricierejendom, Kronprinsessegade 14, hvor Stau og hans hustru fik lejlighed på 3. sal, medens resten af ejendommen var kontorer og lager.

En fremragende støtte i arbejdet for den nystartede virksomhed havde Cornelius Stau i sin hustru Elisabeth.

Da den unge Cornelius Stau kom til København, havde han et tilholdssted. Hans morbror Laurids Madsen (1820-1894) var blevet uddannet som maler og var rejst til København, hvor han havde giftet sig med Julie Sørensen (1826-1869), etableret sig som malermester og havde bopæl i Istedgade. Han havde iøvrigt under soldatertiden deltager i slaget ved Isted.

Malermesterhjemmet var et livligt hjem og præget af flid og soliditet. Her traf Cornelius Stau datteren Elisabeth, født 18. dec. 1854. Med hende blev han gift den 8. juni 1876 og levede med hende i et lykkeligt ægteskab til døden skilte dem. For anden gang kom navnet Elisabeth til at spille en stor rolle for Cornelius Stau.

Kort efter århundredskiftet oprettede Cornelius Stau konservesfabriken »Danica«. Senere overtog

han sammen med broren Christian Dansk-engelsk biscuitfabrik. Christian Stau fik ledelsen af denne, som han drev frem til en meget betydelig virksomhed i samarbejde med bl. andre prokurist Christian Høier, der i 1915 blev gift med Helga Elisabeth Stau

Grosserer Cornelius Stau og hustru Elisabeth.

Andresen, datter af kancelliråd Andresen, Varde. Ledelsen blev senere overtaget af Chr. Stau jun.

Fru Elisabeth Stau opnåede ikke at følge den store udvikling indenfor de virksomheder, hendes mand havde skabt. Hun døde 1915 efter nogle års svær sygdom.

Ægteskabet var barnløst, og firmanavnet ændredes senere til C. Stau & Co.

En datter af Christian Stau blev gift med Niels Stoltz, der havde været plantagebestyrer i Siam, og han blev efter Christian Staus død direktør for C. Stau & Co.

Ægteparret Stoltz' to sønner, Kaj og Asger, leder nu firmaerne, og i »gamle« fru Staus lejlighed på tredje sal i Kronprinsessegade residerer nu fru Stoltz.

Den korte angivelse af de virksomheder, som Cornelius Stau skabte og drev frem, er kun et lille udtryk for den flid, dygtighed og redelighed, som prægede al hans færd.

Et vidnesbyrd af mange skal her drages frem. I en lang årrække havde Cornelius Stau været kasserer for Foreningen af danske handelsrejsende af 1866. Foreningen havde jubilæum 1906 og Cornelius Stau havde forud for denne begivenhed bebudet, at han ville fratræde. Hans egne virksomheder lagde beslag på hele hans arbejdskraft. I Stau's efterladte papirer, han samlede ellers ikke meget af den slags, som angik hans personlige forhold, er en opfordring fra den nævnte forening, underskrevet af 180 medlemmer: »kun vanskeligheder ved at få medlemmerne i tale gør, at denne henvendelse ikke har samtlige 580 underskrifter . . . . De har udført det kæmpemæssige arbejde, der påhviler kassereren, med en omhu og overlegen dygtighed, som gør det såre vanskeligt for os at tænke os dette hverv i andre hænder end Deres, hvorfor vi indtrængende beder Dem om ikke at nedlægge Deres mandat. . . .«

Museets mangeårige formand, grosserer J. F. Lasson, tegnede den 21. decbr. 1926 billedet af Cornelius Stau således: » . . . I sin forretning var Stau en myndig mand — ligesom han selv var besjælet af den yderste grad af pligtfølelse, forlangte han det også af andre, men han var tillige grundhæderlig og retfærdig, så der efterhånden skabtes det smukkeste forhold mellem funktionærer og chef — det gode patriarkalske forhold, hvor interesserne

mødes, og mangan gammel arbejder i firmaet be-
græder nu tabet af en trofast ven og velgører.

Det gamle firma blev bygget på det rigtige grund-
lag, såvel indadtil som udadtil, og det opnåede ef-
terhånden en betydelig anseelse, hvilket i første
række skyldtes lederens solide og reelle købmands-
skab — han erindrede nemlig stedse, at »tillid ska-
ber tillid«, og hans købmandsære måtte ikke plet-
tes.«

Det var som nævnt Cornelius Staus' tanke at få
opført en selvstændig museumsbygning, og Varde
byråd nedsatte ret hurtigt et udvalg — sagfører
Harck, skoleinspektør Vald. Lassen og sagfører J.
Chr. Oldager — til at undersøge muligheden af at
få denne sag løst.

I et møde d. 28. marts 1913 mellem bestyrelsen og
byrådets udvalg var man så vidt, at der fra Corne-
lius Stau forelå tegning og overslag, udarbejdet af
slotsarkitekt Th. Jørgensen, medens udvalget mødte
med tilsvarende, udarbejdet af arkitekt Christoff
Hansen, Vejle. I begge tilfælde var det forudsæt-
ningen, at bygningen opførtes ved Arnhjerg ud mod
Lundvej.

Man vedtog, som det hedder, en anden behand-
ling. Men der var skred i foretagendet.

Allerede den 5. maj meddelte Cornelius Stau og
hustru, at de under forudsætning af, at bygningen
opførtes på den foreslåede grund, at slotsarkitekt
Jørgensens tegning anvendes, at kommunen yder
10.000 kr. til bygningens opførelse, vil ægteparret
tiltræde, at de tidligere skænkede 10.000 kr. anven-
des til opførelse af bygningen samt skænke yder-
ligere 10.000 kr. dertil.

Helt let gik det ikke i byrådet. Også den gang kendte man betænkighedens nådegave, og efter to behandlinger, og sidste gang i et ekstraordinært møde, enedes man om at tiltræde bygningens placering, det vil sige yde grunden, godtage slotsarkitektens projekt, yde 10.000 kr., men betinget af, at der ad anden vej blev skaffet sikkerhed for hvad bygningen eventuelt ville koste mere end de 30.000 kr., der var sikkerhed for.

Museets bestyrelse måtte så til Stau for at spørge, om han ville betale, dersom der blev overskridelse.

Den foreliggende brevveksling fortæller om en vis irritation over denne henvendelse. Men de lidt spegede tråde blev udredt, og grosserer Stau og hustru påtog sig opførelsen af bygningen på den basis, at de af kommunen bevilgede 10.000 kr. overførtes til grundfonden, og Stau og hustru dermed heftede for hele byggesummen.

I de efterladte papirer har jeg fundet et kontrahogsblad, hvor Stau har opgjort regnskabet for hovedbygningen. Den kostede 30.014 kr. 65 øre!

I en skrivelse af 7. oktober 1914 fik museets bestyrelse meddelelse fra grosserer Stau om, at bygningen var færdig, og at man kunne flytte ind mellem 15. og 18. oktober. Det blev dog først den 20. oktober, at den storslåede gave kunne tages i brug.

Åbningen af Varde museum på baggrund af Cornelius Stau og hustrus gave gav genlyd i byen derved, at der blev foretaget en indsamling til støtte af museets grundfond, så der ved hjælp af dennes midler blev mulighed for at sikre sig genstande til museet. Man kan med rette sige, at byens borgere forstod at påskønne den gave, som var givet, thi

i løbet af kort tid var grunfonden på 4.000 kr. udover kommunens 10.000 kr.

Tilsvarende viste der sig blandt borgerne en betydelig interesse for at aflevere genstande til museet. Den første fortegnelse over 116 skænkede genstande viser ligeledes et alsidigt udsnit af befolk-

Indvielsen af Varde museums bygning.

ningen som givere. Også kommunen bør i denne forbindelse nævnes med gaven hånd- og halsjern.

Iøvrigt er det interessant at bemærke den første bestyrelses initiativ vedrørende henvendelse om at støtte museet. Det var i første række frk. Marie Nielsen, der påtog sig det arbejde at udsende henvendelser om støtte til museet. Der foreligger fortegnelse over til hvem henvendelserne er udsendt, og denne giver et indblik i, hvor de unge fra Varde er draget hen. Her findes adresse på udvandrede vardensere i Australien, i de forskellige stater i

Amerika, en slægtning af byfoged Rosenørn fik en henvendelse i Kyoto i Japan.

I forbindelse med museumsbygningens indvielse fremkom en kreds af borgere med forslag om, at der blev tilstillet Cornelius Stau og hustru en takadresse for de store og værdifulde gaver til byen.

Der blev sendt lister rundt, og så godt som alle, der fik dem præsenteret, skrev under. Det blev ikke færre end 800 af byens borgere, hvis navne findes i den kunstnerisk fremstillede, smukt indbundne adresse, som også har billeder fra Varde og museet.

Adressen blev afleveret i julen 1914, og den er senere af slægten skænket til museet, hvor den opbevares i montre.

Med de gaver, som indkom til museet, med køb af den Teilmannske samling og med de fortsatte betydelige gaver fra Cornelius Stau og hustru, blev pladsforholdene efterhånden vanskelige, skønt borgmester Hattensen i 1913 havde udtalt sin store betænkelighed ved kommunalt tilskud til en bygning på 15 værelser uden sikkerhed for, at man i fremtiden fik noget at fylde dem med.

Med levende interesse fulgte Cornelius Stau, hvorledes det gik med museet, og i juli måned 1916 fik bestyrelsen en forespørgsel om ønskeligheden af at udvide museet. Naturligvis var man meget interesseret, men der var de høje byggepriser. Stau sendte slotsarkitektens projekt, som naturligvis blev drøftet, og efter et halvt års forløb sagde bestyrelsen ja og for Staus regning blev de to fløje opført. I maj 1918 var udvidelsen tilendebragt og samtidig afsendte Stau den syvende sending af genstande til museet.

En arkitektonisk smuk museumsbygning havde Cornelius Stau givet sin barndomsby, betydelige

samlinger havde han skænket. Den 16. december 1918 hans hustru Elisabeths fødselsdag — afdækkedes afstøbningerne af Jellingestenene, og den 16. december året efter modtog museet et legat på 30.000 kr., Cornelius Stau og hustru Elisabeth Stau f. Madsens legat. Legatet skulle indestå i firmaet

Varde museum i dag.

Cornelius Stau til indehaverens død og forrentes med 4 pct.

Men i februar 1925 disponerede Cornelius Stau således, at legatbeløbet, som nu var vokset til 36.400 kr., blev afleveret i Østifternes kreditforenings obligationer.

Og den sidste store håndsrækning til Varde museum gav Cornelius Stau, da han i 1925 lod opføre kustodebygningen, som murermester Laurids Sørensen fik i entreprise for 15.346 kr.

Cornelius Stau og hans hustru skabte grundlag for og ramme om Varde museum. Også fra mange

andre sider har museet i de forløbne halvt hundred år fået støtte, så det er vokset til et meget betydeligt egnsmuseum. En indgående redegørelse for museets virke vil der ikke her kunne blive plads til, og vil vel også være utidig, da museet langt fra hører til landets ældste. Men den særlige baggrund for tilblivelse og vækst kan måske berettigede skildringen.

Som det foran er nævnt, gav Cornelius Stau's forretningsdygtighed ham både glæde og velstand. Men af de penge, han tjente, skænkede han til andre af et varmt hjerte og med en rund hånd.

Billedet af Cornelius Stau og hans hustru vil ikke være fuldt tegnet, dersom man ikke udenom forholdet til Varde museum også nævner andre områder, hvor de med åbent sind gav støtte og i særlig grad Cornelius Stau gjorde det efter hustruens død og til minde om hende, som han havde levet så lykkeligt sammen med.

Fru Elisabeth Stau døde, som nævnt, den 16. oktober 1915, og Cornelius Stau tog da straks fat på at realisere den tanke, som hans hustru havde udkastet, nemlig at oprette et rekreationshjem for kvinder. Han stiftede derfor »Fru Elisabeths Stau's rekreationshjem«. Der startedes i en lejet villa i Ellekilde og indvielsen fandt sted den 11. maj 1916. Senere blev hjemmet flyttet til Kildekrog, hvor Cornelius Stau købte en grund og lod hjemmets bygninger opføre.

Cornelius Stau oprettede et hjem for blinde småbørn. Det blev overtaget af staten og i stedet oprettede han »Elisabeth Staus hvilehjem for blinde kvinder.« Han stiftede en række legater, deriblandt

også legater til fødebyen, således et til håndværkerforeningen, og det bærer farens og morens navn.

Cornelius Stau døde den 17. december 1926. Både han og hans hustru hviler på Humlebæk kirkegård.

Kildehenvisninger: Cornelius Stau: efterladte papirer. Helga Elisabeth Høier, f. Stau Andresen: optegnelser. H. K. Kristensen: Lunde Sogn. H. K. Kristensen: Outrup Sogn. Personallistorisk institut, København. Kirkebøger. Folketællingsliste. Varde museums arkiv. Varde byråds arkiv. Ludvig Murtfeldt: Det Varde, som forsvinder. Danmarks Søfart, Handel og Industri.

En træhest til auktion og lidt om landmilitseren

Af H. K. Kristensen.

I 1765 var der offentlig auktion ved *Billum kirke*. Blandt effekterne var et ikke helt almindeligt dyr, nemlig en træhest.¹⁾

Godt hundrede år tidligere var den vistnok kun kendt blandt soldaterne og på kronens godser hos lensmændene. Dog er det muligt, den allerede dengang havde vundet indpas på enkelte adelsgodser, selv om der fra denne tid ikke er bevaret et eneste eksempel på dens anvendelse der. Det skulle ikke indføres i nogen protokol, når husbonden fandt for godt at straffe. Da Wallensteins soldater sidst i september 1627 kom til *Varde*, fik de allerede en måneds tid efter ankomsten en træhest lavet, naturligvis på byens regning.²⁾ Det var antagelig den første i Vestjylland.

Første gang, jeg har fundet, at nogle af vor egne bønder kunne risikere at ride træhesten, er 1686. Og som vi skal se i det følgende, var det kun rytterbønder, hvoraf der forøvrigt var mange dengang.

I 1765 var hesten blevet mere almindelig. Da var den indvandret på adskillige herregårde rundt omkring. På hvor mange ved man ikke, og heller ikke

ved man noget om, hvor flittigt den blev brugt. Den omtales ret sjældent i arkivernes dynger af dokumenter. Der har sikkert været herregårde, hvor den slet ikke fandtes eller ikke brugtes. På Estrup, ved man, havde den sin plads i ladegården.³⁾

De bønder, der var tilstede ved auktionen i Billum, fik visselig deres egne tanker, da de så, at det var herremanden Søren Rygaard på Hesselmed i Ål, som ejede en hel del af Billum sogn, der købte hesten. Han fik den for en pris af 3 mark 8 skilling. Han har næppe købt den for at bruge den til brændsel! Nej, der kan ikke være tvivl om, at den skulle være til brug for godsets bønder i påkommende tilfælde.

Den var da også godt tilredet i forvejen! Det var nemlig en militær træhest, der havde stået på landmilitsens øvelsesplads ved Billum kirke.

Inden vi går videre med auktionen, vil vi se på militsens forhold her på egnen.

Det første afsnit af Danmarks deltagelse i Den store nordiske krig viste regeringen, at det var utilstrækkeligt med den hvervede hær. 1701 genoprettedes derfor landmilitsen, som havde været ophævet siden Skånske krig. Af hver 20 td. hartkorn uden for ryttergodset, hvoraf der var meget på egnen, indrettedes et lægd, der skulle stille en soldat. Han skulle stå i tjeneste i 6 år. Rømmede han, skulle han første gang til straf tjene 3 år længere, 2. gang løbe 3 gange spidsrod og 3. gang hænges eller gå i jern på Bremerholm for livstid. Allerede 1702 blev det ændret til, at desertørens navn skulle opslås på en galge i herredet. Derved gjordes han »uærlig«, blev udstødt af det borgerlige samfund og familien, og kunne nu rekruttere rakkernes kaste. Kun fanesvingning efter kongelig tilladelse ved en

militær afdeling var det eneste, der i menigmands øjne kunne bringe ham tilbage.

Tjenesten i militsen var dog ikke mere omfattende, end karlen samtidig kunne passe sit arbejde ved landbruget, idet han kun om søndagen skulle øves nogle timer ved kirkerne. Hertil kom nogle mønstringer, der i *Ribe stift* omfattede ca. 30 dages årlig march og regimentssamling. Når tjenesten alligevel blev forhadt, skyldtes det den rå måde, hvorpå befalingsmændene holdt disciplin. — Så længe de unge var soldater, skulle de naturligvis blive på stavnen.

Da herremændene skulle sørge for, at der på deres godser var soldater nok, og der i virkeligheden mange steder var for få, grundlagde godsejerne faktisk begyndelsen til stavnsbåndet. De jyske godsejere nægtede nemlig de unge rejsepas. »Ja, allernådigste konge,« skriver *krigskommissær Nissen*, »de gør denne frie provinses folk så godt som vordnede.« I skarpe hedeegne var det især, det knob med at skaffe mandskab nok, værst var det ved *Viborg bataillon* og *Ribe regiment*. I vort amt var der mange små gårde uden tjenestekarle eller hjemmeværende voksne sønner, vore unge søgte efter gammel skik pladser på øerne, i Slesvig og Holsten, andre for til søs eller fiskede. Ikke underligt, at der i *Ribe regiment* endnu 5 år efter militsens oprettelse fandtes lægd, der ikke havde stillet en soldat, og blandt de stillede var der mange gifte, husmænd og inderster, fattige folk og »ubekvemme og udygtige«. En officer, Hartmann, indberettede til kongen, at det kunne blive nødvendigt at forlænge militsens tjenestetid ud over de 6 år, men han fandt det meget betænkeligt, for uden tvivl vil de enrullerede »her i landet [Jylland], som er et

deres frihed meget agtende folk, blive helt mistroet, ja, mange som desperat, og hverken de eller deres afkom det lettelig forglemmer,« hvis man ikke holder løftet om de 6 år.

Samtidig må det også nævnes, at militssoldaterne senere i kamp var så tapre, at en samtidig forfatter siger, at de »viste sig som løver.«

I de blandede distrikter på *Ribeegnen* skete det af og til, at en udskreven stak af over grænsen. Men da Danmark anden gang gik ind i Den store nordiske krig, og krigen trak ud, så militssoldater hele og halve år kunne være indelukket i fæstninger med stor sygelighed og dødelighed, deserterede flere.

Efter en kortvarig ophævelse af militsen fra 1730, indførtes den atter 1733 og denne gang sammen med det lovformelige stavnsbånd. Soldaterne blev dog ikke mere bundet til fødestavnen, end der i 1742 var 60 % af udskrevne reservesoldater på *Ribeegnen* 1-10 mil borte fra hjemmet.⁴⁾ Godsejerne må altså have givet dem rejsepas eller rettere sagt — solgt dem pas, for på den nemme måde kunne de tage en part af karlens i det fremmede surt erhvervede fortjeneste, ja, man kunne også købe sig helt fri ved et meget dyrere fripas, se f. eks. et sådant i fotografisk gengivelse i H. K. Kristensen: *Fra Koldingfjord til Blåvandshuk*, s. 204.

Og mange forsvandt helt uden pas. Proprietærerne i *Vester Horne herred* besværede sig over, at det var blevet sådan på den »skarpe hede- og sanddrev- en jord, at fast hverken jordegodsejere nu mere kan få dygtige karle, enten til gårdfæstning eller til hans majestæts tjeneste som landsoldater at levere. Det unge mandkøn er kommet i den onde vane at udløbe til det holstenske og derfra videre til Hol-

land, hvor de fleste bliver og ikke vender tilbage«.4) Fra *Janderup* fortælles endnu den dag i dag en hel roman om nogle brødres flugt til Holland, hvor en af dem arbejdede sig frem til en god stilling som spejlmager, ligesom slægten endnu med omhu og stolthed værner om nogle af hans spejle.5)

Trods stavnsbånd kunne man altså ikke fastholde dem, der havde rejselysten i blodet.

Da militsen 1701 skulle gennemføres, måtte amtet betale indretningen ved eksercerpladserne, dog ikke våbnene.

Ribe amtsstue anskaffede 20 geværskabe, 20 skydeskiver, 20 træheste samt 3 pæle (straffepæle) til kaptajnerne *Grünhagens*, *Buchwalts* og *Dombroiks* kompagnier under *oberst Ingenhavens Riberhusiske regiment*.

Kaptajn *Dombroiks* kompagni havde 6 eksercerpladser i Ribe amt, nemlig ved *Ovtrup kirke*, hvor der anskaffedes et skab med lås og jernskodder for døren og med 39 jernkroge og 39 store søm til at hænge 39 musketter og lige så mange patrontasker på. Skabet kostede 17 rdl. 4 mark 3 skilling at fremstille. Endvidere anbragtes der i *Ål kirke* et skab til 36 bøsser — det er antagelig det, der sammen med det øvrige og eksercerpladsen senere flyttedes til Billum. I *Ho kirke* anbragtes et skab til 14 bøsser, i *Alslev kirke* et til 21 bøsser, i *Guldager* et til 25 og i *Tjæreborg kirke* et til 20 bøsser. Til hver af de 6 pladser havde kaptajnen desuden en skydeskive og en træhest. — I Vester herred var ialt udskrevet 52 mand, heraf 6 fra *Ovtrup*.6) Der boede korporal Mads Nielsen i et hus, der var bygget op ad kirkegårdsmuren, og som egentlig var det gamle degnebol. Også andre officerer slog sig senere ned i

sognet, nogle af dem ligger begravet på Ovtrup kirkegård.

Samtidig med militsen havde *rytterregimenterne* også eksercerpladser ved landsbykirkerne, dog ikke ved de samme. 1716 var det her på egnen kaptajn Bormanns kompagni af 1. jyske rytterregiment. Det eksercerede sine dragoner ved *Skanderup, Farup, Astrup, Brøndum, Lunde* og *Strellev* kirker.

Der samledes således 33 ryttere ved Lunde kirke, nemlig 4 fra Janderup, 6 fra Billum, 3 fra Al, 3 fra Henne, 1 fra Lønne, 7 fra Nebel, 3 fra Ovtrup, 2 fra Lunde og 4 fra Kvong. Hele kompagniet havde samlingsplads ved Skast herreds ting. Her stillede de 33 dragoner fra Lunde sammen med 27 fra Skanderup, 19 fra Farup, 11 fra Åstrup, 14 fra Brøndum og 12 fra Strellev.⁷⁾

Det meste af kronens bøndergods på egnen var udlagt som ryttergods. Dette var så inddelt i lægd efter hartkornet. Hvert lægd skulle underholde en hvervet rytter, undertiden med familie. I den første tid skulle de bo hos bonden i gården. Det var i reglen ikke behageligt. Senere fik man rytterne ud af gårdene, og rytterbønderne byggede små huse til dem — og bad straks regimentskassen om hjælp til tømmeret, da her »er ingen skove«.

I 1686 havde rytterbønderne fået at vide, at hvis rytteren tiltvang sig mere, end han skulle have, og bonden ikke meldte det, skulle bonden straffes, enten på vand og brød hos gevaldigeren eller med *træhesten*.

Så sad bonden omtrent som en lus mellem to negle, for det var vist ikke rart at være sammen med rytteren, efter at man havde meldt ham! Samtidig blev der opsat en straffepæl med jernlænker i Hylerslev til at straffe ulydige rytterbønder ved.⁸⁾

1702 fik rytteriet lov til selv at udskrive karle til dragoner på dets eget gods i stedet for de hvervede.

Da blev der for alvor rift om de unge karle. Rytteriet skulle have rekrutter, militsen skulle have rekrutter, landbruget skulle også have folk. 1705 stævnedes regimentsskriveren Anders Rask på Visselbjerg femten tjenestekarle, fordi de havde taget plads uden for ryttergodset på gårde, der hørte under proprietærernes stavn, ja, nogle var rejst ud af landet.

Imidlertid fandt regeringen, at det vestjyske ryttergodts var så forarmet, at det var det klogeste at skille sig af med det. Det skete 1719. Så skulle det vel også blive lettere at få rekrutter. Det var dog stadig vanskeligt.

Kaptajn Dombroik ved landmilitsen, hvis eksercerpladser her i amtet vi har nævnt foran, havde også eksercerpladser i Lundenæs amt, heraf følgende i Øster Horne herred, som dengang hørte til dette amt: Ved *Ølgod* og *Thorstrup* kirker. Desuden havde han en eksercerplads ved *Lyne* kirke. De tre steder var der skabe til henholdsvis 10, 36 og 22 »flinter« (flintebøsser), og der var tilsvarende skydeskiver og træheste. I *Torstrup* og *Lyne* stod skabene, der var dobbelte skabe med to rader geværer, inde i kirkerne, mens det mindre skab i *Ølgod* stod i våbenhuset.⁹⁾ Da øvelserne foregik om søndagen, dog sikkert ikke i gudstjenestetiden, kunne det nok være generende for menigheden og afstedkomme gnidninger. Man har et eksempel herpå fra *Ovtrup*. Det er fra en lidt senere tid. 1769 kom der under den ny hærordning en ny slags landmilitsbatailloner. Da blev der atter øvelsesplads ved *Ovtrup* kirke og et nyt våbenskab forfærdiget. Kaptajn *Lütsov*, der boede på *Viumgård*, satte skabet ind i kirken,

da våbenhuset manglede loft. Sognepræsten *J. H. Brorson*, salmedigterens søn, ville imidlertid ikke have kirken stående åben for soldaternes rumstere, men kunne ikke få kaptajnen til at flytte skabet. Han klagede så til biskoppen. Denne befalede præsten at lægge loft i våbenhuset og kaptajnen at flytte skabet derud, da »våbenhuset i forrige tider var indrettet til sådant brug«, og det er usømmeligt, at Guds hus bruges som rustkammer. Så blev skabet flyttet.¹⁰⁾

Der er ingen træheste bevaret her i landet. Kun på Herning museum findes »en spore« eller »stighøjle«, et lod, der blev bundet til foden på den, der skulle straffes, og som ifølge overleveringen havde været i brug på Sindinggård. Kun fra enkelte billeder, beskrivelser og regnskaber har man kendskab til træhesten.³⁾ Det har derfor interesse at se, hvad håndværkerens regning kan oplyse om de heste, der skulle plage militssoldaterne, og af hvilke en senere skulle sætte skræk i de Hesselmed bønder.

Træhestens krop var lavet af en 4 tommer tyk egeplanke $4\frac{1}{2}$ alen lang. Den var forsynet med en hals, hvorom det i regnskabet hedder: »Af bemeldte sort planker [dvs. forannævnte egeplanker] til halsen på hesten at runde og forhøje $2\frac{1}{4}$ kvarter,« hvilket vel må sige, at halsen har hævet sig $13\frac{1}{2}$ tomme ($35\frac{1}{2}$ cm) oven over kroppen. Halsen må have endt i et hoved, da der tales om to ører af ege »barcuner«, af de samme barcuner lavedes trænagler til at fastgøre benene med. Da det antagelig har været nødvendigt med to nagler til hvert ben, må hesten kun have haft to ben. Det hedder da også i regnskabet: »Store spanske fyrømmer, 14 tom. tyk, $5\frac{1}{2}$ alen lang til ben under hesten, til å hest 2 stk., er 6 tylt 10 stk. å tylt 9 rdl. er 61 rdl. 3 mark.« (Der lavedes

41 træheste til Lundenæs amt, og så passer udregningen.⁹⁾ Fremstillingsprisen pr. best blev knap 3½ rdl.

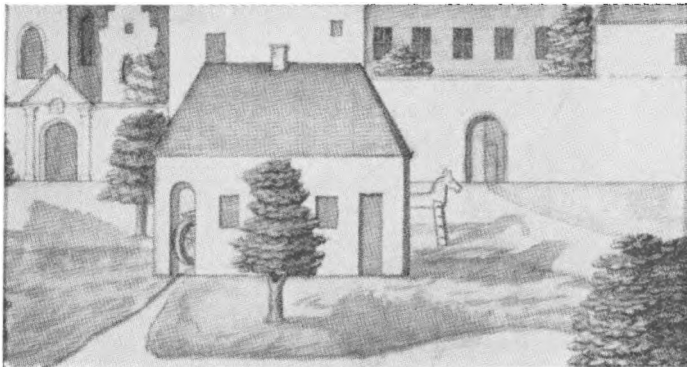
Den almindelige opfattelse er vel den, at træhesten havde fire ben, og således ses den også på det

Udsnit af billede af hovedvægten ved Københavns slot i Frederik IV's tid. Bemærk træhestens store højde i forhold til soldaterne og straffepælen.
Farvelagt tegning i Nationalmuseet.

kendte billede af hovedvægten ved Københavns slot på Frederik IV's tid, så der har vitterlig været fire ben, men på et billede af herregården Dronninglund i Vendsyssel, som Gunnar Olsen har fremdraget i sin bog om træhesten, ses den forreste halvdel af hesten, og så vidt man kan se, er der kun ét forben, så hesten har nok været tobenet. I alt fald minder den vestjyske militshest meget om en træhest, der omkring 1730 blev anskaffet på Vordingborg rytterdistrikt, ikke til rytterne, men til bønderne.

5½ alen lange ben gav en ordentlig højde! Dog må benene være gravet et stykke ned i jorden, for at hesten kunne stå fast. Den var nemlig ikke som den vordingborgske afstivet med fire løsholter, hver på tre alen. Selv om vor tobenede hests ben har

Udsnit af billede fra ca. 1750 af herregården Dronninglund i Vendsyssel. Bag det lille hus stikker den forreste del af træhesten frem.

været gravet en alen eller så i jorden, har den været overraskende høj. For at komme op på den måtte snedkeren da også lave »3 optrine«, ligeledes af barcuner. Ifølge Kalkar er en barcun et langt, tykt stykke firkantet træ, men han anfører tillige, at efter Harboe: Marine Ordbog betegner det et svært egespir. Det er i den sidstnævnte betydning ordet bruges her. Det fremgår nemlig, at det drejer sig om 5 alen lange spir, hvoraf der savedes stykker til nagler, ører og nu til »optrine«.

På Dronninglundtræhesten synes der også at have været optrin, netop sådanne runde stykker anbragt ind i ydersiden af hestens svære ben. Således har det antagelig også været ved Dombroiks træheste

herude i Vestjylland. At træhesten var høj, fremgår ligeledes af billedet af hovedvagten. Ved siden af hesten er der nemlig anbragt en almindelig løs stige, åbenbart til benyttelse for delinkventen. Staklen, der red træhest, har altså været anbragt højt til vejrs.

Det ser ikke ud til, at de hårdføre jyske soldater har taget sig den ridetur synderlig nær. I hvert fald klager officererne ved militsen i Sydjylland 1740 over, »at adskillige soldater, som nu mere end tilforn, formedelst de ikke agter straffen at ride træhesten, udebliver fra eksercerpladsen.«⁴⁾ Dog kunne turen være frygtelig for somme. Fra *Viumgård* i Nørre Horne herred fortælles endnu i slægten om en fæstebonde, som red træhest dør, at han tog skade for livstid. Gunnar Olsen skriver, at meningen med at straffe med træhest og spansk kappe synes først og fremmest at have været, at de skulle virke beskæmmende, og de skulle derfor kun anvendes ved særlige lejligheder.

I samme regnskab fra Lundenæs amt nævnes også *straffepælen*. Det er ikke købstædernes skampæl eller kag, heller ikke gabestokken, men et næsten kun militært straffemiddel, som dog også et enkelt sted blev brugt på et stort gods. Den beskrives i almindelighed som en stang med en skammel besat med jernpigge. Den, der skulle straffes, blev bundet til stangen og stillet op på skammelen. Vor pæl har snarere været indrettet, som P. Eliassen⁹⁾ skildrer den: »Misdæderen bandtes fast til pælen så højt oppe, at han ikke kunne nå jorden med fødderne. Nedenfor pælen var der nogle spidse pinde, som han kunne nå med fødderne, der var nøgne.« Regnskabet viser nemlig følgende: »Til 1 pæl 1 stk. 7 sjællandske alen lang fyrstolpe, er på 5 pæle

4 rdl. 1 mark. Af en 5 alen dobbelt ege barcun til krydset at stå på, til å pæl $3\frac{1}{2}$ kvarter, 2 mark. 2 jernkramper til hver pæl, ialt til 5 - 15 sk.; 2 »håndtskeller« [håndbøjler] med kæde og bolte, 10 rdl. ialt. 1 hængelås med nøgle å pæl 3 mark 12 sk. ialt.«

Spørgsmålet er, hvad der menes med »krydset«. Man kan tænke på en kort tværstang. En parerstang til en kårde kaldes et kryds. Var det en tværstang, må den have været boltet eller naglet til pælen, og det fremgår ikke af regnskabet. Muligvis er det da blot stedet i jorden, hvor piggene kan have været anbragt, så de dannede et kryds. På billedet af pælen på hovedvagten ses de stikke op af jorden ved foden af pælen. I Eliassens bog er der en tegning, han har ladet lave. Der står pindene i jorden, men manden er fastgjort ved armene til en kort tværstang foroven. En sådan omtales ikke her og ses heller ikke på det samtidige billede af pælen ved hovedvagten. Der ses imidlertid de to håndjern og lænkerne, som også fandtes ved vor militspæl. Denne har derfor nok været som hovedvagtens.

Det var solide strafferedskaber. Når officererne tillige brugte stok, pisk, næveslag og skældsord, kan man nok forstå, at de unge bøndersønner så med afsky og skræk på militsen, selv om Jeppe på Bjerget kunne få sig til at sige: »Jeg fik aldrig så mange hug i de ti år, jeg var under malicien, som jeg får på een dag af den slemme quinde.« I Jappes kraftige sprog er det et udtryk for, hvor overvættes ond Nille var mod ham. Hun var meget værre end det værste, man ellers kendte!

Foruden militsen havde man en hær af lejede, »gevorbnæ« soldater, der for en stor del var alskens skrabsammen, ofte udlændinge med forbryderiske tilbøjeligheder og blev kommanderet på tysk. Un-

der de store rustninger 1762 og hæropstillingen i Meklenborg mod russerne fik man for alvor øjnene op for de gevorbnes unationale holdning, fejl og mangler, og en ny hærordning skabtes. 1763 beordredes landmilitsen opløst. I stedet for inddeltes landet i 12 distrikter, og landets egne sønner skulle i hvert af de hvervede regimenter danne en bataillon, så der i hvert regiment kom et antal indfødte, udsøgte folk med fuld soldateruddannelse. De gamle militsafdelinger skulle være helt ophævet fra nytår 1765.

Derfor skulle dens efterladenskaber sælges. Og derfor lod amtet afholde den omtalte auktion ved Billum kirke. Træhesten stod uden for kirkegårdsdiget og blev som nævnt købt af godsejeren Søren Rygård. Han købte også 39 pund grov krudt, som fandtes i skabene, der stod i våbenhuset. Selve skabene købtes af *Bakken Christensen* i *Burgård*.

Således adspredtes dette minde om den gamle milits, men de udskrevne unge mænd fik det ikke stort bedre af at komme ind og blive rigtige soldater.

KILDER: 1) Vester Horne herreds auktionsprotokol 1743-75. 2) Jens Olsen i Jyske Sml., 2. rk. IV 126. 3) Gunnar Olsen: Træhesten, hundehullet og den spanske kappe 55f, 59, 74, 132. O.Nielsen: Malt herred 13. 4) Rochstroh: Udviklingen af den nationale Hær i Danmark III. 5) H. K. Kristensen: Fra Koldingfjord til Blaavandshuk 205. Marius Jager Andersen: Anders Hansen og Gamle Niels Andersen 18ff. 6) Riberhus amts contributionsregnskab 1702. 7) 1. jyske rytterregiment. Kasseregnskab 1/1 1716 - 31/10 18. 8) H. K. Kristensen: Ovtrup Sogn 195-98. 9) Lundenæs contributionsregnskab 1702-04. 10) H. K. Kristensen: Ovtrup Sogn 198f. 11) P. Eliassen: Historiske Strejftog i Kolding og Omegn 90, 101 noten.

Arkæologiske undersøgelser i Ølgod kirke

Af Mogens Bencard.

Som et levn fra tiden før industrialismen, hvor jernbanestationen endnu ikke havde øvet sin magnetiske indflydelse på bydannelsen, finder vi i dag Ølgod kirke i byens yderste udkant, ude af stand til at holde andre huse end de trofaste drabanter, den gamle skole og den gamle kro, samlede omkring sig. Næsten på toppen af en stor, flad banke ligger den med vid udsigt over det omgivende land. Kirken er en stor romansk granitkvaderbygning med apsis, kor og skib. (Fig. 1.) Tilbygget er et gotisk tårn i vest og et nyt våbenhus i syd. Indtil o. 1760 havde den yderligere to tilbygninger, nemlig et stort dobbeltkapel i syd og et våbenhus foran den nu tilmurrede norddør.¹⁾

I anledning af en hovedrestaurering, som bl. a. indbefattede indlæggelse af gulvvarme og en deraf følgende forsegling af kirkens nedre gulvlag, besluttede Nationalmuseet at lade foretage en arkæologisk undersøgelse af bygningen. Udgravningen, som foregik i 1959 fra 25. Maj til 5. Juni, havde til formål at sikre, at ingen arkæologisk værdifulde lag blev fjernet uden undersøgelse, samt at søge

eventuelle spor af ældre byggevirkksomhed på stedet. Inden jeg går over til en nærmere beskrivelse, vil jeg benytte lejligheden til at takke for den hjælp, jeg modtog fra forskellig side. Menighedsrå-

Fig. 1. Ølgod Kirke, set fra nord-vest.

det for den bistand, det ydede mig, pastor K. Høgsbro Østergaard, fhv. førstelærer H. Øllgaard og forfatteren Salomon J. Frifeldt for en værdifuld håndsækning, adskillige interesserede fra sognet for hjælp ved harpning og andet arbejde, samt sidst, men ikke mindst murermester Otto Holm, som altid var villig til at ofre både arbejdstid og fritid, når det kneb med at nå det hele. Uden alt dette hav-

de jeg ikke været i stand til at gennemføre gravningen på den korte tid, der var mig tildelt.

Undersøgelsen blev koncentreret til skibet, fordi man altid kan regne med, at bunden her ikke er fuldt så ødelagt af begravelser, som korets. Ølgod kirkes skib er højt, hvidkalket og fladloftet. Dets mure er også indvendig sat af granitkvadre, hvilende på en enkel uprofileret sokkel. Murene bærer stærkt præg af reparationer, er her og der lappede med kløvet kamp, ja endog med tegl. Vinduerne er nye, og nordmurens to oprindelige tilmurede med mursten. Det omtalte dobbeltkapel har åbnet sig ind til skibet med to store arkadebuer, som nu viser sig i sydmuren som to store blændinger. På hver side af korbuen findes rester af sidealter-nicher. Selve korbuen er omsat i tegl og udvidet. (Fig. 2.)

Undersøgelsen begyndte på hvad man kunde kalde sædvanlig måde: med forsigtig afskovling af øvre, løse lag over et vist område, indtil en begravelse kunde lokaliseres. Begravelser, som ofte kan have fjernet vigtige beviser, kan nemlig give kirkearkæologen visse fordele. Heriblandt den, at han kan gå ned her uden fare for at ødelægge noget, således at han i gravens sider kan få begreb om de skiftende lags udseende og tykkelse. Herved har han lettere ved at fjerne - og harpe - et lag ad gangen, således at han kan gøre sine iagttagelser i hver nyt lags overflade.

Som man vil kunne se af vedføjede udgravningsplan, var hele midtergangen, hvor stolestaderne ikke besværliggjorde gravsætning, gennemgravet af begravelser. Interessen kan derfor koncentreres om områderne syd og nord for gangen. Mod syd var lagfølgen denne: 1.) tre løse sandlag af forskellig

farve og tykkelse: afretningslag for skiftende murstensgulve. 2.) Et lerstampet gulv, som mange steder var uklart brudt og tyndslidt indtil ukendelighed. Gulvet bar svage spor af at have været kalket. Det gik ud til soklens underkant og er uden tvivl kirkens ældste gulv. Ude ved soklen, hvor det var bedst bevaret, var det indtil otte cm tykt og bestod af en sejt, blålig lermasse. 3.) Et afretningslag for lergulvet. Laget var ca. 30 cm tykt, og skiftede noget efter den jord, som var kørt på. To lag i det var dog gennemgående: nederst kvaderafslag og groft grus og ovenover et lerlag af samme ler som gulvets, men for uroligt og for råt i overfladen til, at man nogensinde kan have gået på det. Det nederste lag løb ud i fundamentgrøften og ned i denne. Dette lag må derfor være lagt på, medens fundamentgrøften endnu stod åben, og der kan ikke være tvivl om, at både dette og dermed også alle de ovenoverliggende lag hører den nystående kirke til. Lerlaget må være lagt på for at beskytte lergulvet mod sønderlidning og gennemskæring af kvaderafslagernes skarpe kanter. 4.) Naturlig jords mørkebrune, bølgende overflade. Der fandtes således ingen kulturlag ældre end kirkens.

På nordsiden var forholdet enklere, idet naturlig jord fremkom umiddelbart under to løse sandlag, som var afretningslag for murstensgulve. Bortset fra et område omkring sidealter-nichen, som vi skal vende tilbage til nedenfor, var hverken lergulv, lerlag eller kvaderlag at finde. Forklaringen må være den, at der er sket en afgravning. Hvis vi ser nærmere på forholdene, er dette forståeligt. Kirken ligger på et bakkehæld mod syd. Afretningslaget under oprindeligt gulv har derfor for at få dette vandret måttet være tykkere i syd, hvorfor det også i

højere grad har kunnet falde sammen. På et tidspunkt har gulvet utvivlsomt haft så stærk slagside mod syd, at man har fundet det nødvendigt at grave af nordsiden, før man lagde nyt gulv.

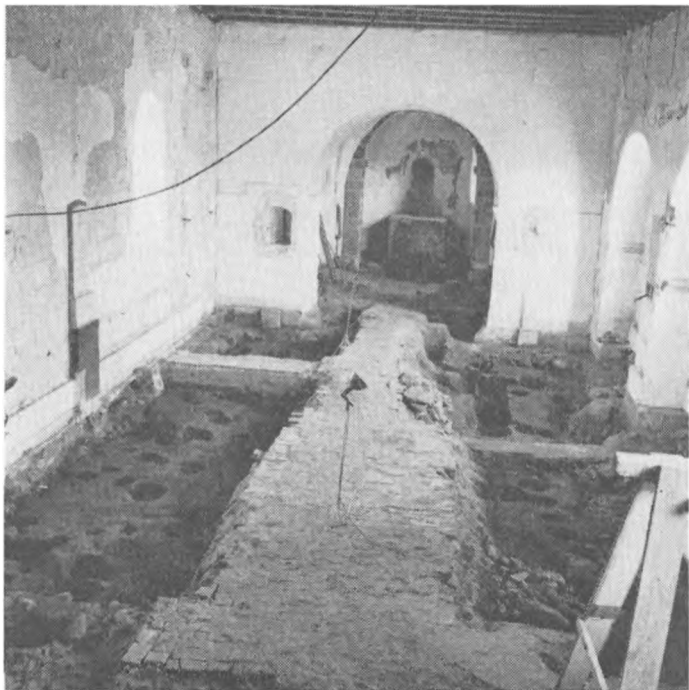

Fig. 2. Kirkens indre ved udgravningens afslutning, set fra vest.

Hermed har vi fået fastlagt lagfølgen, den ene vigtige side af arkæologens arbejde, og lad os derefter vende os til det andet vigtige: stolpehullerne. Lagfølgen er — figurlig talt — det sold, hvorigennem arkæologen »sier« sine stolpehuller i tidsmæssig orden. Har han fastlagt kirkens ældste lag, så ved han, at alle huller, som gennembyrder dette,

hører kirken til, idet laget lå der, da hullet blev gravet. Og alle huller, som fremkommer herunder, er enten sammenhørende med kirkens allerførste begyndelse, eller ældre end denne.

Som man vil se af planen og oversigtsfotoet (Fig. 2.) var der ingen mangel på stolpehuller i Ølgod kirke, tværtimod havde skibet efter endt udgravning karakter af månelandskab. Store og små huller, flade og dybe, runde og firkantede imellem hinanden i usædvanlig mængde. Hvorfor netop Ølgod havde så mange stolpehuller kan — som vi skal se nedenfor — måske forklares, men det blev en overordentlig vanskelig opgave at sortere dem, fordi lagfølgen svigtede næsten fuldstændigt. I nordsiden var de ældste lag som nævnt bortgravede, men også i syd var en bestemmelse besværlig. Ler-gulvet var tyndslidt og her og der helt væk, men det var ikke altid til at afgøre, om gulvet var opslidt eller gennemgravet. Og det tykke, porøse afretningsslag var ofte skredet ud, således at det havde sløret eller helt skjult pælehullet.

Dermed er man henvist til de indicier for stolpehullets alder, som hulfylden kan afgive, noget, som er behæftet med en god usikkerhedsmargin. Dog kan man være ganske sikker på, at hullet er nyere, hvis man i det finder ting, som ikke kan være samtidige med eller ældre end opførelsestiden. For granitkirken i Ølgods vedkommende f. eks. mursten, moderne glas, nye søm, senere mønter eller lignende. Dette gælder dog kun, hvis genstandene ligger i en antagelig dybde i hulfylden. Findes de for højt oppe, eksisterer muligheden for, at de har arbejdet sig ned fra ovenliggende lag.

Denne metode må være vejledende her, og på

planen er hvert enkelt hul blevet betegnet med et bogstav efter følgende princip:

G betegner alle huller, som med sikkerhed kunde siges at gennembryde alle lag, altså hørende kirken til.

GB betegner alle huller, som gennembryder nederste kvader-lag, altså ligeledes huller, som hører kirken til.

UF betegner huller, hvori der fandtes genstande af senere oprindelse, altså huller, som formeentlig hører kirken til.

R betegner huller, der ikke rummer oplysende genstande, og hvis hulfyld bestod af rent sand eller muld. Om disses alder kan naturligvis intet siges, de kan være ældre end, samtidige med eller senere end kirkens opførelsestid.

Hvis man herefter i hele dette virvar af stolpehuller skal gøre sig håb om at finde spor af ældre bebyggelse, skal man finde et system af huller, som opfylder følgende betingelser: de må ikke under nogen omstændigheder tilhøre de to første kategorier, og kun den tredje, hvis alle øvrige huller i systemet kan indpasses under fjerde kategori.

Dette viste sig ikke muligt. Overhovedet kunde kun fire, i sig selv ret ubetydelige huller, med sikkerhed sammenføres. De stod alle i en afstand af 90 cm fra nordmuren, havde en diameter på 25 cm og en afstand fra hulmidte til hulmidte på 175 cm. Samtidig var de de eneste, hvis fyld var ren (»R«), og de kunde derfor være ældre end kirken. Men med deres ubetydelige dimensioner synes de dog at være for spinkelt et grundlag at bygge hus på. Snarere må de formodes at være stilladshuller fra opførelsestiden.

Hvorfor der er så mange huller, og hvad de har

været anvendt til, er det ikke muligt at redegøre for i detaljer. Man må altid regne med et vist antal stolpehuller i en kirke, stammende fra f. eks. hvidtningsstilladser, reparationsstilladser eller stolestade-fæstninger, for at nævne de almindeligste. I denne kirke kan en del huller skyldes kirkemurens karakter af dobbelt kvadermur. Disse savner ofte indre binding og har derfor en tilbøjelighed til at sætte sig, til at få mave. Sådanne sætninger har hyppigst begrænset omfang, hvorfor det ved omsætning af muren ikke er nødvendigt at rejse længere stilladser. Dette forklarer måske, hvorfor det var så vanskeligt at finde system i hullernes indbyrdes placering. Som nævnt i begyndelsen bar Ølgod kirkes mure talrige spor af stedvise reparationer og omsætninger.

Alt i alt nåede undersøgelsen til det — ganske vist negative resultat, at der ikke findes noget grundlag for at antage, at der har stået en trækirke på stedet før stenkirkens opførelse.

Ud over denne mængde af stolpehuller, bragte undersøgelsen enkelte andre ting for dagen, som vedrører den nustående bygning.

Først væggen mellem skib og kor, Triumfvæggen. Som nævnt var korbuen omsat i tegl, og det kunde derfor være værd interessant at vide, om denne omsætning havde respekteret korbuens oprindelige bredde, eller om den skyldtes en udvidelse. På dette punkt var kirken meget gavmild med oplysninger. Som man kan se af planen, fortsætter triumfmurens sokkelsten sokkelens flugt ind imod kirkens midte, forbi de nuværende korbuehjørner. (Soklen er markeret med krydsskravering på planen.) I korbueåbningen fandtes rester af det mørtellag,

som havde afdækket fundamentgrøften (markeret med prikning), og i det fandtes i nordsiden aftrykket af en sokkelsten, som nu var fjernet. Ved kanten af dette aftryk var bevaret en lille rest af ler-

Fig. 3. Korbuens nuværende nord-vest hjørne, og spor af det oprindelige. Fra øverst til venstre i billedet kommer triumfmurens sokkel løbende ned i billedet, forbi det nuværende hjørne. Mørtelfladen ses foran muren, og den mørke stribe nederst er resterne af lergulvet.

gulvet, som oprindeligt har ligget klemt ind under soklen. (Fig. 3.) Uden al tvivl angiver disse spor korbuens oprindelige nordside. I sydsiden var der ikke bevaret tilstrækkeligt af mørtellaget, men hvis man regner med, at korbuens har været place-

ret symmetrisk i triumfvæggen, har buen imellem soklerne ikke været bredere end 245 cm.

I triumfvæggen har vi også hørt om sidealter-nicher. Foran hver af disse fandtes, da sandlagene

Fig. 4. Nordre sidealter-fundament. Bemærk lergulvet foran fundamentet og den lodretstillede kvader under nichen.

var fjernede, en flade af mørtel og håndstore sten (markeret med prikning på planen). Disse to flader har utvivlsomt tjent som fundamenter for sidealterborde, og de er lige så sikkert rester af kirkens oprindelige udstyr. Dette sidste kan bedst afgøres på

nordsiden, hvor fundamentets kanter er bedst bevarede. Foran bordet ligger en lille rest af lergulvet tilbage. (Fig. 4.) Gulvet er tydeligt lagt op til fundamentets kant, medens lerlaget under gulvet løber ind under mørtelen og binder et lag af kva-

Fig. 5. Øverste blysmeltegrube i nordsiden. Snit igennem grubens fyld. Bemærk det sorte trækul i bunden og mellem tændstikkerne rester af grubens »skærm«. Desuden til venstre, hvorledes grubens side løber udbrudt over i den vandrette flade. Her har »skærmens« åbning været.

derafslag, der omhyggeligt er lagt med fladen nedad. Under hver sidealterniche står i muren en høj, smal kvader, som rækker fra nichens bund til soklens overkant. (Fig. 2 og 4.) Det er vanskeligt at forstå, hvorfor man har gjort sig det besvær at placere specielt udformede sten i muren, for bagefter at tildække dem med et alterbord, men forklaringen er måske den, at alterbordet ikke har været en muret kasse, men et egentligt bord på fire

hen. Herved var der levnet mulighed for at se murværket bagved.

Et kapitel for sig ved denne undersøgelse er bly-smeltegruberne, og hvad angår forståelsen af fænomenet måske dens vigtigste resultat.

Disse gruber er en ikke ualmindelig forekomst i vore kirker.²⁾ De findes som oftest i vestenden af skibet mellem nord- og syddøren, hvor en konstant luftstrøm har givet de bedste forhold for forbrændingen. De fremtræder som spidse fordybninger, forede med gult ler, som varmen har brændt delvis rødt, og med deres kager af grå blyilte og sorte, trækulsværtede bund frembyder de et mere farveprægtigt skue, end arkæologen er vant til. Som navnet siger har de været anvendt til smeltning af bly, efter følgende metode: trækul lægges i bunden og antændes, hvorefter det faste bly lægges ovenpå. Idet dette smelter, flyder det ned i bunden, hvorefter slagger og andet lægger sig ovenpå til afskumning, når blyet er klar til støbningen. Hvorvidt det smeltede bly har været anvendt til støbning af tagpladerne, eller kun til rudebly, vides endnu ikke med sikkerhed.

I Ølgod lokaliserede undersøgelsen tre gruber, een i sydsiden og to oveni hinanden i nordsiden.³⁾

De to i nordsiden er de interessanteste, fordi de var betydelig bedre bevaret end sædvanlig. Normalt har man efter brugen barberet toppen af gruben, for at den ikke skulde komme i karambolage med gulvet, men i dette tilfælde har det ikke været nødvendigt at gå så voldsomt til værks, fordi man efter brugen har foretaget en kraftig gulvhævning.

De to gruber var indbyrdes forskellige. De øverste var omgivet af en bred, vandret plade af ler, som var glattet til med et stump instrument, bortset

fra en 15 cm bred krans omkring de tre sider af selve fordybningen.⁴) Denne krans var en brudflade, som viste, at man har rejst en art skærm omkring grubens tre sider, medens en bred åbning på

Fig. 6. Nederste blysmeltegrube i nord efter delvis fjernelse af den øvre. Den vandrette flade i forgrunden skyldes første etape af grubens opførelse. Blokken til venstre er en rest af anden etapes ler, brækket fri af grubesidens blyiltekage.

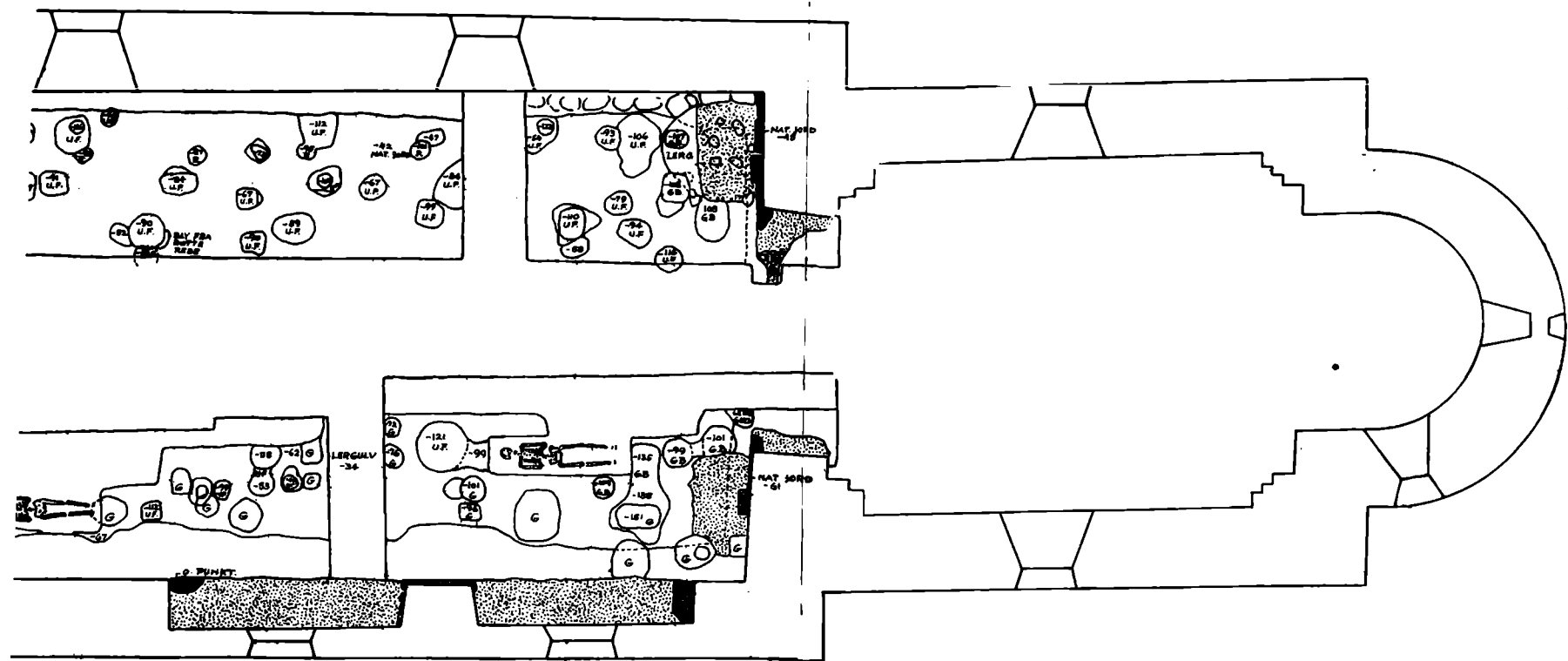
østsiden har tilladt en jævn opsugning af luftstrømmen. (Fig.5.) Om »skærmens« øvre udformning kan ikke meget siges. At dømme efter brudfladen og de stumper af den, som fandtes i grubens fyld, har

den rejst sig lodret op. Om dens formål kun det, at da åbningen i østsiden umuliggør tanker om forøgelse af rumkapaciteten, så må skærmen have tjent til at øge grubens varmeevne.

Gruben nedenunder var opbygget i to etaper. Først stod den med en fint tilglattet flade omkring sig, og derefter havde man forøget dens volumen ved at lægge en bred krans af ler på denne flade. Gruben er ikke blevet taget i brug før denne øgning, hvilket kunde bevises ved den homogene kage af blyilte, som havde forsegleet skellet i grubens sider mellem første og anden etape af opførelsen. (Fig. 6.) Om gruben har haft samme afslutning som den øvre, kan ikke afgøres, da dens øverste partier var fjernede. Som det kan ses heraf, betyder en glat flade omkring en grube ikke nødvendigvis, at man har grubens oprindelige volumen for sig. Kun hvis blyilte-afsætningen virker intakt, eller hvis fladens kanter er rødbrændte, kan man stole på det.

Endnu en oplysning bragte Ølgod-gruberne. Der har hidtil hersket nogen tvivl om, hvorvidt man har smeltet blyet direkte i gruben, eller om man skulde have brugt digler. Der er ganske vist fundet rester af bly, en »blykalot«, i bunden af gruber, men det kunde til syvende og sidst være spild fra diglen.⁵⁾ Vanskeligere at komme uden om for tvivlere har været afsætning af blyilte på grubens sider.

Hertil kan føjes endnu et argument. Da den øverste grube blev snittet igennem for at finde frem til den nederste, viste det sig, at sidernes ler, hvor som helst det var sprængt af varmen, var opfyldt af størknet bly. (Fig. 7.) Naturligvis kunde der her igen være tale om spild fra digel, hvis fænomenet kun fandtes i grubens bund og ganske overfladisk i grubens sider. Men da revner, selv højt oppe i

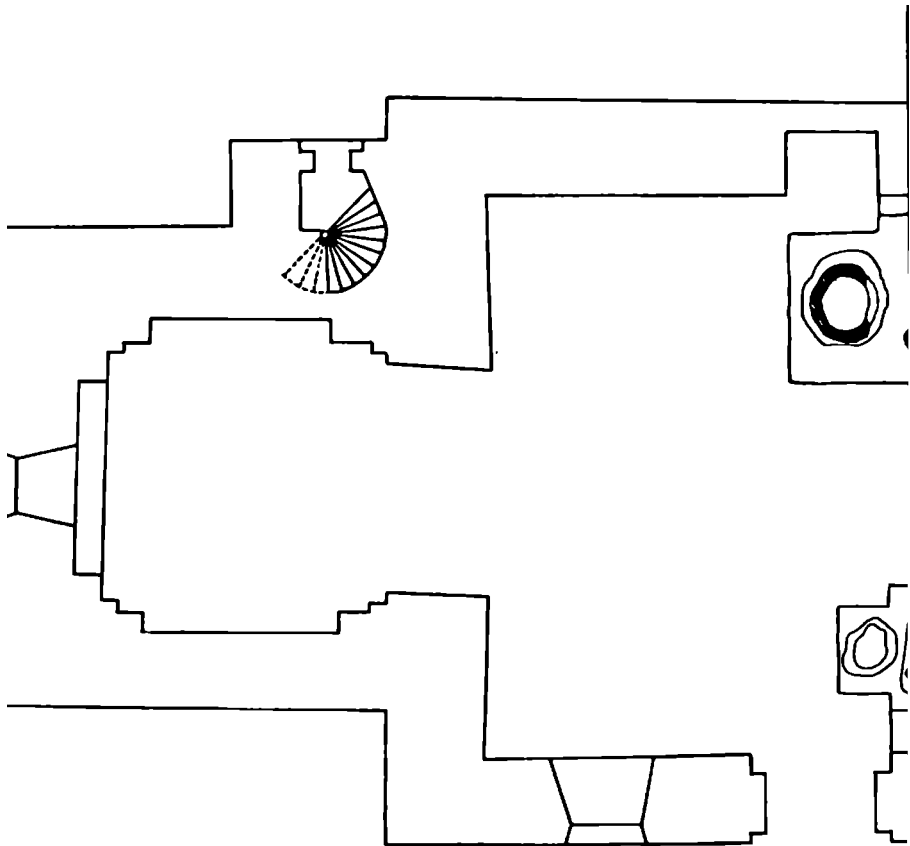
ØLGOD KIRKE
ØSTER HORNE HERRED RIBE AMT

UNDERSØGELSE AF SKIBETS GULV
UDGRAVINGSPLAN
MÅL 1:50

UDGRAVET OG MÅLT JUNI 1959
AF MOGENS BENCARD

TEGNET AF H.S.
INDERSIDERNE AF SKIBETS MURE
M. BENCARD, RESTEN AF KIRKEN EFTER
OPM. AF RICH. AAS & ROLF GRÆ

grubens sider, var helt udfyldt med bly, er kun een forklaring mulig: gruben har rummet det smeltede bly. For at prøve denne iagttagelse blev også den ret dårligt bevarede grube i sydsiden snittet igen-

Fig. 7. Nordsidens to blysmeltegruber, den øverste snittet igennem, så kun den kvarte står tilbage. De genstande, som stikker ud af snittets sider, er størknet bly fra grubesidens revner.

nem. Her fandtes så meget størknet bly i leret, at det var næsten umuligt at komme igennem grubens sider.⁶⁾ (Fig. 8.)

De småfund, som harpningen af gulvlagene bragte for dagen, er ikke så betydelige, at det er værd at ofre mange ord på dem. To store nøgler, af

hvilke den ene muligvis er middelalderlig, kan nævnes, og desuden flere glasskår fra middelalderen, hvoraf eet var bemalet. Dette sidste bekræfter endnu en gang det forbavsende faktum, som den

Fig. 8. Snit i den sydlige blysmeltegrube. Det lyse lag ved grubens side og bund er fyldt med bly. I forgrunden prøver på blyet.

konsekvent gennemførte harpning af kirkernes gulvlag ved restaureringer har vist os, nemlig at det ikke kun har været de rigeste og fornemste kirker, som har været prydet med glasmosaikker.

Ud over dette fremkom der ved harpningen et så betragteligt antal mønter, som 171. Heriblandt må nævnes tre mønter fra 1100-tallet, nemlig en Valdemar I, som er præget i Slesvig (Hauberg 58), en hidtil ukendt variant af samme mønt, samt en Penning

fra Osnabrück fra o. 1150. (Kennepobl 25) Så gamle mønter er — som det fremgår af det af Olaf Olsen opstillede diagram⁷⁾ — yderst sjældne i de hidtidige kirkefund, og de må tages som et indicium for, at Ølgod kirke stammer fra 1100-tallet.

Desuden kan fremhæves forekomsten af hele 28 mønter fra tiden mellem 1800 og 1958. Dette store antal sene mønter er allerede blevet inddraget i diskussionen om, hvorvidt fundet af mønter i vore kirkegulve skyldes ofring eller simpelthen tab.⁸⁾ Ingen, hævdes det, vil antagelig for alvor mene, at man i så sen tid skulde finde på at ofre penge til kirken på en så formålsløs måde. Disse sene mønter må skyldes tab. Fra ældre tider, hvor for det første opkrævning af penge i kirken foregik med en større intensitet, og hvor en tabt mønt havde lettere ved at forputte sig i de ringere gulve, har man derfor næsten grund til at forvente et større antal mønter i gulvlagene.

Med dette skulle de væsentligste resultater af den arkæologiske undersøgelse af Ølgod kirke være fremlagte. Den begrænsede opgave, som kun forlangte oplysninger om lagene og eventuelt ældre bebyggelse og den deraf følgende begrænsede tid, tillod ikke en egentlig bygningsarkæologisk undersøgelse. Noget sådant, som kunde være fristende nok, måtte overlades til fremtiden.

NOTER:

- 1) Se H. K. Kristensen: Øster Horne Herred, s. 341.
- 2) Hidtil fortrinsvis i Jylland. For ganske nylig er den første sjællandske dukket op i Højby kirke ved Holbæk under museumsinspektør Olaf Olsens gravning dér.

- 3) På planen ses gruberne vestligst i de to siders udgravningsfelter. Ifølge venlig meddelelse fra fhv. førstelærer H. Øllgaard fandtes der ved afgravning af jord, som fandt sted efter min afrejse, i sydsiden endnu to gruber.
  - 4) Markeret med skravering på planen.
  - 5) Se Elna Møller: »Den middelalderlige kirke som byggeplads«, Fortid og Nutid, bd. 21, hft. 4, 1961, s. 266.
  - 6) Om blygruber i øvrigt kan jeg henvide til Knud J. Kroghs artikel om Nørre Nebel Kirke i dette tidsskrifts årgang 1957, s. 293 ff. Heri citerer Krogh et brev fra blystøber Hermansen, Pandrup, hvor denne skriver: »For mig er anvendelsen af sådanne gruber en ganske naturlig måde at smelte bly på.« Hermansen regner ikke med, at man har brugt digler, og både han og Elna Møller (anf. arb.) betragter det som muligt, at man har kunnet støbe plader til taget ved hjælp af gruberne.
  - 7) Se Olaf Olsen: St. Jørgensbjerg Kirke, Arb. f. Nord. Oldk. og Hist. 1960, s. 61.
  - 8) Se a. a. s. 60 ff.
-

Kirke- og kulturhistoriske Smaating

Ved *F. Elle Jensen.*

De nedenfor meddelte Skrivelser indeholder i og for sig intet opsigtsvækkende. Alligevel turde de ikke være helt uden Interesse, idet de nemlig i sig selv er smaa Øjebliksbilleder fra den jævne Hverdag, ligesom de tidt kan yde gode Bidrag til en Karakteristik af dem, de stammer fra. Ved de korte Strejflys, de kaster over ellers ukendte Episoder, kommer de da til at virke som en Slags Stikprøver på, hvordan der levedes og tænktes i ældre Tid, og saaledes give et Bidrag til Belysning af den. På en enkelt nær er de hentet fra de i Ribe Bispearkiv henliggende indkomne Breve (i Landsarkivet i Viborg). Da der ikke er tilsigtet nogen tekstkritisk Udgave af dem, er Retskrivningen moderniseret — dog med Bibeholdelse af »de store Bogstaver!«

FRA KIRKETVANGENS DAGE.

Fra Pastor *Thurah*,¹⁾ Ribe, til Biskop *Tage Müller*²⁾ (d. 5.10.1846):

I den største Del af min Embedstid har de, der er udenfor Rangen i St. Catharinæ Sogn, ordentligvis ladet deres Hustruer holde Kirkegang efter Lovens 2-8-9 og derved ydet Præsten Offer efter Lovens 2-12-5. Men i den senere Tid har nogle og navnlig af dem, der er tilflyttet, søgt at unddrage sig denne Pligt under Paaskud af, at det ikke overalt var almindelig Brug, og at man ikke behøvede

at følge denne Skik. Jeg har imidlertid stedse stræbt at vise dem det urigtige i deres Adfærd og saaledes oftere faaet Sagen afgjort i Mindelighed og kun i et enkelt Tilfælde været sat i den Nødvendighed at tvinge den genstridige til at opfylde Lovens Bud. Saaledes har nu Bager Schouboe først vægret sig ved at lade sin Hustru holde Kirkegang, men siden efter de ham gjorde Forestillinger indvilget deri, uden at det dog virkeligen er sket uagtet mine gentagne Paamindelser. Da nu Eftergiveness i denne Henseende kun vilde have til Følge, at stedse flere løsriver sig fra Kirkens kristelige Skik, saa finder jeg mig foranlediget til at andrage om, at det under Lovens Tvang maatte blive bemeldte Schouboe paalagt at lade sin Hustru holde Kirkegang paa den her brugte Maade ved at indledes af Præsten fra Prædikestolen samt i den Anledning erlægge et passende Offer til Kirkens Betjente, en Forholdsregel, der kan tjene ham og andre ligesindede til Advarsel.

Pastor Thurahs Klage blev støttet af Stiftsprovst *Daugaard*,³⁾ og Biskoppen henvendte sig derefter til Byfoged Stricker med Anmodning om at foretage det fornødne. Hvad videre skete, fremgaar af Byfogdens Svar (d. 8/10):

Efter at jeg i Anledning af Deres Højærværdigheds gunstbehagelige Skrivelse af Gaars Dato havde fremkaldt Bager Schouboe og med Hensyn til Indholdet af de herhos tilbagefølgende Bilage havde foreholdt ham det urigtige i hans Adfærd ved at nægte at lade sin Hustru holde Kirkegang paa sædvanlige Maade og navnlig paa Grund af hans Indvendinger gjort ham opmærksom paa Bestemmelserne i Reskript af 8/11 1748 om Rangspersoners Fruer, cfr. Kancelliets Promemoria af 27/11 1777 Pag. 2, samt i Reskript af 27/11 1754⁴⁾, har han er-

klæret, at han hidtil, forledet ved andres Relationer har staaet i den Formening, at det var noget, der berocde paa vedkommendes egen frie Vilje, om deres Hustruer skulde holde Kirkegang ved at indledes af Præsten fra Prædikestolen og ofre eller ikke, hvilken Formening hos ham var blevet bestyrket derved, at det var blevet ham bekendt, at en Embedsmands Frue her i Byen, da hun holdt sin Kirkegang, ikke var blevet indledet af Præsten, men at han nu efter at være blevet bekendt med foranævnte Lovbestemmelser vel indser, at han har handlet urigtigt ved ikke at have fulgt fornævnte Skik. Da hans Hustru imidlertid, som Menigheden bekendt, allerede har besøgt Kirken og saaledes selv holdt sin Kirkegang, saa vilde det være hende og ham i høj Grad ubehageligt, om han nu skulde tvinges til endnu engang at holde Kirkegang paa den foreskrevne Maade, og han bad desaa om, at hun for denne Gang maatte vorde forskaonet herfor, imod at han sender Kirkens Betjente et passende Offer, hvortil han ogsaa under sin Samtale med Pastor Thurah skal have erklæret sig villig. Skulde der imidlertid fra Gejstlighedens Side blive insisteret paa, at hans Hustru, uagtet hun som sagt alt har holdt sin Kirkegang, endnu engang holder denne ved at indføres paa lovformelig Vis og derefter at ofre i Kirken, da er han, hvor ubehageligt saadant end vilde være dem, ogsaa villig til at lade hende iværksætte saadant, men da han ikke har handlet mod bedre Vidende, men alene af Misforstaaelse og Uvidenhed om Lovens Bud, saa haabede han, at man for denne Gang vilde skaane dem og navnlig hende for en saadan Ydmygelse.

Efter dette frafaldt Biskoppen Kravet mod Md. Schou-

boes Indledning for denne Gang, mod at Schouboe inden 8 Dage affandt sig med Offer til de paagældende.

STOLESTADER I VILSLEV KIRKE.

Mads Jespersen, Jens Peter Brumming og Christen Mogenssen til Biskop Daugaard (d. 10/11 1851):

Ved indeværende Aars Kirkesyn blev Kirkeværgerne for Vilslev Kirke paalagt at bortskaffe de Fruentimmerstole i Koret, som der var anbragt og benyttet af vore og flere Koner, af hvilke der fra Arilds Tid har været flere om hver Stol, hvilket endnu gælder som Regel og Vedtægt, lige saa vel som det har gældt for vore Forfædre, at Efterkommerne har holdt sig til disse Stolestader. Da de borttagne Stolestader har tilhørt vore Forfædre, har vi altsaa rimelig Grund til at tro, at de ogsaa maa tilhøre os, indtil der anvises os anden Plads i Kirken, da vi ellers maa tiltrygle os Lejlighed i andre Stole. Vi vover derfor underdanigst at bede om, at de nedtagne Stole igen maa oprettes, eller en anden Plads maa saavidt muligt blive os udvist. I Haab om vort Ønskes Opfyldelse og Deres Højærværdigheds højgunstige Svar tegner vi os Deres underdanige . . . .

Kirkeværgernes Erklæring (d. 10/12 1851):

Da Provsten ved sidste Syn over Vilslev Kirke paalagde Kirkeværgerne at borttrydde de omtalte Stole af Koret, foreholdt vi Kirkeværger ham, at det rigtignok vilde møde Modstand af de Beboere, som efter gammel Vedtægt tilholder sig Stolestadet som deres Ejendom, hvortil Provsten svarede, at det gælder ikke nu, men enhver kunde tage Sæde i Kirken, eftersom de kom først. At anvise de klagende Stolestader, som der ytredes i Provstens ærede Skrivelse af d. 29. den forrige Maaned, kan Kirkeværgerne ikke indlade sig paa, thi naar enhver ikke kan tage Plads, hvor der er Plads, som Provsten en-

gang sagde, saa er der ingen til de klagendes Koner, da Stolene som foranmeldt er udskiftet alle; skal dette ikke gælde, som Provsten dengang sagde ved Stolestadernes Ophævelse, saa er der ingen anden Steds Plads, end hvor de før var. Men denne Udgift finder vi ikke, Sognet er pligtig at bære, især da de nedbrudte Stole for faa Aar siden af ny er istandsatte.

Niels Johansen, Jens Anchersen, Jørgen Brok.

Biskoppen resolverer d. 16/1 1852, at der enten skal henvises Kvinderne Plads i Kirkestolene eller foretages en ny Fordeling af disse.

PRÆSTENS HUND.

Pastor *Tetens*, Malt, var en Stridens Genstand mellem Beboerne i Pastoratet, der efter deres Syn på ham var delt i to Lejre. Hvordan hans Uvenner saa paa ham, fremgaar tydeligt af den nedenfor anførte Klage, som en Indsender havde ønsket optaget anonymt i Ribe Stiftstidende, men som Redaktøren i Stedet d. 3/9 1852 tilstillede Biskoppen, da han ikke mente, den hørte hjemme i hans Blad:

Den her paa Egnen noksom bekendte Præst, *Tetens*, Maltbæk, viser saavel mod Kirken som mod Menigheden en mageløs Foragt, som ikke bør forties, og som man maa undre sig over, at hans Sognefolk ikke fører Klage over. Han lader sig nemlig ledsage ind i Kirken af sin Hund, der følger ham baade paa Prædikestolen og for Alteret. Skønt Hunden opfører sig roligt, saa kan dens Nærværelse dog, f. Eks. naar den under Kommunionen sætter sig for Alteret, ikke andet end vække Forargelse, og derfor haaber Indsenderen, at høje vedkommende vil forhindre denne Skandale.

Afkrævet en Erklæring svarede Pastor *Tetens* (d. 19/9):

Mod den iøjnefaldende hadefulde og chikanøse anonyme Beskyldning om udvist mageløs Foragt mod Kirke og Menighed nedlægges Protest som

imod aabenbar Usandhed. Dersom en af de mig tilhørende smaa Hunde en enkelt Gang har sneget sig ind i en af Kirkerne, da har det været mod mit Vidende og meget mod min Vilje og Ordre til mine Tjenestefolk, og det forhindres stedse saa vidt muligt. Det maa her som overalt, hvor der ingen Dørvogter er ved Kirkerne, meget beklages, at det næsten er en Umulighed at forhindre Hunde fra at indsnige sig, hvad enten de tilhører Sognepræsten eller andre Medlemmer af Menigheden, men under Gudstjenesten at begynde Jagt efter dem for at foretage Udkastelsesforretninger, det er formentlig at gøre det onde værre og at vække baade Forargelse og Forstyrrelse og vilde lige meget være baade under Sognepræstens og Kirkesangerens Værdighed.

DET TVUNGNE SKRIFTEMAAL

Hvor uandeligt og uforstaaende en Præst kunde optræde, vil fremgaa af nedenstaaende. D. 29/5 1852 melder Pastor *Schmidt*, Seest, til Biskoppen, at Boelsmand Rasmus Povlsen og tre andre har været til Alters uden forudgaaende Skriftemaal. De blev derfor stævnet til Møde i Præstegaarden, men da han ikke mødte, anmodede Præsten Herredsfogden om at paalægge ham at komme. Dette afviste Herredsfogden, hvorefter Schmidt henvendte sig til Amtet om Sagen. Hvad derefter skete, vil ses af en senere Rapport (d. 14/6) til Biskoppen:

Efter at have modtaget et Amtsdekret, som paalagde Boelsmand Rasmus Poulsen efter dets Forkyndelse med Aftens Varsel at møde i Præstegaarden under en Tvangsmulkt af 2 Mk., indkaldte jeg ham først paany ved et simpelt Brev. Personlig træffende sammen med mig ved et Bryllup gjorde han nogle Indvendinger mod at møde den Dag, da han ikke havde Tid til at gaa til Præstegaarden, hvorfor jeg ved Degnen overlod ham at møde i Gaar

efter Gudstjenesten. Hertil bekvemmede han sig, og i Degnens og den ene Kirkeværges Overværelse søgte jeg da at overbevise ham om det urigtige i hans Opførsel, men tilsyneladende forgæves. Han heraabte sig paa, at han havde lært sin Kristendom, ikke kunde komme til Tiden og altsaa, naar han ikke kunde komme til Skriftemaal, maatte gaa til Alters uden dette osv. Tillige anførte han, at fire eller fem flere, end jeg og Degnen vidste, var i samme Tilfælde, men opgive dem vilde han ikke. Alvorligen foreholdt jeg ham da hans Misbrug af Sakramentet, Trods og Hovmod og lod ham vide, at dersom han oftere gjorde sig skyldig i dette, blev han offentlig ekskommuniceret, hvortil han svarede, at han kunde saa søge Altergang andetsteds. Efter at have betydet ham, at jeg forventede, at Hans Højærværdighed Biskoppen i saa Tilfælde vilde vide at træffe Foranstaltninger, dimitterede jeg ham. Da jeg tillige nu af Medhjælperne erfarer, at Manden er et bekendt mindre godt Subjekt, en slet Søn og Broder, af en meget trodsig Karakter (et Slags Søkendebarn iøvrigt af v. Støcken i Ribe), var vi enige om, at Sagen helst nu for denne Sinde maa bero. Jeg haaber i denne Sag at have handlet i Overensstemmelse med min høje foresattes Anskuelse.

FORSLAG TIL EN KIRKEGANGSUNIFORM.

Fra *Knud Simonsen*, Tømmerby ved Sneum, til Biskoppen (d. 10/6 1855):

Der er jo et Indre i os, som siger os, hvad der er ret eller uret, ligeledes hvad der er sømmeligt og anstændigt; på Grund heraf, da jeg efter mine Anskuelser har erfaret meget usømmeligt og stridende mod Velanstændighedens Grundsætninger, tog jeg til Pennen for at tilkendegive Deres Højærvær-

dighed sligt. Formedelst Brylsvaghed har jeg i længere Tid maattet holde mig hjemme, ja ikke engang vovet mig i Kirken før Kristi Himmelfartsdag; der var den Dag Altergang, hvori jeg og Konen deltog. Præsten holdt en smuk Prædiken i Anledning af Dagen, men desværre Andagten var liden efter min Formening, især af Fruentimrer. Mange stødte til hverandre med Albuerne, der blev hvisket, der blev peget, formodentlig alt om Stadsen; de fleste var klædt, som skulde de til Gilde eller anden Lystighed og ikke til Herrens Bord. Naar der skal være Barnedaab, Bryllup, og en faar en Nys derom, løber den gerne til en anden og lader den det vide, og saa maa de naturligvis til Kirken for at se Stadsen. Ellers kommer de der ikke. Præsten prædiker ofte mod Hovmod, og der er vel altid blevet prædikeret derimod, dog er det tiltaget i høj Grad i Landsbykirkerne, mon der ikke kan sættes en Grænse derfor. Jeg mener jo, men man bør søge Lovens Vej, hvis Gejstligheden vilde indgaa med en Bøn til Regeringen (eller hvordan?) og bede om, at alle disse Luksusartikler maatte blive bandlyst af Landsbykirkerne (Blomster, Kniplinger, Baand, Frynser, Perler, Ørenringe, eller hvad man skal kalde deres Overslagsklæder, og hvoraf nogle er saa store, at de næsten naar Jorden, brogede, blomstrede og sribede Kjoler m. m. m., som jeg ikke kender), og at der maatte blive anordnet en sømmelig Kirkedragt, ensformig for Kvinder, ligeledes for Piger, jeg mener en Overkjole af mørk Farve, enten sort eller mørkeblaa, jeg mener blaa om Søndagen, og at de derhos har en dertil, sort til Alters og paa Festdagene. Hovedbeklædning maa være i Forhold til Klædningen. Saa er der jo ingen Stads at se; mon da ikke Tankerne skulde være mere henvendt paa

Guds Ord, for saadan som det er, er jeg vis paa, at mange ikke engang aner, at Præsten er paa Stolen. — Efter at jeg nu havde nedskrevet disse mine enfoldige Tanker over nævnte Genstand, syntes jeg det at være min Pligt at aabne Hjertet for en fortrolig, altsaa beder jeg mig undskyldt, idet jeg tog mig den underdanige Frihed at overgive dette lidet til Deres Højærværdigheds Drøftelse og Bedømmelse og smigrer mig med det glade Haab at have nedlagt dette i en Mands Haand (hvis der ikke findes Anstød), der baade har Vilje og Evne til at virke for Sagens Fremme. Gid disse Linier maatte vinde Bifald, da er et kært Ønske af mig opfyldt. Iøvrigt være Deres Højærværdighed hilset! Underdanigst af [Navnet].

Efterskrift. Mandfolkene burde vel ogsaa at omtales. De begynder godt med brogede Tøjer i Kjoler og Benklæder, ligeledes med kulørte Kasketter. Alt dette kan man vel ogsaa kalde usømmeligt i Kirken. Da mit Helbred er saa ringe, svækkes Hukommelsen, [derfor] havde jeg nær glemt dette. Min Skrift er ringe, da Haanden ryster.

ET SAMVITTIGHEDSSPØRGSMÅL.

Fra Pastor Müller, Bryndum, til Biskoppen (d. 6/8 1856):

Et her indtruffet Tilfælde foranlediger mig til at udbede mig Deres Højærværdigheds Raad og Vejledning. Det skete for nogen Tid siden, at en agtet Gaardmand — Sogneforstander — gjorde Forsøg paa at skille sig selv ved Livet; det mislykkedes imidlertid, saa han kom sig igen. Medens han det første Par Dage derefter laa i bevidstløs Tilstand, talte jeg ofte med Konen, der var meget nedslaaet, og da Manden selv begyndte at komme sig, ligeledes med ham — dog kun som med en syg i Alminde-

lighed. Jeg mærkede nemlig snart, at han ikke vidste, hvad der havde tildraget sig, eller kendte Aarsagen til sin Sygdom; jeg ventede, at Bevidstheden om det skete efterhaanden vilde klare sig for ham, men det har ikke været Tilfældet. Man kunde vel mene, at han vidste det selv uden at ville tale derom, men jeg har flere Grunde til at være aldeles subjektivt overbevist om, at han til dette Øjeblik ikke ved det, og da jeg maa tilstaa, at jeg nærer Frygt for Følgerne, hvis jeg talte til ham derom, tør jeg ikke paatage mig det dermed forbundne Ansvar. Men naar nu denne Mand til Efteraaret som sædvanlig melder sig til Altergang, kan og bør jeg da antage ham dertil uden i Forvejen at have talt med ham om, hvad han har gjort — og hvis ikke, tør og bør jeg da paatage mig Ansvar for de mulige Følger af en Samtale med ham derom?

Biskoppen svarer (d. 9/8), at Pastor Müller med god Samvittighed kan antage Manden, naar han ikke selv kan huske sin Gerning.

EN SLAG-FÆRDIG PRÆST.

I »Vestjyllands Avis« for d. 11/9 1863 stod følgende, indsendt af Smed *Andreas Hunsen Sørensen*, Sønderho:

Sognepræsten hersteds⁸⁾ har paa Stranden staaende et aabent Badehus. Søndagen dn 23. f. M. har to Drengene under 9 og 10 Aar gjort en Smule Urenlighed i bemeldte Hus, hvorfor Præsten blev saa fortørnet, at han gik ind i Skolens nederste Klasse d. 1. d. M. og pryglede dem saa uforskammet, at den ene var slagen blaa, den anden blaa og blodig. Da vi naturligvis ikke var fornøjede med en saadan Behandling, gik Moderen med den blaa og blodige i hendes Mands Fraværelse til Præsten og mente, at det ikke var en Maade at revse Børn paa, og da jeg heller ikke fandt mig tilfreds ved en saadan Be-

handlingsmaade, gik jeg først til Skolelæreren og fik Underretning om, hvorledes han havde slaaet dem. Læreren sagde, Præsten havde slaaet dem saadan, at han ikke kunde taale at se paa sligt, thi Præsten slog med Næver i Hovedet, saa den ene fik blaa Øjne og Øren, og Blodet løb af Næsen 3 Timer efter at han var kommet hjem fra Skole. Ligeledes gik jeg til Præsten og besværede mig, men fik straks det grove Svar, at han vilde prygle ham, saa længe han kunde røre en Haand. Da jeg mener, det var for haard en Trusel, og han vist ikke var berettiget til at slaa for noget, som ikke angik Skolen, og ydermere gaa ind i den nederste Klasse og paa saadan Maade at mishandle dem — blev jeg skubbet paa Døren med de Ord, at jeg kunne klage, hvor Fanden jeg vilde. Jeg har haft en Stævning til Præsten til Birkedommeren til Paategning, men da han mente, jeg skulde søge ham for den gejstlige Øvrighed, blev den sendt upaategnet tilbage igen. Saa spørger jeg til Slutning i Avisen, hvor jeg skal klage henne mod en saadan Udøvelse og Behandling, naar Birkedommeren ikke vil tage imod min Stævning.

Herpaa svarede »flere Beboere« d. 16/9 i Avisen, at Smeden selv burde have afgjort Sagen med sin Dreng, thi hans Beretninger var ikke i Overensstemmelse med Sandheden, udover at Drengen havde faaet Bank for sine Uartigheder, men det var ikke gaaet saa haardt til, som der »æmledes« om. Lærer Nielsen ville ikke godkende Smedens Fremstilling, og Pryglene, som var velfortjente, vidnede om den Opdragelse, Drengen fik hjemme, men de var ikke værre, end at han samme Dag legede paa Gaden. Og naar hans Fader spørger, hvor han skal

klage, maa Svaret blive: »Klag til Dem selv og av Drengen i Tide!«

Provst *Claudi*, Varde,^{o)} sendte de to Blade til Biskoppen, idet han her navnlig henledte Opmærksomheden paa de Ytringer, der tillagdes Præsten, og henstillede, at der blev afkrævet ham en Erklæring. Dette tiltraadte Biskoppen, og d. 29/9 udbad Provsten sig da en Udtalelse fra Pastor Permin om Sagen. Denne svarede (d. 6/10):

I Henhold til Deres Højærværdigheds behagelige Skrivelse af 29/9 hvori afæskes min Erklæring i Anledning af et Inserat i Vestjyllands Avis Nr. 12 fra Smed A. H. Sørensen, Sønderho, skulde jeg ikke undlade tjenstligt at melde:

Søndag d. 30. August var et mig tilhørende Badehus paa en saa onskabsfuld og utilbørlig Maade blevet besudlet og molesteret, at jeg ikke godt kunde lade Sagen gaa upaataalt hen. For at komme paa Spor efter Gerningsmanden lod jeg næste Dag anstille Undersøgelse blandt Skolebørnene, hvorved Skolens øvrige Lærere var mig behjælpelige, og Lærer Nielsen opdagede da, at to Drengene af hans Klasse var de skyldige. Forseelsen viste sig saaledes at være Børnestreger, men der var for megen Ondskab deri, til at den for den offentlige Ordens Skyld kunde lades ustraffet, og skønt jeg vidste, at den nok ikke egentlig kunde inddrages under Skolens Disciplin, besluttede jeg dog at straffe Børnene i Skolen, dels fordi jeg nødvendig vilde paadrage dem og mig en Retssag, dels fordi baade Forældre i Menigheden og Sogneforstanderskabet ofte og gentagende havde anmodet Skolens Lærere ogsaa at paatale og straffe paa Skolen Drengenes Uartigheder udenfor Skolen, der maatte komme til vor Kundskab. Jeg gik derfor ind i Klassen for i de øvrige Børns Paa-syn at give de skyldige nogle Slag af Tampen, men da ingen Tamp var tilrede, gav jeg den ene Dreng

nogle Ørefigner og den anden nogle Slag paa Ryggen med en Pegepind, at den hele Sag kunde være afgjort, thi vistnok saa jeg, at jeg uforsigtig havde ramt den ene Drengs (Poulsens) Næse, saaledes at den blødte, men jeg var mig bevidst, at Straffen havde været lempelig — og at Drengen ikke havde taget nogen som helst Skade, fremgaar af, at begge Drengene kort efter gik til Stranden (c. $\frac{1}{4}$ Mil) og gjorde Badehuset rent, hvorefter de kom op til mig og bad om Forladelse. Samme Dags Aften kom Poulsens Moder med Drengen til mig i Præstegaarden, gjorde Undskyldninger for Sønnen, der efter hendes Sigende var forført af den anden Dreng, men beklagede sig tillige over, at Drengens Næse var lidt hoven; medens vi i Venlighed stod og samtalte, kom Smed A. H. Sørensen og begyndte paa en uforskammet Maade at overfuse mig, fordi jeg havde mishandlet hans Barn. Jeg svarede ham i al Rolighed, at Barnet var saa langt fra at være blevet mishandlet, at han tværtimod havde fortjent langt større Straf, og at Drengens hele øvrige Forhold var saadant, at det ikke havde været for meget, hvis jeg havde banket ham saa længe, som jeg kunde — den lidt vel stærke Ytring tør jeg ikke fragaa — og da han vedblev at være uforskammet, viste jeg ham Døren med den Bemærkning, at han kunde klage til rette vedkommende, hvis han følte sig forurettet. At jeg har brugt det i Inseratet anførte Udtryk, at han kunde klage, hvor Fanden han vilde, kan jeg ikke mindes (!!); jeg maa betvivle, at jeg kan have brugt det og maa benægte det, indtil det modsatte bevises!!

Saaledes er Sagen gaaet til. At jeg ikke har taget nogen Notits af Smedens Inserat, hidrører fra, at flere Behoere i senere Inserat har imødegaaet ham,

at hans hele Fremgangsmaade har vakt almindelig Indignation hos de øvrige Beboere, og at baade Lærerne og Sognebeboerne er enige i, at Straffen har været vel fortjent og i ingen Maade haardere, end jeg kunde forsvare.

Ved Indsendelse af denne Erklæring d. 13/10 henstiller Provst *Claudi*, at der ikke foretages videre mod Pastor *Permin*, da Drengene ingen Skade har lidt. Ej heller er det bevist, at Præsten har brugt de af Smeden gengivne Ytringer, da dennes Ord ifølge Lærer *Nielsens* Beretning ikke er at stole paa, og endelig bør der ikke røres ved Sagen, nu da han er befordret til et andet Embede. Da der ikke høres mere til den, maa Biskoppen have fulgt denne Henstilling.

FRA 1864.

Pra Provst *Claudi* til Biskoppen (d. 20/5 1864):

Visitationscirkulæret har jeg i Dag tilstillet Pastor *Rasmussen* i Ho, hvorefter det gaar til Pastor *Bloch* i Aal. Det er mig ikke bekendt, at der i disse Pastorater er Indkvartering andetsteds end paa *Hesselmed*, og jeg antager saaledes ikke, der kan være noget til Hinder for Visitatserne. Andetsteds stiller Sagen sig i *Janderup* og *Varde* Pastorater. I *Janderup* Præstegaard er der Indkvartering af Officerer og menige, saa jeg ikke antager, der vil kunne bydes Deres Højærværdighed et nogenlunde passende Ophold. Pastoratet selv er belagt, saa Mand og Kone næppe gerne vil være fra Hjemmet. I *Varde* er det samme Tilfældet; jeg har en Major og 7 Mand, saa jeg ikke ser mig i Stand til at modtage Deres Højærværdighed her og ikke er eller kan være sikker paa at skaffe nogenlunde passende Logi andetsteds; den halve Skole er taget til *Lazaret*, og Pladsen udenfor Kirken benyttes til Alarmplads osv. Kirkebesøget er paa Grund af Indkvar-

teringen langt under det sædvanlige og vil næppe kunne blive stort paa en Visitatsdag. Af disse Grunde tillader jeg mig at henstille, at Visitatsen i Varde og Janderup udsættes indtil videre, og at Deres Højærværdighed vilde benytte Dagene fra 1. til 5. Juni til Visitats i Henne-Lønne og N. Nebel-Lyдум Pastorater, hvor der ikke er Indkvartering . . . .

Inden dette Brev blev afsendt, modtog Provsten Meddelelse fra Pastor Bloch i Aal, dateret d. 21., om at der nu var indkvarteret 3 Officerer og 80 Mand i Sognet, og da han ikke var sikker paa, at ikke ogsaa Præstegaarden blev beslaglagt, havde han udsat Tillysning i Kirken af den planlagte Visitats en Uge, for det Tilfælde at høje vedkommende maatte finde Anledning til at aflyse den.

FORSTYRRELSE AF GUDSTJENESTEN I RIBE DOMKIRKE.

Fra Biskop Daugaard til Politikammeret i Ribe (d. 29/5 1865):

Da jeg i Gaar bivaanede Højmesse gudstjenesten i Domkirken, lød der just som Kommunionen var begyndt, med korte Mellemlum to Gange et stærkt Bulder gennem hele Kirken. Ved det sidste ilede saavel jeg som Klokker Betzer ud til den nordre Dør, hvorfra Lyden syntes at komme, for at opdage Aarsagen, og fandt vi der to Brosten liggende ved Døren, som maa antages at være kastet af en Flok Smaadrenge, som saas i vild Flugt op mod Smedegade, men som det ikke var muligt at indhente. Jeg har oftere været Vidne til ,at Børneflokket leger omkring Kirken under Gudstjenesten og forstyrrer Andagten, men saa vidt vides er det dog ikke kommet til den Yderlighed, at de har kastet Sten paa Kirkedøren. Paa disse Gadeuordener har jeg troet at burde henlede det ærede Politis Opmærksomhed og derhos at andrage paa, at der saa vidt muligt

træffes Anstalter til fremtidig at forebygge saadan Forstyrrelse under Gudstjenesten.

NOTER: 1) Chr. E. de Thurah (1825-45). 2) T. Chr. Tage-Müller, Biskop i Ribe (1833-49). 3) Jens Brøgger Daugaard, Stiftsprovst i Ribe (1845-50), derefter Biskop sammesteds (1850-67). 4) Ægtekvinders højtidelige Indledning (Introduktion) i Kirken efter deres Barselsfærd ved Præsten, med paafølgende Offergang refererer sig i sin Oprindelse til Moselovens Renssesskikke. Den var paa budt bl. a. i Danske Lov, men blev 1748 ophævet for Rangs-personers Fruers Vedkommende, og 1754 fritoges alle for den, for saa vidt som Ceremonien nu indskrænkedes til, at Præsten sidst i sin Prædiken nævnede de paa gældendes navne for Menigheden med en kort »Formaning og Ønske«, hvorefter der ofredes. Skikken holdt sig nogle Steder længe, paa Landet helt ind i dette Aarhundrede. - Kanceliskrivelsen 1777 omhandler særlige Forhold i Ribe. 5) C. A. Tetens (1842-66). 6) Joh. Sigism. Schmidt (1850-62). 7) C. C. Müller (1854-71). 8) C. C. Permin (1857-63). Forflyttet til Roslev i Salling. 9) S. Nic. Claudi (1853-66, Provst 1858).

Jydepotter under gulve i gamle stuehuse

Af Knud Jensen.

Undertiden findes der jydepotter under gulvet i gamle stuehuse. Karrene kommer frem, når gulvet bliver fornyet eller huset ombygges. Der er nu gjort så mange fund, at man ikke kan forklare dem som en tilfældighed. Da jeg i 1960 indberettede mit første fund af denne art til Nationalmuseet, blev jeg overrasket ved at erfare, at det var det eneste, museet kendte.

Siden da har jeg registreret yderligere 4 fund, alle fra det sydvestlige Jylland — fra Vester Horne og Skast herred.

Trods ret omfattende undersøgelser har jeg ikke kunnet konstatere flere fund af helt samme slags, hvorimod skikken synes at have haft nogen udbredelse med hensyn til nedsættelse af potter under logulve af ler.

Jeg har — som det vil fremgå af det efterfølgende — fundet adskillige beretninger om nedgravning af andre ting under gulve, i enkelte tilfælde også i stuehuse, og af disse beretninger synes det at fremgå, at skikken med nedsættelser under gulv har haft en betydelig udbredelse. Det skulle da

være mærkeligt, om nedlægninger af kar i stuehuse ikke har været anvendt i betydelig større omfang end nu kendt, og det er jo netop sandsynligt, at denne afhandling vil føre med sig, at andre, hidtil upåagtede fund af denne art, bliver draget frem i lyset.

De fem fund beskrives i det følgende hver for sig.

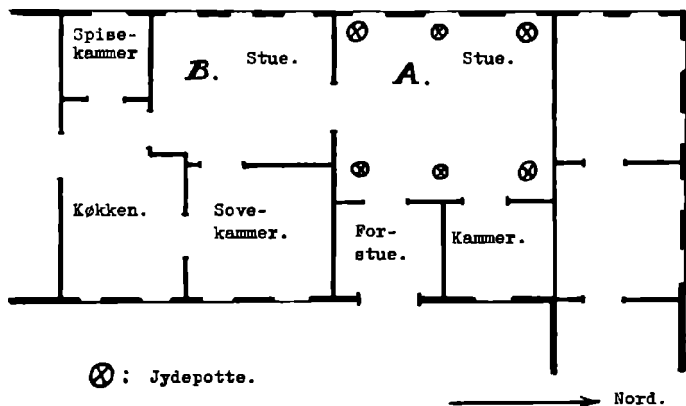

Fig. 1. Grundplan over Anders Sørensen's stuehus, Janderup.

Fund 1. I sommeren 1957 foretog man ombygning af stuehuset i en gård tilhørende gårdmand Anders Sørensen i Janderup by, Vester Horne herred — matrikel nr. 21 af Janderup.

Under nedbrydning af stuehuset fandt man under bræddegulvet i et trefags, 4x5 meter stort rum seks jydepotter, der var anbragt med een i hvert hjørne og een midtpå i hver langside. (Se fig. 1, stue A).

Gulvet bestod af brede fyrretræsbrædder uden not og fjer, lagt direkte oven på et lag fint sand, der lå fast ind under brædderne.

Potterne stod med bunden opad nede i dette sand-

lag, således at de var næsten skjult af sandet. Der var to små og fire store potter, alle tilsyneladende af den almindelige vardeegnstype fra forrige århundrede, med lodret anbragte ører og sekskantede tæer.

De var ret simpelt udførte, men een af dem var dog lavet med større omhu — med fine små tapper

Fig. 2. Tre af jydepotterne fra Anders Sørensens gård, Janderup.

på ørerne og bugtninger under randen (se fig. 2 til venstre). I potterne var der rester af mad, der viste sig som en tynd skorpe på indersiden. De var alle sodsværtede på bunden. To af dem havde haft huller, der var tætnet med tin.¹⁾ De store potter havde en højde af ca. 28 cm og de små en højde af ca. 17 cm.

I en af de store potter lå et stykke træ, på hvilket der med blyant var skrevet: *1854 d. 29. juli*, og nedenunder: *CB og FP*.

Det menes, at *FP* er identisk med Frands Pedersen, der var altmuligmand (murer) i Janderup i midten af forrige århundrede. Hvem *CB* var, er endnu ikke oplyst, men der er stadig folk i Janderup med efternavnet Bennedsen.

Anders Sørensen siger, at der tidligere blev dan-

set i stuen, hvor potterne fandtes, under gilder og familiefester.

Gården ligger i den del af det gamle Janderup, der kaldes »æ Medtby« (Midtbyen).

I følge de ældre folketællingslister har gården siden 1787 haft følgende ejere:

1787: Morten Nielsen og Anne Marie Christensdatter.

1801: de samme.

1834: Jakob Mortensen og Pernille Pedersdatter.

1845: de samme.

1855: enke Petronelle Pedersdatter. Ældste søn på gården er Morten Jakobsen (27 år).

1870: Morten Jakobsen, enkemand.

1880: Morten Jakobsen og Ane Marie Jessen.

Det ser altså ud til, at potterne er nedlagt, mens Petronelle Pedersdatter ejede gården, og denne blev bestyret af hendes ældste søn, Morten. Han var en oplyst og vågen mand, og det siges, at selv om det var hans nabo, kammerråd Vandborg, der på den tid var sognerådsformand af navn, så var det Morten Jakobsen, der var det af gavn.

De ovennævnte oplysninger i forbindelse med fundet er meddelt mig af Anders Sørensen.

Under optagningen blev to af potterne knust og bortkastet, een er i min besiddelse, to + træstykket er erhvervet af Nationalmuseets 3' afdeling og endelig har Anders Sørensen selv beholdt een.

Fund 2. I 1925 eller 26 blev der foretaget nogle reparationer i stuehuset i en gård tilhørende gårdmand *Christian Berg Nielsen*, Janderup by, Vester Horne herred — matrikel nr. 13 A af Janderup.

Herunder blev gulvet i den sydøstlige stue udskiftet. Denne stue er et 4,5 x 4,5 meter stort rum.

Det gamle gulv bestod af brede fyrretræsbrædder uden not og fjer, lagt direkte oven på et lag fint sand, der lå fast ind under brædderne. Under optagningen af brædderne så man, at der midt i gulvet — nede i sandlaget stod en jydepotte. Hen over dens åbning lå der et bræddestykke, der var så stort, at det næsten dækkede pottens åbning. Potten var tom. Den var altså anbragt med munden opad, og den stod iøvrigt så højt at træstykket over dens åbning flugtede sandlagets overflade, altså faktisk i berøring med gulvbræddernes underside.

Potten var, så vidt meddelelsen husker, velbevaret og hel. Han siger, at den var meget lig den fra Sønder Sig (se fig. 7). Der fandtes kun denne ene potte.

Christian Berg Nielsen erklærede, at han ganske tydelig husker fundet. Hans første tanke, da han så potten, var, at der nok var penge i den. Han husker ikke mere, hvad der er blevet af potten og træstykket. Han mener, at det blev kastet bort, da man for nogle år siden foretog oprydning på loftet.

Det er oplyst, at der under gilder blev danset i den stue, hvor potten blev fundet.

Stuehuset menes opført i 1849. Gården ejedes dengang af Knud Christian Hansen, der var født på gården 1811. Hans kone var Christine Hansdatter, født i Orten 1817. På gården opholdt sig 1850 snedker Christen Hansen Taarning. Det kan være ham, der har nedlagt potten for Knud Christian Hansen.

Den 79-årige tidligere bygmester Chr. Peder Christensen, kaldet Kræn Baun, i Janderup gjorde mig opmærksom på dette fund. De nærmere omstændigheder er meddelt mig af Chr. Berg Nielsen i 1961.

Fund 3. I 1956 blev der foretaget nogle ændrin-

ger ved ruminddelingen i stuehuset til Hyllerslev Storgård, tilhørende gårdmand *Regner Bøgh Ulriksen* i Hyllerslev by, Janderup sogn, Vester Horne herred, matrikel nr. 8 A af Hyllerslev.

De på fig. 3 med B og C betegnede stuer blev delvis lagt sammen til een stor stue, og der blev lagt nyt gulv i stue B. Det gamle gulv bestod af brede

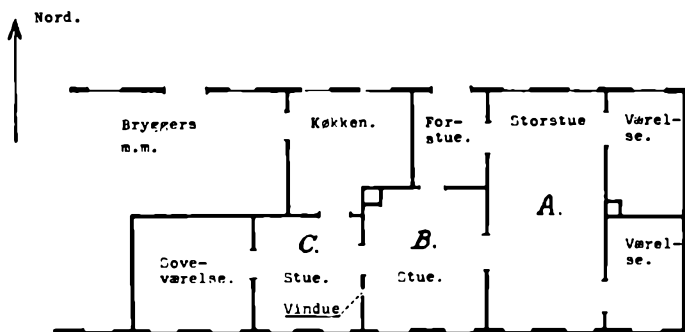

Fig. 3. Grundplan over Hyllerslev Storgårds stuehus.

brædder uden not og fjer — lagt direkte oven på et lag fint sand, der lå fast ind under brædderne. Gulvarealet i stue B er 4 x 4 meter.

Under opbrydningen af dette gulv fandt man i sandet under brædderne skårene af 2 jydepotter (se fig. 4 og 5).

Regner Ulriksen, der selv deltog i arbejdet, har erklæret, at skårene lå sådan, at det var ganske tydeligt, at potterne havde stået med bunden nedad, altså rigtig vendte. Endvidere, at det var tydeligt, at de havde været anbragt så højt oppe i sandlaget, at deres mundingsrande næsten havde været i berøring med gulvbræddernes underside. Denne erklæring fra gårdejerens side er uden tvivl rigtig, og jeg mener, at hans erklæring underbygges af følgende:

I stue A (fig. 3) lå endnu gamle tyndslidte gulvbrædder, og disse fjedrede, når man gik på dem. Ulriksen oplyste, at de gamle brædder i stue B var lige så slidte, og at de fjedrede på samme måde, og det er sikkert det, der i tidens løb har knækket jydepotterne — skårenes brudflader var ikke af ny dato, og mundingsrandene på den ene af dem (flak-

Fig. 4. Den store potte fra Hyllerslev Storgård.

ningen) var noget afslidte, hvilket meget vel kan skyldes de stærkt fjedrende gulvbrædders ustandselige gniden mod dem.

Ulriksen mente, at den ene potte lå omtrent midt i stuen, men hvilken af dem, det var, ved han ikke, og hvor den anden potte lå, husker han ikke mere.

Begge pottes kraftigt sodsværtede uden på bunden, og det kunne ses af hele deres tilstand, at det var kar, der havde været brugt.

Jydepotterne er i dette tilfælde af to forskellige typer. Den ene er en suppegryde af vardeegnstype med sekskantede tæer og små tapper ved ørerne,

der er anbragt lodrette (se fig. 4). I bunden af denne potte er der de almindelige indgnedne ornamenter. Den har haft en højde af 27 cm, og munden en diameter af 28 cm, målt øverst på den skrånende mundingsrand.

Det andet kar er en pande eller kageform, en såkaldt »flakning«. Den har en højde af 10,5 cm (incl. tærne) og munden har en diameter af 29,5 cm. Den har sekskantede tærrer.

Begge kar er godt udførte, men især flakningen er dog særpræget og fremstillet med særlig omhu og dygtighed. Den har oprindeligt haft to ører, men det ene er brækket af, allerede mens flakningen var i brug, hvilket ses af de sodsværtede brudflader. Det bevarede øre er smukt udført med snoet ornament. Det mest interessante ved dette stykke er dog vel nok de ornamenter, der er indgnedet på indersiden. Deres udseende fremgår bedst af fig. 5. Læg mærke til korsset for oven og de to små »kviste«.

Det forekommer mig, at forbilledet til ornamenterne er at finde i 1700'tallets glasserede keramik, dog med et anstrøg af noget andet, mere primitivt.

Det er afgjort et udsøgt stykke, lavet af en dygtig potteskone og sikkert bestemt for mere velhavende folk — netop for folk som dem fra Hyllerslev Storgård.

På væggen i stue B var anbragt kakler. De er af en type, der blev fremstillet i 1850'erne.²⁾

Fundet kom til mit kendskab i eftersommeren 1961, da jeg besøgte Regner Ulriksen. Skårene af begge kar beror hos mig. Flakningen har været indsendt til Nationalmuseets 3' afdeling til nærmere undersøgelse. Museumsinspektør Niels Amstrup har udtalt, at flakningen er et udsøgt stykke; man er på

museet af den opfattelse, at motiverne er hentet andetsteds fra, men man kan ikke udtale sig om forbilledet. Videre erklæres det, at flakningen er vanskelig at aldersbestemme. Man formoder, at den er

Fig. 5. Flakningen fra Hyllerslev Storgård.

fra 1800-årene, nærmest fra omkring midten af århundredet.

Endvidere har museumsdirektør Helge Søgaard, »Den gamle By« i Århus, udtalt sig om flakningen. Han erklærer også, at det er vanskeligt at udtale sig om stykkets alder. Han siger, at den muligvis er fra Tiden omkring 1800. Han mener videre, at flakningens dekorationer vistnok er selvstændige i den betydning, at de kun gennem mellemlid har forbindelse med anden keramisk oramentik.

I følge de ældre folketællingslister har gården siden 1787 haft følgende ejere:

1787: Christoffer Frandsen og Ane Catrine Jesdatter (hendes andet ægteskab) samt hendes datter af første ægteskab, Marens Jensdatter.

1801: Anders Hansen Friis (f. 25/3 1748, d. 20/9 1824) gift anden gang, selvejerbonde, og Maren Jensdatter samt hendes moder, Ane Catrine Jesdatter, 56 år gl. Endvidere 4 børn: Jens Just Severin Andersen, 13 år, Hans Andersen, 10 år, Karen, 8 år, Anne 5 år.

1840: Hans Andersen Friis, f. 21/4 1791 i Janderup sogn, d. 25/2 1866) og Ane Kirstine Hansdatter, 50 år, samt plejedatteren Andrea Kathrine Hansen, 13 år. Endvidere bor hans moder, Maren Jensdatter, 72 år, på gården som aftægtskone.

1850: Hans Andersen Friis, 58 år, og Ane Kirstine Hansdatter, 60 år — f. i Varde landsogn, samt plejedatteren, Andrea Kathrine Hansen, 23 år, f. i Janderup sogn. Hans moder, der nu benævnes Maren Friis, og er 84 år gammel (født i Janderup sogn), bor stadig på gården som aftægtskone.

1860: Ulrik Adolf Bech Jensen, 36 år, f. i Lydum, og Andrea Hansen, 32 år, f. i Janderup sogn, samt deres 3 børn: Ane Kjerstine, 6 år, Hans Friis, 4 år, Jens Jakobsen, 1 år. Endvidere hendes plejeforældre: Hans Andersen Friis og Ane Kirstine Hansdatter, der er aftægtsfolk på gården.

1870: De samme, men da er aftægtsfolkene borte.

1880: Ulrik Adolf Bech Jensen og Andrea Katrine Hansen samt børnene: Hans Friis Ulriksen (23 år) og Jens Jakobsen Ulriksen (21 år).

Det er vanskeligt at sige, hvem af disse gårdmænd eller deres koner, der har ladet de omhandlede kar nedsætte, men det er vel mest sandsynligt, at det er en af Fris'erne.

Den nuværende ejer er et oldnebarn af Ulrik Adolf Bech Jensen.

Ulriksen kunne ikke oplyse, hvornår stuehuset er opført. Selv vil jeg mene, at det ikke kan være bygget ret meget senere end ca. 1800. Dette kunne vel passe med en empiredør, der sidder i forstuen, men da kaklerne i stue B er af 1850-type, kan man vel nok med nogen rimelighed antage, at det gamle gulv der, er lagt omtrent på samme tid, som kaklerne er opsat.

Ulriksen har endvidere oplyst, at stue B nærmest blev benyttet som spindestue — ikke som egentlig opholdsstue. Som sådan anvendtes mest stue C. Der blev ikke danset i stue B. Når der var gilder dansede man i storstuen, stue A. Der har tidligere stået en bilæggerovn i stue B.

Fund 4. I stuehuset til gårdmand *Niels Fischer Nielsens* gård i Sønder Sig, Lunde sogn, Vester Horne herred, matrikel nr. 2 af Sønder Sig, fandtes i 1959 under opbrydning af et gammel brædegulv tre jydepotter. Den største er bevaret. Den er 39 cm høj, og munden har en vidde af 35 cm. Det er en suppegryde af typisk vardeegnstype fra forrige århundrede, med vandrette ører og »glåsning«, indgnedne ornament, indvendig i bunden og på mundingsranden (se fig. 7 og 8).

Potten stod med bunden nedad og omtrent midt i rummet (jfr. fund 2). Den blev taget op af lærer H. K. Kristensen, Lunde, der afleverede den til Varde museum, til hvis fundprotokol han har afgivet beretning og skitse over forholdene vedr. fundet, der er indført under nr. 6406:

»I går, d. 6/7 1959, var gårdejer Niels Fischer Nielsen, Sønder Sig, Lunde sogn, i færd med at tage

et bræddegulv op i en stue, hvor gulvet skulle fornyes. Gulvlederne var lagt fagvis, lodret under bjælkerne, og lå nede i den grå sandmuld, som viste sig under gulvbrædderne. Midt mellem to ledere og midt mellem to døre viste sig et hul. Det var en

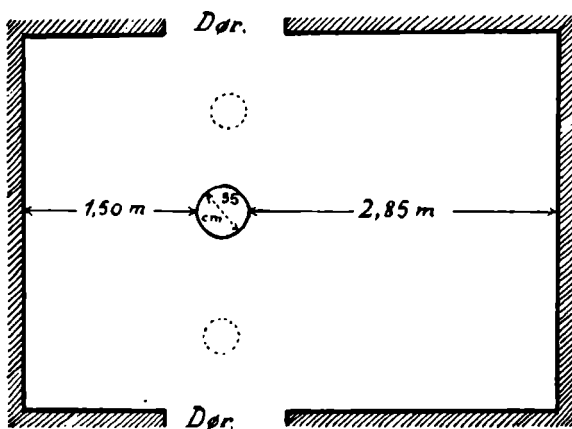

Fig. 6. Plan over stuen i Sønder Sig.

tom gryde (= jydepotte), bortset fra fejeskarn og lidt sandmuld, som var drysset ned i den. Dens mundingskrave stod i nøjagtig niveau med sandmuldens overflade. Fischer ringede efter lærer H. K. Kristensen, Lunde, der straks kom til stede, indmålte stedet og tog potten op.

Gården har matrikel nr. 2 Søndersig. Fischer mente Stuehuset var bygget 1797. Det havde nemlig tidligere haft flere fag, længere mod øst, hvor der i sin tid var aftægtslejlighed. For adskillige år siden var denne del nedbrudt, og stenene (hjemmebrændte) var atter anvendt, nemlig i laden mod nord. Blandt disse sten findes tre med inskription. På den ene står: HANS JEP JENSEN - MARREN

NIELSDATTER. På den anden: GUD BEWAR
 WOR HUUS FRA ILDE BRAAND OG TYWE
 HAAND. På den tredie: AAR 1797 BLEV DENNE
 T(eller F)ÆGEL SALS (IC?) H AN RE(TTE?)T.
 Jeg mener dog, at den nuværende del af stuehuset
 er yngre, snarest fra tiden hen imod 1850. Bygnin-

Fig. 7. Potten fra Sønder Sig.

gen er opført af hjemmebrændte sten og selvom gimsen er sat på senere, er både husets bredde og højde for rigelig til at kunne passe til tiden 1797. Dog tør jeg ikke afgørende benægte muligheden.

Ps: 16-17 cm under sandmulden kom et allag, hvori der var gravet et rundt hul, hvori gryden var nedsat. Selve undergrunden var magert ler.«

Endvidere meddeler H. K. Kristensen, at nogle dage senere fandtes endnu 2 potten, de var anbragt, som tegningen viser, på hver side af den store. De var meget mindre og dårligt brændte, kun bundene var nogenlunde hele. Hver især var forneden og ved siderne omgivet af træstykker, der vel oprindeligt nærmest har dannet en lille kasse, men nu var

skøre og næsten formuldede, sidestykkerne lå tildels i brokker ned over og imellem skårene, og alt var dækket med sandmuld. Formodentlig har kassen oprindeligt nået gulvbrædderne, da disse potters

Fig. 8. Glåsningen i potten fra Sønder Sig.

bund stod meget højere end det store kars. Skårene er ikke opbevaret.

På indersiden af denne potte, fandtes der med ret skarp afgrænsning opad, en hvidlig aflejring!

1787 beboes gården af Hans Jepsen. Det er ham, der bygger det nye stuehus 1797 — »denne Tægel Sals« — måske det første i sognet helt af grundmur. Hans kone, Maren Nielsdatter, er født på gården. Senere overtager sønnen Chr. Hansen den. Han har den 1855. Det må være ham eller faderen, der har nedsat jydepotterne.

Fund 5. Snedkermester Niels Thomsen, Esbjerg, har været så venlig at gøre mig opmærksom på følgende fund fra Esbjerg:

For et års tid siden blev der indlagt fjernvarme i huset Kronprinsensgade 43, Esbjerg, et énfamiliehus i én etage, der er sammenbygget med huset, Kronprinsensgade 41. Under dette arbejde fandt en blikkenslager under gulvet en jydepotte. Den stod i hulrummet mellem gulvbrædderne og jordoverfladen. Hulrummet var så stort, at finderen kunne kravle derind.

Potten, der stod med munden opad — altså rigtig vendt —, er en gryde af Vardeegnstype. Den er 25 cm høj og har en diameter af 30 cm over munden. Den har haft to lodrette ører, men den ene var brækket af, da potten blev fundet. Den har tre tæer og »glåsning« i bunden. Det er tydeligt, at den har været brugt til sit oprindelige formål, inden den blev nedsat. Gryden opbevares på Esbjerg museum under nr. 78/61.

Huset, hvor fundet blev gjort, er opført 1891. Både det og nabohuset er bygget af murer Hans Hansen, hvis søn, tømrer H. P. Hansen, bebor nr. 43. Hans Hansen stammede fra Sjælborg, Hostrup sogn.

Tømrer H. P. Hansen har iøvrigt oplyst, at der fra kælderen under køkkenet i huset nr. 43 var et hul ind under gulvet med adgang til det sted, hvor potten blev fundet. Denne oplysning indebærer den mulighed, at potten godt kan være sat ind i hulrummet, efter at huset er bygget. Dette er naturligvis ikke sikkert, men tømrer Hansen mente ikke, at hans fader kunne finde på »noget sådant tosseri«.

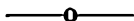
Man kan derfor næppe udelukke den mulighed, at potten i dette tilfælde kan være anbragt på fundstedet under børns leg eller af andre årsager, der

intet har med de her beskrevne hensigter at gøre. I den forbindelse bør der gøres opmærksom på, at det indtil slutningen af 1920'erne ikke var ualmindeligt, at børnene i Vestjylland fik de gamle jdepotter at lege med.

Forholdene ved dette fund er altså ret usikre. Fundet er fra en meget sen periode, og der kan ikke være tale om en nedsættelse med bevidst akustisk hensigt, da det store hulrum under gulvet må have skabt mer end nok af klang i gulvet. Man kunne så fristes til at forestille sig en reminicens af skikken, men herimod taler husejerens oplysning om den lette adgang til hulrummet fra kælderen.

Alligevel kan det vel siges at være påfaldende, at jdepotten netop er fundet på dette sted!

Og så melder spørgsmålet sig, hvad hensigten med nedsættelsen af disse kar har været, for det giver fundforholdene os jo ikke tydeligt svar på. De fleste nutidsmennesker vil nok sige, at det må have været en mærkelig skik, sådan at anbringe kar under gulvet, hvor de ikke kunne ses, og næppe kunne være til nogen nytte. Og rent umiddelbart er det da også vanskeligt, at se nogen fornuftig grund til, at det er sket. Vi må forsøge at finde frem til hensigten gennem studiet af lignende fund, folkeminder og traditioner på stedet.

Lad os først tage traditionerne på Vardeegnen. Jeg har udspurgt en del mennesker i Janderup sogn, dels mundtlig og dels pr. spørgeskema. Der er blandt de adspurgte kun een, den 61-årige gårdmand Thorvald Hansen i Janderup, der kendte noget til nedgravning af ting under gulv. Han mener, at han som dreng har hørt de gamle fortælle, at potterne blev nedsat under gulvet for at give mere

klang i dette, når der blev danset i stuen og tærsket i loen. Altså en praktisk foranstaltning uden spor af magi!

Lad os så se på, hvad folkeminderne har at berette om nedgravningerne!

Fra Ewald Tang Kristensens publikationer har jeg hentet følgende beretninger:

»Det har været skik her, at når et logulv skulle lægges om, så skulle der sættes en *gryde* med flintesten midt under det, for at det kunne klingre, når der sloges med slaglerne (plejlen). Andre har brugt hestepander, som blev taget i rakkerkulen.«³⁾

Meddelt af dyrlæge P. Jensen, Kværndrup, Fyn.

»De gravede hestehoveder ned både i deres lo og deres *dagligstue*, for at det skulle være klingert. Min mor havde et i hendes stue, og hos en mand i Rødhus (Hune sogn, Vendsyssel) var det ligeså.«⁴⁾

Meddelt af husmand Lars Kr. Madsen, Rønneliden, Hune sogn.

Og her tre eksempler fra »Skattegraveren«:

»Her har det været almindeligt at lægge hestehoveder, horsepander, under leret i et logulv, helst et i hvert hjørne; meningen dermed var at gøre gulvet klingert. Min broder har været med til at brække et logulv op, hvor der i det ene hjørne blev fundet en halv *jerngryde* med rundingen opad.«⁵⁾

Meddelt af Karen Toxværd, Sildestrup, Falster. Muligvis fra hendes barndomshjem i Højjet, Væggerløse sogn, Falster.

»Husmand Christian Rasmussen, Gislev Sølt (Fyn), har fortalt mig, at når man i gamle dage lagde et nyt logulv, så hørte det sig til at lægge et hestehoved derunder eller i mangel deraf en gammel *jerngryde* fyldt med flintestene, for så blev gulvet klingert.«⁶⁾

Meddelt af dyrlæge P. Jensen, Kværndrup (Fyn).

»1855 eller 56, da vi hjemme i Jelling var ved at lægge et nyt logulv, husker jeg tydeligt, at folkene tog hovedskallen og nogle flere ben af et gammelt helmis, der var styrtet og lå omme bag vor lade. Disse ben blev lagte ned i

gulvet, og folkene foregav, at det var, for at gulvet skulle komme til at synge.«⁷⁾

Meddelt af Kr. Ravn, Borup.

Fra Jens Kamps »Danske Folkeminder« har jeg hentet følgende eksempel:

»Fra gammel tid har det været skik i *Vestjylland*, når et nyt lergulv lagdes i tærskeloen, at lægge en hestepande under gulvet. Somme siger, at det gøres, for at *troldfolk ikke skulle tage korn af loen*, men andre vil have, at det ikke har noget hermed at gøre. Grunden skal efter deres mening være den, at det så er lettere at tærske på loen, idet det »gjalder« bedre, d. e. giver stærkere gjenlyd, når der tærskes« (med plejl).⁸⁾

Fra Lolland-Falsters hist. samfunds årbog 1930, pag. 131 f kan jeg bringe nedennævnte beretning:

»I en gammel ladebygning i Holeby, i den Chr. Peder- sen tilhørende gård, som har stået på samme plads siden tiden for sognets udskiftning i 1790'erne, er i sommeren 1928 fremkommet et ret ejendommeligt lille fund, der turde vidne om fortidens skikke og overtro. Et gammelt lergulv i ladebygningen, der er gården østre længe, blev opbrudt og fjernet fra tærskeloen og dennes fra gammel tid tilbyggede lokvist for at give højere rum til indstilling af tærskværk, og under dette arbejde fandtes i det påfyldte lerlag i en dybde af ca. 6 tommer 5 velbevarede kohoveder med tandrække og pande (underkæbe manglede), og tillige fandtes en *jerngryde*, der var ca. 8 tommer i tværmål og dybde. Denne jerngryde var uden ører eller greb. Overkanten var udadbøjet og grydens sider indsnævret, så den var mest rumlig nede ved bunden, der var buet og havde 3 korte ben. Gryden, der manglede et stykke i overkanten, lå *med bunden opad* og var sænket lidt dybere under lerlaget end kohovederne. . . .«

Meddelt af Jens Wolsing. Holeby ligger syd for Nakskov.

Feilbergs »Ordbog over Jydske Almuesmål« (Bd. 1, pag. 603) meddeler følgende om emnet:

Hestepander »lagdes i ældre tider alm. under leret i lergulvet, og det forklares nu således, at gulvet blev derved mere klingert, når man tærskede. Sommesteder kan findes en jerngryde med hullet nedad, lagt i stedet.«⁹⁾

Fra tidsskriftet »Folkeminder« har jeg hentet følgende beretning fra Vestfyn:⁹⁾

»I anledning af en artikel i »Folkeminder« om nedgravede hestehoveder under logulvet, kan jeg meddele, at man her på egnen (Haarslev sogn, Nordvestfyn), ifølge min afdøde svigerfader, Peder Hansen Rasks udsagn, ofte brugte at grave en stor *gryde* ned under logulvet. Den blev lagt med bunden i vejret, så der fremkom et hulrum, hvilket bevirkede, at det lød klingert, når man tærskede med plejl.« — Meddelt af Julie Rask, Egelund, Nymark st.

Fra »Sprog og Kultur« har jeg denne beretning, der er optegnet af H. P. Hansen, Herning:¹⁰⁾

»I Herning museum gennem en *jerngryde* med glasskår i, den blev fundet i en gård i Hoven ved Tarm, da man brækkede et *stuegulv* op. I Vognbjerg ved Skjern fandt man midt i gulvet, ca. $\frac{1}{2}$ alen nede en rund *grube* med *fire tomme jydepotter*, der stod ret op; men da man i 1891 lagde et logulv i Borris præstegård, gravede man en *jerngryde* ned med bunden op, og derover blev lagt gulv af blåler. I 1890'erne blev der også sat en *jerngryde* ned med bunden op i Skovbjerg ved Herning, fordi logulvet »wa så dø«. Peder Øvig var engang med til at brække et logulv op i Skarrild, og da fandt man en *lergryde* med bunden op.«

Der nævnes desværre intet om, hvorvidt de fire jydepotter fra Vognbjerg var anbragt i et stuehus, og Herning museum kan nu ikke give yderligere oplysninger om dette!

Fra Dansk Folkemindesamling på det kgl. Bibliotek har jeg fået denne beretning, der den 29/11 1922 er optegnet af Andreas Lorenzen i Damholm, Sydslesvig:

»De gode folk i Bøl (Angel) havde et godt middel for at sikre sig et godt udbytte af den i laden siddende høst og at holde sig alle slags skarnsfolk fra huset. For at være sikre på dette, nedgravede de *en tom gryde* i midten af tærskeloen, og for hver gang logulvet blev nylagt, blev der nedgravet en gryde. Ved ophugning af de gamle logulve, har de enkelte steder fundet de gamle gryder. Andre vil

vide, at gryden blev nedgravet, for at det skulle give en bedre klang i loen under tærskningen.«

Fra det tyske folkloristiske månedsskrift »Am Ur-Quell« har jeg følgende beretninger:

»Hvad jeg kender til om byggeofre i Slesvig Holsten, løber sammen i disse betragtninger: I husets undergrund, *lerkar* — ofte i flere rækker — henstillet med munden nedad.« (Jfr. fund 1 fra Janderup).

Meddelt af J. Mestorf,¹¹⁾ Kiel, der intet oplyser om, hvorvidt disse betragtninger særlig gælder Slesvig eller Holsten eller bestemte egne af disse to områder!

»I to gamle huse i Lehe ved Lunden (Nordditmarsken, lige syd for Ejderen) fandt man under logulvet to hestehoveder og to små, for oven og neden tillukkede (?) *lerkar*. Også her kender den jævne mand ikke mere det oprindelige formål, nemlig et byggeoffer, men siger: Man har gjort det, for at det kunne klingre bedre under tærskningen.«

Meddelt af H. Volksmann.¹¹⁾ Bemærkningen om »Byggeoffer« står for hans egen regning.

R. Mejborg giver i sit værk, »Nordiske Bøndergårde, Slesvig« (1892), pag. 18, følgende oplysning om bøndergårdene på Femern:

»Under lergulvet er Tordenkiler og desuden et Hestehoved, som skal bringe Lykke; thi det er en gammel visdom, at »Perdkop in Deel gift Glück in Hus.«

Under mine undersøgelser af dette emne har jeg rettet henvendelse til »Norsk Folkemuseum«, Oslo, og til »Folklivsarkivet« i Lund, Skåne.

Fra »Norsk Folkemuseum« har man svaret, at *lerkar*, nedgravede under gulv, er ukendte i Norge.

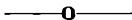
»Folklivsarkivet« i Lund har ingen beretninger om nedgravede *lerkar* under gulv, men derimod har man fra Skåne adskillige meddelelser om nedgravede hestekranier i logulve af stampet ler. (Bemærk, i Skåne har man logulve af ler, ligesom i

Danmark, mens man i det øvrige Sverige, Norge og Finland kun kender tærskelgulve af træplanker!).

I øvrigt kendes skikken med nedlæggelse af ting under gulvet fra Irland. Derfra kan gives følgende beretninger, der må siges at have en del lighed med de danske:

»Det var en skik mellem gamle folk at begrave hovedet eller pandeskallen af en hest under gulvet i deres huse, når de byggede dem. Det sædvanlige sted, at begrave dem, var under flisen (den flade sten) *foran ildstedet* (arnen), men de blev også begravet andre steder inde i huset. *En gammel potte* af stor størrelse blev ligeledes sommetider begravet. Også nogle kobbermønter blev undertiden anbragt i hestekraniet, når de begravede det. Jeg ved ikke af, at der var overtro bag begravelsen af kraniet i gulvet. Der kan have været det i begyndelsen, men hele mit liv hørte jeg gamle folk sige, at det blev anbragt dér med den hensigt at give en fin, munter ekko i huset, når folk talte eller gik rundt inde i huset. Men først og fremmest lagde de hestekranier ned i gulvet, for at deres dans kunne lyde bedre.«¹²⁾

»Jeg har ofte hørt, at når et hus blev bygget, så blev et hestehoved lagt under gulvet for at give huset et ekko. *En potte* blev sommetider også lagt under arnestenen. Der er en mand i dette distrikt, som lagde en potte under arnestenen. Han ville afholde dans i huset.«¹²⁾

Som det ses, kommer et nyt objekt nu ind i billedet, nemlig nedgravede *hestekranier*, der findes både i *lo* og i *stuehus*. Det er klart, at der er en vis forbindelse mellem potterne og kranierne! Det fremgår af beretningerne, at meddelelserne i det store og hele angiver samme hensigt med nedlæggelserne af hestekranierne og potterne (gryderne), nemlig *et praktisk* (akustisk) *formål* — »klang i gulvet under tærskning med plejl«. Det ses endvidere, at der kun er meget få meddelelser om nedgravning af ting under gulvet i stuehuse, men hvor

det forekommer, siges årsagen også at være den, at man ønskede, »at det skulle være klingert«!

Den svenske forsker Albert Sandklef fra Varberg har behandlet spørgsmålet i en afhandling »Singing flails« (Syngende plejle), hvori han bl. a. har medtaget flere af de ovennævnte folkloristiske beretninger samt undersøgt, hvilke lydforstærkende virkninger tærskning med plejl har på logulv, der er lagt af planker.

Han kommer til det resultat, at nedlæggelserne af såvel hestekranier som pottes (der tilsyneladende er sekundære for ham) har haft *en praktisk hensigt*, nemlig det akustiske, og han mener at kunne forsvare dette ud fra den forudsætning, at de fleste meddelelser hentyder til dette formål, mens kun en ringe del hentyder til en magisk hensigt.¹³⁾

Brita Egardt fra Lund svarer på dette i en artikel »Problem kring hästkallar«. Hun erklærer, at Sandklefs konklusion er meget tiltalende, men at den har den brist, at den tilsyneladende er søgt — at han har forenklet problemet ved at forenkles materialet. Hun fremdrager derefter oplysninger om fund af lignende art, der afgjort tyder på en magisk hensigt — på offernedlæggelse!¹⁴⁾

Selv mener jeg også, at sagen ikke er så enkel, som Sandklef giver udtryk for, omend jeg vil give ham ret i, at *man skal være forsigtig med at konstruere en »ældre« mening (hensigt) end den, meddelerne med deres udsagn giver, bare fordi dette vil passe bedre med et eller andet doktrinært system!*

Jeg vil derfor i det følgende give eksempler på andre nedsættelser, der på en eller anden måde har lighed med vort emne, og hvor hensigten efter alt at dømme var magisk. Jeg skønner, at det kan have

interesse og være af betydning at få disse eksempler med — ikke mindst fordi disse beretninger dermed for første gang er publicerede i sammenhæng.

Først nogle eksempler af folkloristisk art:

Af Evald Tang Kristensens optegnelser:

»De graver en hugorm ned i *en sort potte* under nødsdøren, for at kreaturerne ikke skal kaste kalvene. Det kan hjælpe, når de så går ind og ud over den. Men den skal levende i potten og løbe sig ihjel i den. A ved et sted i Otting (Salling, Jylland), hvor det blev gjort, det var det sidste a var der, køerne var så slemme til at kaste kalvene der. Men a ved ikke, om det hjalp. Nogle hænger en rævebælg op derinde.« Fra Tise i Salling, Jylland.¹⁵⁾

»Nede i Tyland brugte de, når de byggede et nyt hus, for at forebygge uheld, at få fat i en hugorm og komme den i en gryde og så komme tre håndfulde af hver slags fødevarer af, hvad der var i gården ned ved ham, og så blev der lagt et stenlåg over den. *Den gryde skulle så graves ned i huset*. De kunne høre den synge dernede i jorden 10 år efter. A har hørt det af en gammel kone, der var i Føvulum hospital.« (Fovlum ved Tjele. Hospital = fattiggård). Meddelt af Ane Marie Kristensdatter i Ørum ved Viborg. Ørum er kun ca. 3 kilometer fra Fovlum.¹⁶⁾

Når dette i tiden forud for 1891 er meddelt Evald Tang Kristensen af Ane Marie Kristensdatter, der har det fra en gammel Kone, så må beretningen være ret gammel — sandsynligvis fra 1700'tallet. Interessant er oplysningen om nedlæggelsen af de tre håndfulde mad! Desværre nævnes der intet om, hvorvidt det var i stuehuset, at potten skulle nedgraves.

Og så fra Jens Kamps optegnelser:

»Når køerne i en Gård kaste Kalve, bruges som Middel derimod at nedgrave en levende Hugorm i *en ny Potte* eller Flaske under Stalddøren.« Fra Vestjylland.

»Mislykkes Brændevinen den ene Gang efter den anden, skal man nedgrave en levende Hugorm i *en ny sort Potte* under »Grukjedlen«, hvor Brændingen foregår; *da kunne Hekse og onde Mennesker ikke ødelægge Brændevinen*.«

Fra Vestjylland, men efter sagnet skal dette råd være givet af en omstrejfende norsk »klog« Kvinde.¹⁷⁾

Museumsinspektør Jørgen Slettebo, Sønderborg museum, har været så elskværdig at meddele mig følgende: Under museets nr. VII-5648 findes en trebenet sort jydepotte med to lodretstillede ører og »glåsed« ornamenten (krydskruseduller) hele vejen rundt på »skulderen« udvendig. Den er ca. 18 cm høj. Slettebo erklærede, at den ligner den i »Jydepotter og Løb« side 36 afbillede jydepotte (Vardeegnsarbejde). Denne potte er i 1946 fundet under brolægningen i hestestalden (ca. 60 cm nede) i den gårdmand Johannes Fogt i Sebbelev, Ketting sogn, Als, tilhørende gård, da gulvet i nævnte hestestald blev sænket. Raben har noteret, at der fandtes hensmuldrede rester af et trælæg ved potten (vel over denne). Jfr. mit fund fra Janderup. Endvidere er noteret, at gårdmanden havde erklæret, at der lå noget, der lignede hud og hår i potten.

Dette fund er uden tvivl et afværgeoffer, henlagt for at nedkæmpe sygdom mellem dyrene.

Af museumsdirektør H. P. Hansens optegnelser:

»Den gård i Helstrup i Snejbjerg, som amtsrådsmedlem Okkels Birk nu har, ejedes i sidste halvdel af forrige århundrede af Dynes Helstrup. I hans tid mistede de mange svin, og så kom Dynes til sidst i tanker om, at disse måtte være forheksede, hvorfor han sendte sin broder over til Anders Ulfkjær (klog mand). Først var Anders rundt ved alle markskel, thi han havde mistanke om, at skellene muligvis ikke var i orden. I øvrigt gav han bestemte ordrer, der skulle følges, så skulle det nok hjælpe.

De skulle først have fat på en hugorm, der skulle puttes i en ubrugt rød lerpotte og graves ned forved døren til svinestien.«¹⁸⁾

På en gård i Nr. Felding havde de sygdom blandt dyrene. »Så måtte min husbond over efter Anders Ulfkjær. Om aftenen gik de to mænd i den dybeste tavshed ude på kirkegården og samlede mos . . . . Mosset, de havde samlet,

blev stillet op i loftsvinduerne i dybe tallerkener, og så skulle man have fat på en levende hugorm, i hvilken anledning der blev sendt bud til min fader, der færdedes meget på heden. En dag kom han så med en levende hugorm i en flaske. Så blev dyret lagt ned i *en lerpotte*, sammen med *tre håndfulde byg*, der blev lagt et trælåg over, og så blev potten gravet ned under stenbroen forved stald-døren, og stenbroen lagt igen.¹⁰⁾

Bemærk ligheden med Evald Tang Kristensens beretning fra »Tyland«!

Det ses straks, at hugormen her spiller en afgørende rolle — vel nok *den primære!* Men der er tale om nedsættelse af potter under gulv; derfor har jeg medtaget disse eksempler, hvor hensigten afgjort er magisk!

Jeg kunne i den forbindelse have lyst til at medtage en beretning, som er meddelt mig af en tysk paskontrolmand, der har forrettet tjeneste ved Padborg. Han fortalte mig, at man for nogle år siden nedbrød en gammel gård i landsbyen Benkel, Kreis Verden, Niedersachsen. Denne gård — en rigtig saksergård — havde som sædvanlig i disse gårde en stor port i gavlen. På portens midterstolpe, den såkaldte »Dössel« var indridset *en slange* og dette mærke: Y. Da man brød lergulvet under denne stolpe op, fandt man et *lerkar*, der var nedgravet netop under stolpen med slangetegnet!

Endvidere kan gøres opmærksom på, at de danske arkæologer på Bahrain i nogle hustomter har fundet mange *lerkar med skeletter af slanger*, nedgravet under gulvet! Disse hustomter er fra tiden før grækerne begyndte at påvirke kulturen på Bahrain.

Og her er et par eksempler mere fra H. P. Hansens optegnelser:

•Forved altrene i de midtjyske kirker (vel også andre

steder) findes jævnlig skår af potter i jorden. Jeg har set sådanne i Snebjerg kirke i 1920 og fra Timring kirke i 1919, og ved restaureringen af Gjellerup kirke for få år siden, blev der, efter hvad en murer senere fortalte mig, fundet *flere potter*. Der er ingen tvivl om, at disse potter har været sat hen med et eller andet i overtroisk øjemed; men en sådan handling er naturligvis foretaget i så dyb stilhed, at der intet er derom i overleveringen. Jeg har i hvert fald kun kunnet optegne følgende bidrag: Gamle Kjæn Spandet i Timring fortalte, at der, vistnok i 1860'erne, blev *sat »noget«* hen i en *fydepotte* forved alteret i Timring kirke, for at præsten skulle messe derover tre gange. Anledningen var, at et ægtepar i Lille Ris dårligt kunne forliges. Siden skulle forholdet mellem de to være blevet bedre — mente man.²⁰⁾

Museumsdirektør Helge Søgård, Århus, har gjort mig opmærksom på følgende fund, der er omtalt således i »Den gamle By«s årbog:

»I 1950 modtog »Den gamle By« gennem Forhistorisk Musum et lerkar, der var fundet på Sdr. Omme kirkegård. Det er en *fydepotte* af den form, der er karakteristisk for Varde-egnens arbejder, og dens bestemmelse styrkes af den omhyggelige indvendige »glåsning«. Gryden, som denne form må kaldes, har haft ben, men de mangler nu alle. Om dens alder er det ikke muligt at skønne noget bestemt . . . Det er hverken alderen eller typen, der giver gryden interesse, men fundforholdene. Den er opgravet syd for Sdr. Omme kirke i Nørvang herred, ca. 1,50 m under jordoverfladen, hvor den stod i omvendt stilling, og graverens spade knuste karret . . . .²¹⁾

Idet han fremdrager nogle folkløriske meddelelser om nedmaning, stiller Helge Søgård til sidst det spørgsmål, om karret er sat ned, for at forhindre en jordfæstet i at gå igen!

H. K. Kristensen udtaler dog, at han mener, at forholdet snarest er et andet, idet han gør opmærksom på, at det var en almindelig skik, når en uforløst kvinde blev begravet, at medgive hende saks, tråd og vand. Man troede, barnet kunne blive født

i graven. Fik kvinden ikke disse ting med, ville hun gå igen. På Varde museum findes således en stærkt forrustet saks, der for nogle år siden blev gravet op på Hostrup kirkegård. Vandet blev ofte medgivet i en flaske, en krukke kunne selvfølgelig også bruges. Muligvis må krukken fra Sønder Omme kirkegård da tydes som en sådan vandbeholder. Den kan være væltet, om ikke før, så ved kistens sammensynkning. — Et antagelig tilsvarende fund har museumsinspektør Jørgen Slettebo været så venlig at meddele mig.

Det drejer sig om Sønderborg museums nr. VII-5953, en sort *jydepotte* med tre, stærkt afslidte tæer. Af type omtrent som Vardeegnens, mundingsranden ret ødelagt. På »skulderen« udvendig hele vejen rundt »glåsed« ornament, ovaler, der næsten rører hinanden. Potten er 14 cm. høj. Den blev i 1948 fundet på kirkegården i Hørup på Als. Da graveren gravede en ny grav, stødte han på resterne af en gammel kiste. Oven på denne stod potten. Hvor vidt den stod med bunden i vejret eller omvendt, vides ikke.

Den efterfølgende beretning stammer også fra Als, og det fundne opbevares på museet i Sønderborg:

»Ved ombygningen af et gammelt hus hos købmand Bork i Stevning i 1941 fandt man, to spadestik under det gamle *stuegulv*, et lille kar (en stjertpote) fra omkring midten af 18' århundrede. I dette stod en mindre krukke, der indeholdt en slakkeliggende masse, indviklet i et stykke lærred. Massen bestod af metal, mest jern, trevler, tilsyneladende af hør, lidt uld og dyrehår. Det drejer sig åbenbart om et husoffer, nedsat under stuegulvet, et afværgeoffer for at beskytte huset mod ulykke eller ildsvåde. Man har vel på den måde bundet husets sygdom eller ild, ligesom man har hensat brand eller onde i træer eller sten.«²²)

Til denne beretning har Jørgen Slettebo været så

venlig at føje følgende oplysninger: Potterne er nærmest miniaturepotter, stjertpotten er således kun 7 cm. høj og krukken inde i denne kun 6 cm høj. Sidstnævnte har nærmest struktur som rhinsk stentøj og minder noget om de salvekrukker, der kendes fra sen middelalder og fremefter.

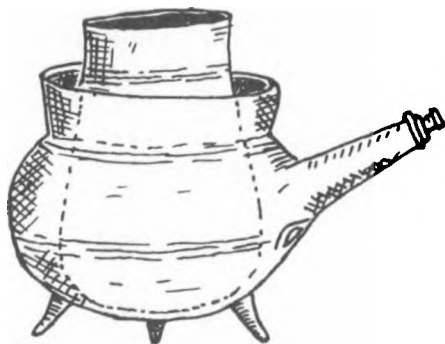

Fig. 9. Potterne fra Stevning på Als.

Disse kar stod så langt nede, at de ikke kan være nedsat af akustiske hensyn. J. Raben må have ret i, at det drejer sig om et husoffer, et afværgeoffer.

Og her er en beretning fra Ditmarsken:

»Finn Murer fra Feddringen i Ditmarsken fortalte følgende: Jeg ville sidste vinter genopbygge mit forfaldne ildsted, og fandt da under ildstedet en hel *potte* med åbningen opad, som åbenbart var begravet der. I potten fandt jeg intet andet end mursnavs. Potten synes at være af Tellingstedt-fabrikat.«²³⁾

Meddelt af H. Volksmann, der intet nævner om, hvor dybt nede under gulvets niveau potten stod.

Fra Irland:

»Det synes at have været en almindelig skik her at begrave hestekranier i gulvene og væggene i huse og kirker for at skabe ekko. Jeg har hørt, at et stort antal hestehoveder er begravet under gulvet i Kilamoat kirke med denne

hensigt. Man antager også, at det giver lykke, når man gør sådan.¹²⁾

I sin fornævnte artikel, »Problem kring hästskallar«, fremdrager Brita Egardt eksempler på nedlæggelse og indmuring af hestekranier og andre dyrs kranier, horn og knogler, hvor hensigten utvivlsomt har været *magisk*, nemlig for at give lykke til folk og fæ, beskyttelse mod ildebrand og beskyttelse mod de underjordiske. Det nedgravede findes i disse eksempler både i stuehus og i stald og lo, og der findes beretninger fra Sverige (Västmanland, Östergötland, Västergötland, Västerbotten, Småland og Skåne) og fra Finland, men der er ingen eksempler på nedgravning af potter.

Jeg har yderligere rettet henvendelse til »The Folklore Society« i England. Redaktøren af tidskriftet »Folklore«, frk. Christina Hole, har været så imødekommende at meddele mig følgende:

»Der findes adskillige eksempler på henlæggelse i gamle engelske huse af hesteknogler og -kranier, tørrede rotter, klæder eller sko, undertiden oksekogler og naturligvis »hekseflasker«, men nedgravning af almindelige husholdningskar (potter) synes at være yderst sjælden.

De ovennævnte ting findes som regel i murene, i skorstenskappen, under eller bag ildstedet eller i loftet. At de er anbragt der som beskyttelsesmidler mod hekse, feer, dæmoner (vætter) o.s.v. synes temmelig sikkert. I nogle tilfælde kan en svag erindring om byggecoffer også sættes i forbindelse med tingene.

»Lydpotter« blev sommetider lagt under korstolene i middelalderlige kirker i England, men hidtil har jeg ikke truffet på oplysninger om nedgravning af potter i huse med akustisk hensigt.

Den eneste beretning om en »potte-begravelse« i et hus har jeg modtaget fra frk. Porter, bestyrer af »Cambridge and County Folk Musum« (England), der skriver: »For omkring 18 måneder siden, da et hus fra det 17' århundrede i Histon blev bygget om, blev en saltglasseret ler-

potte fra perioden (17' årh.) fundet bag kaminen, muret inde i bagmuren.« Frk. Porter har ved andre lejligheder givet mig meddelelser om hestehoveder eller -knogler, der var begravede i Cambridgeshire-huse.«

Og Christina Hole fortsætter med at nævne en artikel i »Folklore«, Vol. 66, marts 1955 »Witch Bottles and Magical Jugs« af Ralph Merrifield, der beretter om stentøjs krukker, indført fra Rhinlandet i det 16' og 17' århundrede. Disse krukker, der var kendt under navnene »Greybeards« eller »Bellarmines«, er i adskillige tilfælde fundet i London og de østlige egne af England (grevskabet Kent m.m.), begravede *under gulve eller dørtærksler* i huse, sommetider med mundingen opad, sommetider med bunden opad. At hensigten med disse nedsættelser var beskyttelse mod ondt, især hekseri, synes efter Chritina Holes mening klart at fremgå af den omstændighed, at de fleste af krukkerne indeholdt negle og hår af mennesker, knappenåle, tøj-hjerter o.s.v.

Frk. Hole slutter med at sige, at hun ikke kan udtale sig om, hvorvidt skikken med nedlæggelse af disse krukker er beslægtet med de nedgravede kar og krukker, der er fundet under gulve i *Nederlandene og Tyskland* (oftest, men ikke altid tomme), og hun tilføjer, at det vilde, skægede ansigt på »the bellarmines« må have gjort disse krukker særligt egnede for nedgravning i en magisk hensigt.

Skikken med nedgravning af kar (potter) under gulv synes således ikke at have været almindelig i England. Interessant finder jeg beretningen om »lydpotter« i de engelske kirker. Sådanne kendes som nævnt også fra danske kirker, og fra Irland haves beretning om hestekranier under gulv i kirkerne. Man bør imidlertid ikke udrede nogen isoleret skandinavisk - engelsk - irsk kulturfællesskab direkte af disse fund, idet skikken med at anbringe såvel potter som hestekranier forskellige steder i kirkerne synes at have haft nogen udbredelse også i Mellemeuropa.

Læg mærke til, at potten fra Histon i Cambridgeshire var anbragt bag kaminen (ildstedet)! Jfr. be-

retningerne om lignende fund fra Himmerland (jernalder), Store Valby (vikingetid), Ditmarsken og Irland. I den forbindelse kan jeg oplyse, at man i Frankrig siger, at huset beskyttes ved, at et hestekranium indmures i arnestedet.¹⁴⁾

Endelig bør man notere sig, at det af Christina Holes meddelelser fremgår, at man også i England har anbragt hestekranier i stuehusene.

Yderligere har Christina Hole på min forespørgsel meddelt følgende:

• Gamle engelske logulve var sommetider af planker, meget omhyggeligt sammenføjede, for at der ikke skulle være nogen revner eller sprækker, gennem hvilke kornet kunne forsvinde. Asketræ blev ofte brugt til dette formål, fordi det er sejt og bliver meget jævnt, når det er høvlet.

I nogle loer var gulvet af hårdt ler eller af stampet jord, blandet med okseblod.

Hestekranier og potter er undertiden fundet under sådanne logulve, men så vidt det har kunnet fastslås, synes disse at have været anbragt i beskyttende, magisk hensigt. Jeg har aldrig hørt, at de skulle være anbragt dér for at forbedre lyden under tærskning. En person, som jeg spurgte ud om dette emne, sagde, at lyden fra plejlen bestemt var så kraftig, at der ikke var nogen grund til at forstærke den. •

Det ser således ud til, at forestillingen om, at potter og hestekranier blev nedlagt i logulve for at skabe klang i gulvet, er ukendt i England.

Fra den ældre jernalders bopladser i Danmark har navnlig Gudmund Hatt fremdraget mange eksempler på lerkar nedsat under ildsteder og under gulv,²⁴⁾ derimod har han ikke fundet nedgravede hestehoveder.²⁵⁾ Også andre arkæologer har fundet nedgravede lerkar under gulvet i jernalderhuse.

H. P. Hansen formoder, at nedgravning af heste-

hoveder er en senere indvandret skik, der først er kommet her til landet samtidig med, at gårdene fik tærskeloer, hvilket H. P. Hansen endvidere antager, at de først fik under påvirkning fra friserne.²⁵⁾

Under udgravning af den for et par hundrede år siden nedlagte landsby, St. Valby på Sjælland, gjorde Axel Steensberg følgende fund:

»Det ældste stuehus på samme sted må være opført en gang i midten af middelalderen. Men forud for dette har der været et endnu ældre stuehus noget sydligere. Her fandt vi nemlig et ildsted lagt af flade kampesten dækket af en 1-1½ cm tyk hårdtbrændt lerskorpe. Midt under stenlægningen stod der *en sortbrændt lergrøde* med skærmformede ører og rund bund. Den svarer til fund fra Aggersborg, og typen var ret udbredt i vikingetiden og tidligste middelalder. Den var øjensynlig nedsat som offerkar på lignende måde, som dem man finder i hustomter fra ældre jernalder. Vil man være romantisk, kan man gætte på, at den første bonde i gård nr. 1 har villet sikre sig den jordånds velvilje, som egentlig ejede tomtens. Det er da en forløber for nisseofret, for julegrøden, idet man erindrer, at navnet nisse jo hører den kristne tid til, mens den lille vætte i Sverige stadig hedder tomttegubben.«²⁶⁾

Der kan næppe herske tvivl om, at der til grund for alle disse nedsættelser ligger en magisk hensigt.

Formålene synes at være forskellige, men tilsyneladende begrænser de sig dog i store træk til følgende:

- 1) Beskyttelse af huset mod ildebrand og af beboerne mod sygdom.
- 2) Beskyttelse af kvæget mod sygdom.
- 3) Beskyttelse af afgrøden mod misvækst.
- 4) Gaveoffer (til vætterne) for lykke i almindelighed.

Man bør endvidere lægge mærke til de ejendommeligheder, der forekommer hos de forskellige

fund og beretninger indbyrdes, hvad angår nedlæggelsesmåden, stedet m. m.

Følgende karakteristiske forhold kan nævnes:

- 1) *Potter med bunden i vejret*: Janderup 1, Borris præstegård, Skarrild og Skovbjerg ved Herning, Haarslev på Nordvestfyn, Sildestrup på Falster, Holeby på Lolland, Feilbergs jyske ordbog, Slesvig og Holsten, Ditmarsken.
- 2) *Flere potter under samme gulv*: Janderup 1, Sønder Sig, Hyllerslev, Vognsbjerg ved Skjern, Himmerland (jernalder), kirken i Gjellerup, Slesvig og Holsten, Lehe i Ditmarsken.
- 3) *En enkelt potte*: Janderup 2, Sildestrup på Falster, Haarslev på Nordvestfyn, Bøl i Angel.
- 4) *I gruber*: Sønder Sig, Vognsbjerg ved Skjern, Himmerland (jernalder).
- 5) *Under ildstedet*: Vestjylland (under grubekedel), Himmerland (jernalder), St. Valby på Sjælland (vikingetid), Feddringen i Ditmarsken, Histon, Cambridgeshire, England, Irland.
- 6) *Fødevarer (korn) i potterne*: Nørrefelding ved Holstebro (hugorm og korn), Himmerland (jernalder), Thy (hugorm og mad).
- 7) *Potter i kirker*: Snebjerg, Timring, Gjellerup, Sdr. Omme (på kirkegården) — alle Midtjylland — og Hørup på Als (på kirkegården).

Som det ses af de ovenfor nævnte folkloristiske beretninger fra Danmark, Ditmarsken, tildels Skåne og fra England og Irland, og af de arkæologiske fund, udviser materialet en vis enshed. Der er tale om nedgravning af lerkar (hensat i rigtig eller omvendt stilling) og hestehoveder.

Uden for dette område kendes også nedsættelser under gulvet i hus, men disse er, så vidt jeg kan se,

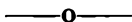
på den ene eller anden måde forskellige fra nedsettelseerne inden for det ovennævnte område.

Således omtales i »Am Ur-Quell« 1892 III Band, pag. 165:

»Som byggeoffer synes her — som mange andre steder i Tyskland — i den tidlige middelalder at have været anvendt smukke kar (potter), hvori man lagde frisk slagtede høns eller mindre pattedyr. Dette fremtræder klart af sagn og et fund fra seneste tid. Resterne (ruinerne) af en ældgammel mølle, der bevisligt var ødelagt i 30'årskrigen, blev afdækket, og i grundmuren fandtes flere meget smukke kar med knogler af tamhøns og lam (en hønes halshvirvler var gennemskåret)«.

Fra Schlaupitz, Schlesien, Tyskland.

Det ses tydeligt, at dette fund i art er forskellig fra de hidtil omtalte.

Og så tilbage til hensigten med nedgravningen af potterne.

De er tilsyneladende nedsat ret sent (fra omkr. begyndelsen af 1800-tallet til omkr. midten af samme århundrede), og de fleste folkemindemeddelelser fra den tid går ud på, at nedsættelse af såvel potter som hestekranier havde en praktisk hensigt.

De beretninger, man har fra en senere tid, tyder da også yderligere på denne praktiske hensigt. H. P. Hansen nævner således i »Sprog og Kultur«:

»I Mølgaard i Bøvling var der gravet en tønne ned i loen, og i Næsholt i Snejbjerg ved Herning og i en gård i Nøvling lavede man *en hulhed* ved hjælp af fire mursten, der blev stillet i en firkant og på højkant med et dække over, inden gulvet blev lagt. Endelig kan nævnes, at jeg kender et par tilfælde, hvor man nøjedes med at grave en gammel træsko ned med bunden op.«²⁵⁾

I disse sidst omtalte nedsættelser kan der næppe være tale om magiske forestillinger!

I den forbindelse bør man gøre opmærksom på, at næsten alt det omhandlede folkløstiske og arkæologiske stof vedrører gulve af stampet ler. »Mine« fire fund er jo fra bræddegulve, men det er nok et spørgsmål, om et sådant gulv — med det faste sandunderlag — ikke var lige så massivt, som et lergulv, og at det derfor kunne virke lige så »dødt« som dette, hvis der ikke var et hulrum under brædderne.

Det kunne altså se ud til, at nedlægning af ting under gulv i denne skiks seneste periode (tiden omkr. århundredskiftet) havde et rent praktisk formål.

At dette formål ikke tidligere har været det primære, tyder imidlertid flere af de ældre eksempler på — ikke mindst de arkæologiske — og man bør jo heller ikke helt overse den del af de mundtlige beretninger fra ret sen tid, der direkte knytter en magisk hensigt til nedlæggelserne.

Ud fra dette synspunkt kunne man fristes til at opstille den teori, at skikken først var ren magisk, men at den senere (vel op mod vor tid) blev en rent praktisk foranstaltning.

På et eller andet tidspunkt mellem disse to former for forestilling, må hensigten have været dels magisk, dels praktisk, og det er da vel også et spørgsmål, om der ikke endnu, i den periode, da »mine« jydepotter blev nedsat, var knyttet en vis portion overtro til denne skik. Jeg kunne i den forbindelse have lyst til at henlede opmærksomheden på de oplysninger, som folkeminderne giver om folks tro på de under gulvet boende vætter.

Netop fra Janderup sogn har vi en beretning, der i 1857 er optegnet af Hans Marinus Iversen fra Bandsbjerg,²⁷⁾ men meddelt af en kvinde, der er født i 1745.

I beretningen fortælles om »Ellefolk«, der bor under gulvet i stalden, og som dræber den ko, der står i båsen over dem, fordi dens urenlighed løber ned på deres bord.

Fra Olrik og Ellekilde, »Nordens Gudeverden« I, pag. 265:

»En kone i Isterød ved Hørsholm fortæller 1854, at der i hendes oldeforældres hus i Sønderjylland var vætter. Alt, hvad der blev spildt af mad og drikke, blev straks taget bort af dem. I det hus kom der nye folk, men vætterne kunne ikke lide den nye kone, for hun tænkte aldrig på at lægge noget i krogene til dem, og ingenting ville lykkes for hende. Da rådede nabokonen hende til at spørge vætterne, om hun måtte være der. De svarede: »Ja, når du vil være god imod vætterne.« Det var hun siden, og nu kom lykken.«

Og endelig en lille ting, som min naboerske her i Padborg har fortalt mig. Hun var i 1920 og -30'erne distriktssygeplejerske i Reerslev på Sjælland. Hun kom da en del hos en 90'årig kone i Sønderød (Reerslev sogn), for hvem det af og til skete, at en eller anden småting blev borte. Den gamle kone plejede da at sige, når hun nogen tid forgæves havde ledt: »Nå, der skal jo også være noget til de underjordiske«!

Man troede altså virkelig på vætter, der boede under gulvet! Og på samme måde, som man betænkte på nissen med et fad grød juleaften, ville det vel egentlig være meget rimeligt, at man, når det nye hus blev bygget, satte »lidt« ned til de underjordiske for at stå sig godt med dem!

Vi må i det hele taget lade være med at se for »nutidigt« på sagen, men i stedet forsøge at sætte os ind i de gamles forestillingsverden. Den var anderledes end vor; det magiske var en del af deres tilværelse. Meget af, hvad de foretog sig, var af-

hængig af magi, og det var en selvfølge for dem, at det skulle være sådan.

I den forbindelse og med henblik på de nedgravede hestehoveder, vil jeg ikke undlade at henlede opmærksomheden på den rolle, som hesten tilsyneladende tidligere har spillet. Tænk bare på hesten på manglebrætterne, de krydsede hestehoveder på gavlenderne (saksergårde) og hesteskoen, som sømmes på døren for at give lykke.

Jeg har her forsøgt at skildre disse fund så fyldestgørende som muligt, og samtidig har jeg efter bedste evne prøvet at fremdrage stof, der efter min mening kan tjene til sammenligning med mine fund, og som har en umiddelbar tilknytning til disse.

Der findes beretninger om nedgravning af meget andet, ting og dyr, ja selv mennesker, men da denne afhandling drejer sig om fund af lerpotter under gulv, har jeg kun medtaget stof, der omhandler dette emne, eller har nær forbindelse med det.

Spørgsmålet om, hvad den egentlige hensigt med nedsættelsen af »mine« potter var, kan imidlertid ikke siges at være løst med sikkerhed. Måtte nye fund medvirke til at skabe klarhed over dette problem.

Oplysningerne til denne afhandling har jeg hentet mange steder fra, og mange har været mig behjælpelig med at skaffe stof til mine undersøgelser. Jeg ønsker hermed at udtrykke min taknemmelighed over denne hjælp til alle, som har bistået mig.

En særlig tak til Anders Sørensen og Chr. Berg Nielsen i Janderup samt Regner Ulriksen i Hylerslev, der heredvilligt besvarede mine spørgsmål

vedrørende fundene. Endvidere tak til førstelærer H. K. Kristensen, Lunde, arkivar Ellekilde, København, mag. art. Iørn Piø og fru Else M. Ransy, Dansk Folkemindesamling, museumsinspektør Amstrup, Nationalmuseet, museumdirektør Helge Søgård, »Den gamle By«, Århus, museumsdirektør Reidar Kjellberg, Norsk Folkemuseum, Oslo, FL-assistent Brita Egardt, Folklivsarkivet, Lund, Miss Christina Hole, Oxford, snedkermester Niels Thomsen, Esbjerg, museumsinspektør Jørgen Slettebo, Sønderborg, og til bibliotekar Mågård, Padborg, der utrættelig har opfyldt mine ønsker om fremskaffelse af de forskellige publikationer.

Litteraturhenvisninger: 1) Andreas G. Jensen: »Jydepoten« 1924, pag. 148. - 2) Catharine Bülov: »Kakkelbogen« (Hernov), pag. 49. - 3) Evald Tang Kristensen: »Gamle folks fortællinger om det jyske almueliv« 1891-94, tillægsbind III nr. 11. - 4) S. st., hovedbind III nr. 24. - 5) »Skattegraveren«, jan.-jun. 1886, pag. 192. - 6) S. st. jul.-decbr. 1886, pag. 224. - 7) S. st., pag. 96. - 8) Jens Kamp: »Danske Folkeminder«, Odense 1877, pag. 190. - 9) »Folkeminder«, 2' hefte 1956, pag. 56 f. - 10) Sprog og Kultur«, Århus 1951, hæfte 3-4, pag. 94 ff. (H. P. Hansen: »Nedgravede hestehoveder«). - 11) »Am Ur-Quell« V, pag. 157 f. - 12) Sean O' Suilleabhain »Foundation Sacrifices«, The Journal of Royal Society og Antiquaries of Ireland, vol. LXXV, part I, 1945. - 13) Albert Sandklef: Singing flails« i FF communications no 136, Helsingfors 1949. - 14) Brita Egardt: »Problem kring hästskallar« i »RIG«, årg. 33, 1950, hæfte 1. - 15) Evald Tang Kristensen: »Gamle folks fortællinger om det jyske almueliv«, hovedbind I, nr. 307. - 16) S. st., hovedbind III, nr. 39. - 17) Jens Kamp: »Danske Folkeminder«, pag. 193. - 18) H. P. Hansen: »Kloge folk«, 1961, bind II, pag. 23 f. - 19) S. st., pag. 26. - 20) »Sprog og Kultur«, Århus 1951, hæfte 1-2, pag. 1 ff. (H. P. Hansen: »Pri-

mitiv folkemedicin« II). - 21) »Den gamle By«s årbog 1955, pag. 76. (Helge Søggård: »Et gravfund fra Sdr. Omme«). - 22) Sønderjysk Maanedsskrift, marts 1944, pag. 37 f. (J. Raben: »Et Afværgeoffer«). - 23) »Am Ur-Quell« IV, 1893, pag. 195. - 24) Gudmund Hatt: »Jernalders Bopladser i Himmerland«. I Aarbøber for nord. Oldkyndighed og historie, 1938. - 25) »Sprog og Kultur« 1951, hæfte 3-4, pag. 94 ff. (H. P. Hansen: »Nedgravede hestehoveder«). - 26) Axel Steensberg: »Store Valby, en sjællandsk landsby, der blev genfundet«. I »Fra Nationalmuseets Arbejdsmark« 1953. - 27) Hans Ellekilde: »Folkesagn fra Janderup sogn 1857«. I »Fra Ribe Amt« 1957.

Skovtyverier

i Andst herred i årene 1707-1709

Af John Kvist.

Fra den grå oldtid og indtil en tid efter den store landbrugskrise i 1820'erne er egnens skove på mange forskellige måder blevet misrøgtet og mishandlet. Her skal kun berettes om et enkelt forhold, skovtyverierne, og endda kun for en kort tid og i et lille område, Anst herred. De efterfølgende uddrag er fra Anst, Jerlev og Slaugs herreders ting, der blev holdt på Amhedegård i Egtved sogn i Koldinghus rytterdistrikt, som omtrent var samme område som den kgl. vildtbane. På dette tidspunkt var overfører Hans Backmann, boende på Drenderup i Ødis sogn overordnet for hele vildtbanen og skovene, hvis 3. beridt var Anst og Slaugs herreder med Jacob Rover i Veerst som skovrider, Laurids Iversen på Hundsholt i Egholt som skovfoged og Hans Poulsen i Gejsing skov som skovløber.

Den 28. juni 1707 havde skovfogeden indstævnet Rasmus Knudsen af Skanderup, fordi han i Skanderup skov havde afbarket en eg, der stod på rod og med krone, og fordi han ikke ville lade sig anholde. Til forklaring i retten var indstævnet Staffen Mortensen og skovløber Hans Poulsen begge af Gejsing.

Sidstnævnte var forhindret i at møde, da han var blevet fængslet på Koldinghus sigtet for ved et slagsmål i Rolles mølle med en rytterbonde fra Eg-holt at have forvoldt dennes død. Staffen Mortensen vidnede, at han den 14. juni sammen med Hans Poulsen kom til Skanderup skov, hvor de så Rasmus Knudsen stående ved en stor eg, som han nylig havde flået barken af på den ene side og stillet det op ad træet. Hos sig havde han en økse og et til brug ved afbarkningen langagtigt, trindt stykke træ som en vognkæp fladt tilhugget i den ene ende. Da skovløberen så dette, lastede og straffede han Rasmus Knudsen og ville have frapantet ham øksen, men denne svarede, at han ingen skade havde gjort, og før han ville lade sig fratage øksen, da ville han hugge den i Hans Poulsen. Rasmus Knudsen kastede så træstykket fra sig og gik bort med øksen i hænderne. Sagen udsattes, indtil Hans Poulsens udsagn forelå.

Den 5. juli havde man fra den fængslede skovløber modtaget en skriftlig fremstilling, der nogenlunde svarede til Staffen Mortensens, men (ulæseligt navn) Joensen af Skanderup hævdede på Rasmus Knudsens vegne, at denne fremstilling ikke kunne tages til følge, da Rasmus Knudsen var Hans Poulsens uven. Barktyveri var en grim form for skovtyveri, da den ødelagde træerne. Den var ingenlunde sjælden for retten. Egebark kunne med god fortjeneste sælges til garverne.

Fredag den 12. aug. 1707 stod rytterbonden Knud Pedersen af V. Nebel og hans karl Morten Eriksen anklaget for skovtyveri i Jordrup skov. Ingen ringere end overførster Hans Backmanns fuldmægtig Isak Frank havde taget dem på fersk gerning med heste og vogn belæsset med seks grene, der var

hugget af en tidligere fældet bøg. Karlens økse var blevet beslaglagt, da han var i færd med at hugge en gren af et nærstående træ. Alt det beslaglagte var vurderet til 20 slettedaler. I denne sag som i alle retssager, der gjaldt rytterbøndernes skovtyveri, afsløredes et meget uheldigt forhold, nemlig at man ikke kunne straffe bønderne uden at skade kongens egen kasse, idet alt for hårde straffe eller bøder let kunne ruinere en fattig bonde, så han ikke kunne svare sine afgifter. Alle bønder i vildtbanen var kgl. bønder og svarede deres afgifter til kongens kasse. Regimentsskriveren, der var bøndernes foresatte kæmpede drabeligt for så vidt muligt at holde bønderne fri for straf, og overførsteren kæmpede for at få skovlovene overholdt, så skovene ikke ganske spoleredes. Nævnte dag søgte Knud Pedersens forsvarer, regimentsskriverens fuldmægtig, at bagatellisere tyveriet. For det første mente han, at stævningen ikke var sket på helt lovmæssig måde. Dernæst spurgte han anklageren, overførsterens fuldmægtig, om karlen havde taget andet træ end det, der lå på jorden, og om der var noget, der af ham var ødelagt i skoven. Det, han havde taget, var ikke en skilling værd, og ejeren af skoven, der havde en af de bedste gårde, Jordrupgård, i rytterdistriktet, havde ingen skade lidt. Til slut foreholdt han, hvor slette grunde overførsteren havde til denne sag, der kunne føre til rytterbondens ruin. Han mente, der kunne være faret lempeligere med rytterbondens tilstedeværelse i skoven, og at sagen kunne ordnes til både bondens og skovens konserveration. Anklageren hævdede, at overførsteren havde holdt sig kgl. forordninger efterrettelig og krævede, at det konfiskerede, heste, vogn og grene, skulle være forbrudt. Bonden skulle have straf for

ulovlig skovhug og betale omkostningerne i sagen. Sættedommeren resolverede, at sagen i henhold til lov af 1. jan. 1706 skulle aftinges på amtsstuen. Endvidere lød dommen således: »Som Knud Pedersen er en kgl. rytterbonde, der ej i denne hans avlings og høsts tid kan undvære heste og vogn uden hans og kgl. mayestæts ryttergårds ruin og svækkelse, så tillades hannem hans anholdne heste og vogn med sig ubehindret at hjemføre.« Bødens størrelse på amtsstuen kendes ikke. Dommen må siges afsagt ud fra princippet: Man skader nødigt sig selv.

Den 18. august 1707 stod rytterbonden Søren Jepsen i Jordrup anklaget for skovtyveri i Jordrup skov. Rytterbønderne Kristian Ranulf og Laurids Pedersen, begge af Jordrup, vidnede, at torsdag for fjorten dage siden havde de som synsmænd været med skovfogeden for det 3. koldinghuske beridt, Laurids Iversen, og at de da så Søren Jepsen holdende på gaden i Jordrup med heste og vogn, hvorpå der var en rodhuggen risbøg og nogle grene, sådan som skovfogeden havde antruffen og opbragt ham i ulovlig skovhugst. De så også, at skovfogeden havde bundet sin hest ved vognen, og at denne var forspændt med to brune bæster, og at der fulgte et føl med hestene. De hørte og så, at skovfogeden begærede, at Søren Jepsen skulle køre ind i Kristian Ranulfs eller salig Påske Nielsens gård, hvilket Søren Jepsen ikke ville, men kørte hjem i sin egen gård. I retten havde Søren Jepsen intet hertil eller imod at svare. Den 9. sept. dømtes han til at betale 8 rdl., og »for hans mutvillighed og genstridighed, idet han ej ville lade sig anholde eller pante og derved forårsagede proces og omkostninger ligeledes at betale 6 rdl.« Samme dag var der rejst til-

tale mod Niels Nielsen og Søren Thomsen begge af Jordrup sogn for ulovlig skovhugst. Førstnævnte blev senere frikendt, men Søren Thomsen, der boede i Knudsbøl, måtte betale 10 rdl. for hugst af nogle ege i Knudsbøl skov.

En anden sag fra Jordrup satte tinget i arbejde omtrent hver tingdag fra den 10. sept. 1707 og tre måneder frem. Og samtlige Jordrup bys gårdsbeboere, husmænd og inderster med hustruer, børn og tjenestefolk måtte flere gange møde i retten. Navnene på de fleste beboere i Jordrup på den tid findes i tingbogen. Den langtrukne sag kan kort refereres således: Den 10. sept. var overførsterens fuldmægtig Isak Frank i Jordrup for at undersøge, hvad der fandtes af ulovlig hugget træ i gårdene. Som synsmænd tog han Kristian Ranulf og Søren Påskesen med sig. Ankomsten til Søren Kristensens gård fandt de dørene tillukket og fastsluttet, men noget efter blev de lukket op, og de fandt da 10 par nygjorte hjul, hvoraf de 9 par var med fælg og gangfærdige, de 11 par uden fælg og gang. Før ransagningen havde Isak Frank spurgt Søren Kristensen, hvor mange par hjul han havde, og denne havde svaret, at han kun havde et par til sig selv og to til sin nabo. De 10 par hjul blev nu beslaglagt og sat i arrest hos naboen, Hans Iversen. Det med to par hjul til naboen var kun rigtigt på den måde, at naboen tidligere havde fået to par, men de var med egenav, hvad de 10 par ikke var. Hen på eftermiddagen efter ransagningen så Niels Rasmussen af Jordrup, at Søren Kristensen stod ved sit eget hus og »med en røre ryddede« i navet på et hjul, og at et andet hjul stod op ad huset. Søren Kristensen havde da spurgt ham, om han vidste, hvor de redskaber var, som overførsterens fuldmægtig havde

frataget ham. Johanne Hansdatter hjalp med at rydde og rode de to par hjul, hvorefter hun gik ud i marken og holdt der vagt ved kornet mod vildtet natten over. Om morgenen, da hun kom til gården, så hun ikke Søren Kristensens fader. Mens naboen, Hans Iversen, og hans hustru, Maren, samme eftermiddag var på marken ved deres avling, var efter deres umyndige børns beretning hjulene blevet udtaget af et af dem ukendt kvindfolk, og samme kvindfolk havde omvendt sine klæder. Den første gang Søren Kristensen var for retten, forklarede han, hvorfra han havde træet til de 10 par hjul. Hans nabo, Hans Iversen, havde leveret ham træ til at lave to par hjul af. Laurids Pedersen havde ligeledes leveret træ til to par hjul, og endelig havde Erik Lorentsen i Tudvad overladt ham en del, bl. a. et stykke bøg og nogle egere, og det ville han gøre rede for næste tirsdag. Snart begyndte rygterne at svirre. Et gik ud på, at det var Søren Kristensen selv, der havde fjernet hjulene af arresten. For retten måtte flere indrømme, at de havde hørt rygten, men for ingen af dem var det muligt at huske, hvem der egentlig først havde sagt det, og ligeså var det med et andet rygte, som fortalte, at Søren Kristensen havde kørt de stjalne hjul til Varde marked. Langt om længe var der flere, som på tinget kunne bekræfte, at sidste rygte talte sandt. To kvinder, Kirsten Kristensdatter og Kirsten Madsdatter, vidnede, at de sidste Varde marked så, at Søren Kristensen havde to par hjul løbende bag sin ledige vogn. Hans Bødker havde ligeledes ved sidste Varde marked set Søren Kristensen der uden for byen med en ledig vogn, og som han syntes, med to par løbende hjul bagefter, men om de var de forsvundne hjul eller andre, det vidste han ikke. Næste gang Søren

Kristensen var mødt på tinget, bekræftede han, at han havde været kørende til Varde med en ledig vogn for at købe sig et par slagtenød, og at han havde et par hjul med sig, og at han havde sløvet hjulene for en mand i Varde. Ved det påfølgende ting var tingmændene, som havde hørt Søren Kristensen meddele dette, atter indkaldt og måtte med ed bekræfte, hvad de havde hørt ham sige. Nærmere sagens opklaring kom man ikke. Den nævnte Erik Lorentsen fra Tudvad ville dog ikke helt godkende Søren Kristensens forklaring om det træ, han skulle have leveret. Flere gange søgte overførsterens fuldmægtig at få dom i sagen, idet han hævdede, at Søren Kristensen ikke kunne hjemle, hvorfra han havde træet, men forsvareren satte sig mod dette, da skovbetjentene ikke havde påvist, at træet var taget fra mark, hegn eller skov. Dommen faldt 18. nov., og Søren Kristensen kom til at betale en bøde på vistnok 18. rdl. (tallet er utydeligt i tingbogen).

Den 2. dec. fik foranstående sag et efterspil på tinget. Rytterbonden Søren Jepsen af Jordrup var indstævnet for udtalelser om de 10 par stjalne hjul. Som vidner mødte kyradserkorporal Casper Blatt af Jordrup, Jakob Bertramsen i Lejrskov, søn af herredsskriver Bertram Pedersen og dennes stedfortræder på tinget, Søren Jepsen Kjær og Søren Hansen begge på Hundsholt. Jakob Bertramsen vidnede først, at han sammen med de øvrige vidner den 24. nov. på Hundsholt hørte, at Søren Jepsen, som var der tilstede, fri og selvvillig og uden nogens begæring eller tilspørgsel, sagde, at han sagtens kunne have betalt sin bøde for ulovlig skovhugst, hvis han ligesom Søren Kristensen for de 10 par hjul havde kunnet få 18 rdl., og videre havde vidnet hørt, at overførsterens fuldmægtig havde spurgt Søren

Jepsen, hvorfor han ikke havde fortalt dette, da han vidnede i sagen mod Søren Kristensen. Dertil havde Søren Jepsen svaret, at han ikke vidste det på dette tidspunkt. Bag Søren Jepsens udtalelser ligger antageligt det forhold, at beboerne i Jordrup ikke var villige til at vidne mod Søren Kristensen, mens der ingen var, som holdt hånden over Søren Jepsen, da han havde sit skovtyveri for retten. Et halvt år i forvejen havde mange af jordrupfolkene været nødt til at møde på tinget i anledning af en gevaldig strid mellem Søren Jepsens hustru og Søren Påskesen på et grandestævne i Jordrup, hvor de sloges med kæp, lime og sten og skældte hinanden ud for rakkerkvind og skælm, to efter datidens begreber meget forsmædelige skældsord. Senere gav de på tinget hinanden undskyldninger. Det ser ikke ud til, at det er lykkedes for Søren Jepsen at sætte lus i skindpelsen og få Søren Kristensen for tinget igen.

Den 25. nov. 1707 stod rytterbonden Laurids Pedersen af Jordrup anklaget for i skoven at have taget fire stykker eller to kobler spær af bøgegrene, som til hans husbygning forbedring var opsat. Synsmændene Morten Nielsen og Jørgen Jensen, begge af Jordrup, kom til det resultat, at disse bøgegrene ikke var af nogen værdi, og at skoven ikke var skadet, og dette har retten nok taget til følge.

Det var ret almindeligt at stjæle træ i fjerne skove eller skovdistrikter. Den 22. juni 1708 fremstillede Jens Bertelsen Krog, skovfoged i Jerlev herred, boende i Bøgvad, for retten Jens Hansen Smed af Knudsbøl med et par magre og usle bæster forspændt en gammel vogn, hvorpå var noget bøgetræ. Skovfogeden havde taget bonden på fersk gerning. Retten udpegede fire uvildige mænd, nemlig Peder Christensen i Skødebjerg, Laurids Jensen i Thor-

sted, Jep Snogdal i Hjarup og Jens Joensen i Ravnholt til at vurdere heste, vogn og træ. Træet var efter deres granskning og skøn ej det allerringeste værd undtagen til brændsel. Bæsterne og vognen, som var meget slette og ringe, kunne de ikke vurdere højere end til syv mark. To mænd, Jens Lauridsen af Knudsbøl og Christen Nielsen af Husted, kautionerede og lovede, at Jens Hansens heste skulle blive ved hans iboende ryttergård i samme stand, som de nu var, og da Jens Hansen kun havde de samme to heste, og de aldeles ikke kunne undværes til hans gårdparts drift, så fik han igen både heste og vogn med sig hjem.

Den 26. oktober 1708 var Hans Jepsen, Jens Jepsen og Bertel Jepsen, alle af Seest, indstævnet som mistænkt for ulovligt at have hugget i kgl. majsts. skov og vildtbane en ege tømmerblok, som var funden udenfor Kolding Sønderport og bro ved magistratens nyopbyggede skipperbygning. Trods flere indstævninger undlod de tre mænd helt at møde på tinget, der truede dem med bøder for deres ulydighed og foragt. Sagen gik vistnok til landsretten.

En nem måde for skovtyveri var at stjæle træ, der var fældet og kørt ud af skoven. Et sådant tyveri fandt sted hos sognefoged Jep Snogdal og hans broder Jens Snogdal i Hjarup. Det blev meldt til skovfoged Laurids Iversen, der noget før jul 1708 sammen med synsmændene Hans Ulv og Mikkell Vedstenen begge af Skanderup begyndte en eftersøgning. Ved rytterbonden Hans Poulsens »saugelad« i Skanderup fandt de et stykke ca. fire alen langt egetømmer, som Jens Snogdal genkendte som noget af det stjålne. Endvidere fandt de hos Jesper Sørensen i Skanderup seks egefjæle ca. tre alen lange. Den 8. febr. 1709 var alle indblandede mødt på tinget i

Amløde. Synsmændene erklærede, at de ikke kunne afgøre, om det var et topstykke eller et rodhug, de havde set ved Hans Poulsens savlad, hvor de havde hørt, at Jens Snogdal havde ytret, at træet måtte være stjålet af Hans Poulsen eller hans brødre. Hans Poulsen sagde, at det kunne kun en skælm sige, så længe intet var bevist. I retten påstod Jesper Sørensen, at han havde fået de seks egefjæle for at save for andre, men han kunne ikke sige, hvem han havde savet for og fået fjælene af. Hans Poulsen forklarede, at han havde fået egeblokkene af selvejerbonden Antony Jakobsen i Nagbøl, og at han ville skaffe hjemmel derfor. Han mente tillige, at loven ikke tillod at tage sagen op efter så lang tids forløb. Heller ikke her ses dommen indført.

Et uopklaret skovtyveri kunne volde ikke alene skovmyndighederne og rettens tjenere, men også en hel bys lodsejere megen spildt ulejlighed, hvilket kan ses af følgende sag fra Hjarup den 22. febr. 1709, hvor der på tinget blev oplæst en stævningsmemorial, der havde indvarslet alle hjarupmændene, »såsom en del ege og bøge er om nattetide bortstjålet udi den kgl. pensionsgårds, Fobeslets (Fovslet i Ødis sogn) skov, og gerningsmændene ej er kunnet blevet attraperet ved stubbene, men derfor efter skovforordningens 28. artikel er eftersøgte, og som Hjarup bys skov der næst er tilbeliggende, og sporene fra stubbene har gået lige ind til Hjarup, da er der foregjort en eftersøgning ved bemeldte Hjarup bymænds huse og gårde og befundet således, som herefter følger: Ved sognefoged Jep Snogdals gård fandtes en eg afhugget i tre blokke, i Knud Bucks gård tre ege afhugget i seks blokke, i Jep Christensens gård en gammel eg og en god risbøg, i Poul Christensens gård en god bøg, i Svend

Christensens gård tre gode ege i syv blokke, i Knud Lauridsens gård tre ege i fem blokke, i Niels Vaabens gård en eg i tre blokke, i Gregers Tommesens gård en eg i tre blokke, hos Anders Våben en riseg og en gammel eg, ved . . . . (navnet ulæseligt) gård en eg i tre blokke, hos Lars Halkjær en gammel eg i . . . . blokke.«

Stævningen var udstedt 5. febr. s. å. af overfører Hans Backmann på Drenderup og i rette tid forkyndt for hjarupmændene, som mødte i retten den 22. febr. med en protestskrivelse udstedt af deres forsvarer, regimentsskriverens fuldmægtig, Hans Nielsen i Lejrskov. Protesten blev ikke taget til følge, så stævningen kom til at stå ved magt. For retten fremkom først fire synsmænd, nemlig Hans Madsen, Jes Sørensen, Johan Hansen og Niels Hansen, alle af Seest, og bekræftede ved ed, at de efter amtmand Woydas og overfører Backmanns ordre og i forening med distriktets skovbetjente den 14. febr. havde foretaget den beskrevne ransagning i Hjarup. Nu spurgte sættfogeden, Anders Hansen Risbøl fra Asbo, om de indstævnedede hjarupmænd havde noget at fremføre for deres hjemmel til de med kgl. arrest beslaglagte egeblokke. Mændene stod da alle frem og erklærede, at de var villige til at bevise deres hjemmelsret enten ved at udpege træernes stubbe på deres egen selvejerskovpart eller godtgøre, at træerne var dem skænket. Derpå begærede overførsterens fuldmægtig, at der den følgende dag, den 23. febr. skulle holdes syn på åstederne for at se, om de afgivne forklaringer var sande eller ej, hvorefter resultatet skulle frem for retten den 8. marts. Dette forslag gik både de indstævnedede og sættfogeden ind på. Den nævnte dag fremlagde fire synsmænd Niels Hansen, Johan Han-

sen, Hans Madsen og Niels Jensen, alle af Seest, på tinget en skriftlig og beediget synserklæring, hvoraf det fremgik, at de fleste af mændene fra Hjarup kunne påvise stubbene til det arresterede træ. Nogle kunne godtgøre, hvem de havde fået træet af, en havde to udensognsmænd, nemlig Thomas Ulv af Skanderup og Mads Hansen i Seest til at beedige hjemmelsretten, og endelig var der en, som »efter syn og egen tilståelse havde fået en eg i Fobeslet skov.« Man skal vist tage ordet fået for gyldig. Hele denne sag endte med frifindelse for mændene fra Hjarup.

Samme dag, som skovtyveriet fra Fovslet var for retten, skulle Peder Smed fra Ferup have mødt for at gøre rede for nogle ege og egeblokke, der var fundet hos ham. »Formedelst alder og sygheds hindring« fremkom for retten smedens forsvarer, regimentsskriverens fuldmægtig, og krævede, at der måtte gives Peder Smed tid, indtil han kunne blive så frisk og før, at han i retten kunne give en udførlig forklaring om hjemmel til træet. Anklageren, overførsterens fuldmægtig, mente, at det var tomme undskyldninger uden bevis for lovlig udeblivelse. Dommen er ikke indført i tingbogen.

To mænd fra Egholt fremkom d. 14. juni 1709 for retten og berettede, at de for fire til fem uger siden en søndag efter prædiken var med ritmester Kaas efter dennes begæring i Røj skov, hvor han viste dem en stub af en eg, som vel kunne være tjenlig til en vognstjært, og en anden eg dér nær ved, som var hugget noget på, hvilket ritmesteren sagde var hugget af løjtnant Hans Caspar Jervings tjenestekarl Laurids Gregersen i Veerst. Ingen af de anklagede var mødt. Den 2. august faldt den hårde dom. Laurids Gregersen dømtes til at betale ritmester

Jens Kaas på Røjgaard 10 rdl. for den fældede eg og 2 rdl. i sagens omkostninger. Det vides ikke, om det var med løjtnantens viden og billigelse, at karlen havde været på skovtyveri. Løjtnantens navn figurerer ikke så sjældent i tingbogen og mest for gæld, og han havde det princip ikke at møde for retten.

Et skovtyveri i Hjarup var 28. juli 1709 for retten, hvor Bertel Andersen, Andreas Andreasen og Søren Andersen, alle af Skanderup, blev spurgt, om de vidste, hvem der havde kørt de omtvistede egeblokke for de formentlige tyve, Anders Sørensen og Peder Nielsen i Skanderup, fra Svend Christensens selvejerskovskifte i Hjarup og til Skanderup Nørremark, men ingen af dem vidste noget om denne sag. Den 5. juli blev der fra den mistænkte Anders Sørensen i Skanderup, på hvis mark det stjalne tømmer fandtes, læst en kraftig protestskrivelse mod den af Svend Christensen fremsatte beskyldning, om at Anders Sørensen skulle have stjålet tømmeret. Det siges i skrivelsen, at Knud Buck i Hjarup, der var nær beslægtet med Svend Christensen, skulle have vedkendt sig træet som sit. Anders Sørensen mente derfor, at Knud Buck burde føres som vidne. Selv siger han, at Svend Christensen aldrig skal få held til lovmæssigt at bevise, at han er tyven. Den 2. august faldt dommen, og det gik ikke så heldigt, som Anders Sørensen havde forsikret. Det fremgår af forhørene, at Svend Christensen havde taget vidner fra Hjarup med sig på en jagt efter tyvene, og da de kom til Anders Sørensens mark i Skanderup, så de to mænd, som de mente var Anders Sørensen og Peder Nielsen, stående med deres økser og hugge på de stjalne egeblokke, men da de råbte de to mænd an, løb de uden at give sig tilkende. Herredsfogden fandt sagen

så vanskelig, at han tog meddomsmænd, »som efter samtale, rådslagning og sagens aldeles nøje igennemseelse og betræffelse alle tillige med herredsfogeden samdrægtig og overensstemmende dømt« de anklagede til at betale . . . (summen ulæselig) og fire rigsdaler i omkostninger.

Der blev stjålet så meget i skovene, at skovmyndighederne fandt det nødvendigt hvert år at holde syn over stubbene af de stjalne træer og mærke dem med skov- eller årstalshammeren (»galgemærket«), der var forsynet med årstal og krone. I april 1709 fandt et sådant skovsyn sted. Efter en skrivelse fra overførsteren til herredsfoged Bertel Pedersen blev der givet ordre til at afholde syn over, hvad der det afvigte år ulovligt var hugget i Anst herreds skove og skovparter. I den anledning blev der udpeget stævningmænd eller varselsmænd og tillige synsmænd, der sammen med skovbetjentene skulle syne alle skove i overværelse af vedkommende lodsejere, fæste-, rytter- og proprietærbønder. Alle synsmænd skulle derefter møde på tinget. Hans Olesen af Egholt forkyndte stævningen for hver lodsejers dør og bopæl i Lejrskov, Jordrup og Veerst sogne samt for Ravnholt bys beboere. Ligeledes forkyndte Staffen Mortensen og Poul Jepsen begge af Gejsing stævningen for beboerne i Ø. og V. Gjesten, Revsinghoved, Vamdrup, Hjarup, Skanderup, Anst samt i Vamdrup by og Seest mølle. Navnene på de otte synsmænd var Christen Poulsen i Roved, Mads Knudsen i St. Anst, Christen Christensen i Gejsing, Hans Sørensen i Ø. Vamdrup, Anders Sørensen og Anders Friis samme sted, Markus Hansen i Skanderup og Søren Pedersen Ulv i Gjelballe. De skulle ikke alene opnotere stjålet træ, men også undersøge beboernes huse og efterse, om der fandtes træ,

som kunne bevises at være stjålet. Den 3. maj skulle de møde for tinget og afgive deres synsforretning. Desværre er deres optegnelser ikke indført i tingbogen, hvad det samtidige syn i Jerlev herred er. I sidstnævnte herred er anført, hvad der er stjålet hos hver lodsejer samt disses navne. Af dette ses, at der var røvet flere hundrede træer, hvoraf mange dog kun var stumper af tidligere tyvagtigt top- eller grenhugne træer. Mest blev der stjålet i selvejernes skovparter, der da også var de bedste.

I Veerst sogns historie berettes om en række skovtyverier fra omtrent samme tid som de ovennævnte. Selv sognepræsten stjal træ. Både i Gjesten*) og Veerst sognes historie fortælles, at skovriderens kone på Hundsholt klagede over ikke at kunne få sin morgensøvn for folk, der kom med gaver. Skovrideren modtog altså bestikkelse, men var tillige selv en skovtyv og blev engang grebet på fersk gerning i Ø. Gjesten skov.

De omtalte skovtyverier er kun som en dråbe i det hav af skovran, der gennem århundreder har fundet sted overalt i landets skove. Det er forståeligt, at bønderne stjal. De regnede det langt fra for at være en synd, bare de slap godt fra det. Hvert år blev der både i fæstebøndernes og selvejernes skovparter udvist træ, men ikke nær nok til at dække deres behov til bindingsværkshuse, redskaber, brændsel og gærdsel. Der var mange, som forlods skulle have træ, f. eks. Koldingshus, garnisonen i Fredericia og en række embedsmænd. Det sidste store misbrug af skovene fandt sted under landbrugskrisen i 1820'erne, da bønderne for at redde sig gennem krisen i den grad forhuggede herredets skove, at det godt kan betegnes som groft tyveri.

*) A. F. Schmidt: Gjesten sogns historie, s. 171.

Veerstbønderne kørte f. eks. mængder af vognstel sammenkoblet seks til otte stykker til Varde træmarked. Slidsporene har enkelte steder, f. eks. i Lindknud sogn, kunnet ses i mands minde. Ganske vist fik nogle af disse bønder efter krisen, da skovene var blevet selveje- og fredsskov (1819), en mild dom gående ud på, at de skulle tilplante en del af de mange små engstrækninger, ronder, i skoven, men mange partier af de forhuggede skove blev dog aldrig til skov mere. Ved kulbrænding og salg af egebark, som endnu huskes, gik der også mere træ med end tilladeligt.

Fra 1579 til 1765, da den kgl. vildtbane omfattede hele koldingegnen, interesserede kongerne i begyndelsen sig mere for vildtet end for skovene, og skov- eller jagtbetjentene var der da også mest for vildtets skyld. Ve den, der forgreb sig på det, for ham gjaldt det livet! Med skovtyverierne gik det noget lempeligere til, men der måtte dog efterhånden gribes hårdere ind, for at skovene ikke helt skulle ødelægges. Bønderne vidste meget vel, at regiments-skriveren nødigt ville have dem til at betale bøder. Også de overordnede forstod de vanskelige forhold. I regimentsskriverens indstilling 1687*) hedder det, »at rytterbønderne må bestikke skovbetjentene og give dem hver en skæppe korn og desuden stå på pinde for dem ved enhver lejlighed. Den bonde, der ikke ville det, passer skovbetjentene særligt på, når han af nød og trang lister sig ind i skoven for at skaffe brændsel til sin rytter og sig selv. Skovbetjentene udpanter så bønderne, tager deres økser og andet, som må løses med en halv, ja, en hel tøn-de havre. Rytterbonden skal efter loven levere sin rytter 12 læs ved, og selv kan han heller ikke und-*) P. Eliassen: Hist. Strejftog i Kolding og Omegn, s. 114.

være brændsel, så han nødtes til at stjæle, om så galgen stod i skoven.« Der blev i ringe grad taget hensyn til denne indstilling. Bonden var stadig ilde stillet med træ og med skovbetjentene, som de hadede af et godt hjerte, hvilket man bl. a. kan se i beretningen om skovløber Hans Poulsen, der ville anholde barktyven i Skanderup skov. Hvor ilde lidt han og skovfoged Laurids Iversen var, kommer klart frem ved det nævnte drikkegilde og slagsmål i Rolles mølle. Her gik rytterbonden Nis Andersen af Egholt hen til skovfoged Laurids Iversen og sagde: »Om du fandt mig i skovene, ville du da vel pante mig?« Skovfogeden svarede, at det turde han vel vove, og Nis Andersen sagde da: »Ja, havde jeg ikkun min økse!« Straks derefter gik han til skovløber Hans Poulsen og sagde, om han kom til ham i skoven, om han da ville pante ham? Denne svarede, at han det vel turde vove, og Nis Andersen svarede igen og sagde: »Ja, havde jeg ikkun min biløkse, og du kommer til mig og vil pante mig, da skal jeg hugge begge dine arme fra dig!« Derefter begyndte slagsmålet, som måske var skyld i bondens død.

Var skovbetjentene strenge mod bønderne, så er der vel en smule undskyldning for dem, idet de jo ikke kunne være lige glade med deres pligter. De har ikke haft nogen misundelsesværdig stilling mellem kongens bønder, der kunne være meget tvære og ubehagelige. Spørgsmålet om skovene var for de to parter faktisk et uløseligt problem. Lovene skulle overholdes, men kun formelt, og begge parter søgte at udnytte dette forhold mest muligt til egen fordel.

Disse skovtyverier var som sagt slet ikke den eneste, men dog en væsentlig grund til skovenes forfald og ødelæggelse.

Herredsskriver G. M. Friis's biografi

Meddelt ved Carsten Teilman Hald.

Til daglig tænker man ikke på, at de ting, som omgiver os, som er en del af vort daglige liv, lever og eksisterer længe efter, at vi ikke er til mere. Og dog kommer der en dag, hvor væggene, der som en beskyttende klamme samler og gør dem til begrebet hjemmet, ikke formår at holde dem samlet, — og hjemmet opløses. Tingene, hvis march har været en march på stedet, knapt fra stue til stue, kommer på vandring ud i den vide verden. Møblerne spredes for alle vinde, arvesølvet og malerierne ligeledes. Og det resterende, det, som familien ikke vil have, slæbes på auktion. Til de ting, arvingerne ofte overser, hører de hedengangnes breve og skriftlige vidnesbyrd, idet de som regel mener, at noget så personligt ikke kommer dem ved.

Der ligger foran mig et fornusset lille hæfte med et gråblåt omslag, et af den slags hæfter, som man ville være fristet til at kassere. Ved nærmere gennemlæsning viser hæftet sig at indeholde en biografi fra begyndelsen af det nittende århundrede, skrevet med en herredsskriverens øvede, ensartede håndskrift.

Herredsskriveren er Gabriel Michael Friis (1762-

1829) af den adelige slægt Friis v. Haistrup. Han nedskrev i årene kort før sin død sit livs legende, beretningen om et liv, som ikke udfoldede sig på samfundets tinder, men hos en embedsmand ved Gørding-Malt herreders ret og tillige som møller i Endrup mølle, Nykirke sogn, en mand, som var tilfreds med det, livet tilskikkede ham, idet han næsten henlevede det efter stoikernes moral: »Skæbnen leder den villige, tvinger den uvillige.«

Manuskriptets stavemåde er bibeholdt, hvorimod jeg har moderniseret tegnsætningen, ligesom jeg har inddelt levnedbeskrivelsen i forskellige afsnit. Mine forklaringer er sat i skarpe klammer; et ulæseligt ord er angivet ved prikker.

»Jeg Gabriel Michael Friis, er fød i Nordbye Sogn paa Fanøe under Riibe Stift den 11te Febr. 1762. Mine Forældre vare, som jeg troer, meget yndede Præstefolk paa Øen og havde megen Agtelse af Sognets Beboere. — Min Fader Niels Friis blev Præst der paa Kaldet i Aaret 1736 og blev ved Aarenes Tiltagelse en stærk og rørig Mand indtil hans død, der indtraf i Aaret 1796 i en Alder af 90 Aar.¹⁾

Min Moder Agnete Cathrine Steensen var af Naturen svagelig, fødte min Fader 10 Børn, hvoraf jeg var den yngste.²⁾ — Bemeldte min Moders Helbred var dog i nogle Aar gandske taalelig, men ved nogle Aar før hendes død at gjøre en Besværlig Rejse til hendes Søster, som var Præstekone i Darum³⁾ for at være hende til Trøst, da hendes Mand laa for døden, paadragede, hun sig en Forkølelse, som var incurabel [ulægelig], og som udartede til en snigende Tæring, der tilsidst gjordte Ende paa hendes Lidelser i Aaret 1777. — Jeg som den yngste tabte mest ved denne min hulde og gode Moders Bortgang, da meget stod endnu tilbage for mig, siden

min Dannelse ej endnu havde naaet nogen rigtig Udvikling, der først gaar sin Modenhed i Møde, naar man forlader Fædre hjemmet og træder frem paa den store Skueplads, men førend denne Tid og læn-

G. M. Friis.

ge efter føler man, hvad det er at være Moderløs, og ved Saunet af en Omhyggelig og øm Moder stedes man saa ofte i triste . . . . . men dog foruden Oeconomiske sorger, hvilke saa saare let afvendes ved Moderens deltagende Omsorg.

Nu til mig selv igjen, da jeg kom til Verden, var jeg af en saa svag og sygelig Natur forenet med en

ualmindelig fin Legems Danelse, at mine For-ældre næppe troede, at min Ophold her ville strække til, at jeg kunde blive døbt. Imidlertid tog jeg alligevel til i Legems Kræfter, og ved en god Pleje naaede jeg tilsidst i den grad af Legems Kræfter, at jeg kunde maale mig med enhver anden af mine Jevnaldrende, og saaledes blev jeg nu under mine Forældres Øjne at uddanne mig til en antagelig Subject ved tillige at faa Undervisning af en Jnformator [huslærer], som min Fader havde i Huset ved Navn Peder Eggers,⁴) der vist nok kunde have udvidet sin Undervisning paa mig til en efter min Alder højere Plan af Fuldkommenhed, men hvad der gjorde ikke alene Ham kied af Lære Timerne og mig af Skolegang var den Træghed og Ulyst han viste ved alle Lejligheder, ledsaget af en overdreven Strenghed, som nedstemte min Beredvillighed til at lære, der tilsidst udartede til en Modbydelighed for ald slags Læsning. Under denne Epoche i mit Levnet blev Tilfældigvis min fremtidige Skjæbne Bestemt ved det, at min Jnformator Blev kaldet til Præst, og jeg næsten siden blev overladt til mig selv, da min Fader for min Skyld alene fandt det for Bekostelig at antage en Anden og det mest paa den Grund, at han troede selv baade som Fader og Lærer at kunne undervise mig, men hans daglige Embedsforretninger forvoldte, at han saare sielden kunde have mig i Øjesyn, da jeg snildt vidste at undgaae ham, og hans utolmodighed med at Lære fra sig lagde som oftest Hindringer i Vejen til rigtig at virke baade som Fader og Lærer. Imidlertid gik Tiden bort saa uformærkt, og uden at gjøre nogen Reel Fremskridt paa Videnskabens Bane naaede jeg mit 15de Aar, der i alle Maader var saa mærkværdig for mig, og som aldrig udslettes af min

Hukommelse, thi dette Aar mistede jeg min dyrebare og inderlig elskede Moder over hvis Bortgang jeg fældede mange bittre Taarer. Hendes Minde lever endnu i min Erindring.

Derpaa blev jeg Confirmeret, og siden efter samme Aar kom jeg i Lære hos en Embedsmand i Nærheden, hvor min yngste Søster var Præstekone.⁵⁾ — Hos denne Embedsmand kunde eller egentlig ikke burde jeg være fornøjet savel med Hensyn til det urigtige i hans undervisnings Methode som til hans egentlige moralske Caracteer, der stundom ikke viste sig i det Bedste Lys, og som oftest er fordervelig i den unge Alder, naar der fra Barndommen af ikke er lagt en god Grundvold til saadant at modstaa. Det var i Grunden ikke denne Mand meget om at gjøre at give mig den Undervisning og videre Dannelse, som min Fader og jeg kunde gjøre Krav paa, da han blev tilstrækkelig Betalt for mig, thi i Stedet for at vise Omhue i den Henseende forlangte han en Subordination [lydighed] ved enhver Lejlighed, der mere nærmede sig slaviske Underkastelse end en Lærlings pligtskyldige Forbindtlighed, der tilsist gjorde mig kied af min Stilling, saa at jeg ved at oplyse min Fader om vores Giensidige Forhold fik det Bragt saa vidt, at jeg blev kaldt tilbage til min Faders Hus. Jeg maa dog førend jeg forlader Huuset, hvori jeg saa kort opholdt mig, fortælle en Scene, som tildrog sig, medens jeg var der, men forinden vil jeg forud skikke nogle Bemærkninger om Konen og Børnene, hvorved det vil blive Lettere for Læseren at sette sig ind i Sagen og faa den rigtige Anskuelse over det passerede.

At konen var Mistænkelig paa Manden, kunne hun have Grund til, og da hun nesten var uden for, hvad man kalder Dannelse, vidste hun ikke at

lempe sin Iversyge mod Manden paa den rigtige Maade til Forbedring, men snarere til det modsatte, dette Bevirkede, som det nesten alletider gjør, en Haarhed og ubøjelighed paa den anden Side, og da han betragtede hende som et Nummer, der hændelsevis var kommen i hans Egteskabs Lykkepotte og uden Hensyn enten til Dannelse - Forstand - Riigdom eller andre Lykkens Gaver havde gjort hende Lykkelig / som han troede / forlangte han og en større underdanighed og lydelig af Hende, end han egentlig kunde eller burde gjøre Krav paa, saa meget mindre som der ved hende efter mit Skjøn var flere gode Egenskaber end ved ham.

Det er muligt, at der mellem dem kan være foregaaet en Rencontre [sammenstød] i forvejen, hvorom jeg ikke var oplyst, men efter at Manden havde som Frimurer Bivaanet en Forsamling i Frimurer Logen i H.,⁶⁾ kom han sildig hjem om natten med Wirkningen hos sig for de glade Timer, han havde nydt hos hans andre Colleger. Hans Hjemkomst var langt fra i roelig og Modtagelsen ikke af den Beste, hvilket alt Bragte hans ophidsede Sind til nesten en høje Grad af Galskab — han slog alt over ende, kastede, hvad han kunde løfte, paa Gulvet — Bandede og støiede frygtelig, tog stolen fra Konen, der endnu sad og spand, kastede den mod Jorden og traadte den i flere Stykker, samt truede Hende med Haandgribelig at ville styre sin rasende Vrede paa hende; ingen Overtalelse hialp noget, ingen Graad og Bønfalden af hans 3 Døttre kunde sondere ham; enhver maatte derfor søge sin Redning i det Beste, han kunde. Konen retirerede [trak sig tilbage] i Sovekammeret, og jeg smurte Haserne ad Sengen til; hvorledes det siden gik, blev ikke omtalt, da Tingen var for ømfindtlig at røre

ved. Denne Egteskabs Historie var den første af det Slags, jeg kjendte, og troede paa den Tid aldrig at slige Oprin nogensinde kunde finde Sted mellem Egtefolk, men Erfaring har lært mig siden, at slige Exempler var ikke sielden til Skam for Menneskeligheden, hvor Fornuften uindskrænket burde have Herredømmet. — Lignende Oprind havde vel undertiden [fundet] Sted mellem disse 2-e Egtefolk, men aldrig nogensinde udartede den til saa tøjlesløs Galskab; jmidlertid udrettede hun slet ikke det mindste ved denne sin Fremfærd mod Manden, han blev stedse den samme, søgte vistnok fremmede Guder, deriblandt en Præstekone, som jeg troer, at han var kommen i det rene med, skiøndt ieg ikke egentlig tør indestaa for Visheden, feiler jeg dog næppe i min Anskuelse om deres Gjensidige Forhold.

Jeg kommer nu til mig selv igjen og forlader Skuepladsen der efter et Aars Ophold nemlig fra Michelsdag [29. september] 1777 til Aaret derpaa 1778. — Jeg forblev Vinteren hjemme dernest og rejste til København samme Foraar, hvor ieg ankom i Slutningen af April Maaned og strax efter lod mig manducere til dansk Juridisk Examen af den Bekjendte Auditens [hører — d.v.s. lærer] P. M. Troiel.⁷⁾ Jeg var og saa heldig, at jeg Aaret derpaa til April Quartal optinerede [opnåede] min Examen og slap vel fra den Byrde. Til Belønning, fordi ieg gjorde mig saa hastig færdig, fik jeg Tilladelse af min Fader at Benytte en 4 à 5 Maaneder i Kjøbenhavn til min egen Fornøjelse, der i Førstningen var ret morsom for mig paa en Alder af 17 aar, men tilsidst Blev Lied og kied, saavel af Byen som de støjende og vilde Glæder der, forlod Hovedstaden

i Slutningen af Aaret 1779 og kom atter til mit Fædrene Hjem.

Førend jeg taler videre om min egen Vandel, var det vel ikke af Vejen at indstede nogle Tildragelser som mødte mig paa min Overreise til Hovedstaden og siden paa min hjemreise, maaske den gunstige Læser kunde trække paa Smilebaandet ved at læse det.

Fra mit hjem gik Reisen til min Søster, som var Præstekone i Hedensted mellem Weile og Horsens, for siden derfra at gaa med en Skipper, som førte Brænde fra saakaldet Daugaard Strand til Kiøbenhavn, en saadan var der tilstede hiemmehørende paa Dragør paa Amager, som lovede mod en Bestemt Fragt at overføre mig, jeg forlod nu min Syster og Svoger, der efter at have givet mig nogle faa, ubetydelige Victualier med paa Overfarten, samt forsikkrede mig, at Reisen ikke kunde vare længere end i det allerhøjeste 24" Timer, lod mig sette ombord og Befalede mig Gud i Vold, jeg som var ung og uerfaren troede stadig deres Ord og vidste vel næppe, at det Baltiske Hav,⁸⁾ eller rettere sagt de over samme blæsende Vinde, turde vise sig anderledes end som sagt, men jeg maatte føle det paa en ganske anden Maade, thi da vi lettede Anker, var Winden os Gunstig, men ej længere end til saakaldede Endelave Grunde,⁹⁾ hvor vi for modvind maatte ligge i 16" Dage. — Søesyge har ieg aldrig haft ulejlighed af, men derimod en næsten stedsevarende Appetit, og da det medbragte Madvare strax vare færdige, leed jeg ikke ubetydelig Hunger af, at den haarde og ubarmhjertige Skipper ikke vilde rykke ud med sit Forraad, da han foregav, at han ikke var forsynet mere Fetallie [proviand], end hvad han og hans Folk nødvendig behøvede. For

altsaa at komme ud af denne ubehagelige Stilling anmodede jeg Skipperen om at blive sadt i Land paa Endelave, for der at faa nogle Fødemidler, men derimod giorte han adskillige Jndvendinger, dels fordi han ikke kunde undvære sine Matroser paa Skibet, og dels for, som han truede med, at dersom Winden Blev gunstig, imidlertid lettede han Anker uden at Bryde sig om dem, der saaledes var gaaet i Land fra Skibet, hvad var herved at giøre, jeg maatte altsaa mod min Willie gribe til det sidste Middel at Klage min Nød til Matroserne paa Skibet, disse stode mig og trolig Bie og forlangte af Skipperen uden Omsvøb, at jeg med ham og dem skulle inklades at skaffe [spise] de dertil Bestemmende Tider, Skibsfolkene ledsagede denne deres Anmodning med en almindelige Regel i den Henseende, at saalenge der var Føde Vare paa Skibet, havde enhver der værende Person uden undtagelse sin adgang dertil, siden kunde fortæringen efter Billighed Blive Betalt. — Skipperen gjorde sure Miner derved, men det hjalp ikke, da de saa godt som truede selv at tage dem til rette i saa Henseende. — Nu blev alting ret antagelig igien for mig, jeg nød Spise og Drikke med de andre, og blev ret vel tilmode, saa meget desmere, da den drøje og fede Kost, man faar til Skibs, ret var tilpas for mig i denne Hungrens Periode, vi bleve imidlertid liggende paa samme Sted for Anker og saa, at flere Skibe sankede til omkring os, der ogsaa agtede til Kiøbenhavn, naar Vinden blev føjelig, dette fornøjede os alle, da adskillige vare deriblandt, som vores Skipper og hans Folk kjendte Personlig, vi Bevertede en af dem paa vores Skib — og de os igien, saa at Tiden des formedelst gik ret godt.

Endelig Brak den ønskelig Morgen frem, da Skip-

peren i Dagbrækningen raabte Alarm paa Skibet, at Winden var Blevet Gundstig, og at alt maatte gøres færdig til Afseiling; imidlertid da denne iilfærdige Beskæftigelse stod paa, vare alle de andre Skibe, 36 i Tallet, gaaet under Sejl, og vi som den sidste kom i den bageste Flode, der slet ikke stemte overens med de Ønsker, jeg nærede at være for i Spidsen, dog Blev jeg siden Tilfredsstillet, da Vejret efterhaanden tog til, og skuden, som vi havde under fødderne, følede Wirkningen der af saaledes, at vi kom 2 Timer indtil Bommen ved Toldboden i Kjøbenhavn, førend nogle af de andre lode sig see paa Reden, jeg var Pasløs, da min Svoger havde forglemt at forskaffe mig et, og jeg selv var uvidende derom, maatte altsaa efter Skipperens Raad forskikke mig i Kahytten, til Faren var ovre, og vi saa kom til at ligge i Nyhavn. Jeg kom da frem ganske som en nyfødt, og blev ikke lidet frapert [slaaet] ved med et uberedt Øje at se den vilde Vrimmel omkring mig, som sværmede i alle muelige Retninger, nogle i deres lovlige Kalds Forretninger og andre maaske til at øve Udaad i mange forskellige Grene, —

Efter at min Forundring havde sadt sig noget, fik jeg mit Tøj opbaaret til min Logie hos en vakker gammel Enke i Storm Stræde N. 13. — Hun tog venkabelig mod mig, Beklagede at det Kammer, hvori jeg skulle Logere ej var ledig endnu, men bad mig i nogle faa Dage tage til takke med at deele Kammer og Seng med hendes Søn, som var Fuldmægtig i Rentekammeret, jeg tog med Fornøjelse mod dette Tilbud, og efter at jeg havde faaet lidt til Underholdning, søgte jeg til Sengen, hvor jeg uafbrudt sov i 17 Timer, min Conturbernal [staldbroder] kom om aftenen og lagde sig, og var allerede om Morgenen Borte igien, førend jeg vognede, jeg hav-

de altsaa ikke talt eller seet min Sovekammerat, men maatte afvente hans komme til en anden Tid, jeg lærte ham senere at kiende som ægte Kiøbenhavnner og som en, der kiendte baade det onde og Gode, Hovedstaden meddeeler sine Søgende, sært var det, at jeg som uerfaren ikke lod mig henrive af hans for hans Moder uvidende hemmelige udskøjelse, men en god Genius vagede over mig, saa at jeg ved siden at faa mit Kammer for mig selv kuns saare sielden var i Samquæm med ham, skeedte dette Stundom, var det alene for at faa Kundskab om Kiøbenhavnernes vilde og Tøjlesløse Sæder, der vare den Gang efter mit individuelle Begreb og den anskuelse, jeg havde om slige Ting, ret en Gaade. — For Resten var Moderen, denne ellers fortræffelige og Agtværdige Kone, Slet ikke underrettet om Sønnens førte Levemaade, ej heller turde jeg vove at give hende mindste Lys i Sagen, da jeg fandt det ganske udenfor min Alder og Stilling at blande mig nogensomhelst Ubehagelighed, som opstaar i en Familie Kreds, mig ganske uvedkommende. Sønnen døde noget efter, at jeg havde forladt Kjøbenhavn i en ung Alder, upaatvivlelig som Følge af hans førte Levemaade vist som en Bachi Dyrker.«

(Friis fortæller ret udførligt om en enkelt oplevelse i København. En aften hørte han og værtindens søn vægterens pibe. De løb efter lyden og fandt, at vægteren var kommet i klammeri med nogle berusede officerer. Snart kom 20 vægttere til hjælp. Da trak »en løber« en frygtelig pisk frem og slog vægteren blå og blodig i ansigtet. Vægterne for nu løs på urostifterne med morgenstjernerne, så officererne skyndsomst måtte trække sig over på den anden side Holmens bro.

Senere måtte de to unge tilskuere i retten. Og selv om Friis var bange for, at officererne ville hævne sig, fortalte han udførligt om sammenstødet. Politimesteren fik ikke lov at afsige dom. Sagen gik til Hans Majestæt, der gav officererne en drøj irettesættelse, og »løberen« fik en mulkt på 22 rdl. cur.)

»Jeg kommer nu til min Reise fra Kiøbenhavn, der gik over Land til Callundborg og videre med Smakken til Aarhus, skøndt dette fra Begyndelsen af ikke var mit Forset, da jeg allerede var accorderet med en Skipper om at tage mig og mit Tøj med til Horsens, men da jeg kom ombord fandt jeg nesten ingen ingen Plads, men alt indtaget af andre Passagerer, saa jeg maatte, da Vinden var ugunstig, trække min Person tilbage og lade mit Tøj gaa med Skipperen, jeg kom da strax med en Retour Vogn til Callundborg og Logerede mig ind paa Giestgiver Gaarden, hvor jeg troede at være vel Bevaret, men jeg maatte siden angre den Beslutning, thi efter at have den første Nat, jeg kom der, uafladeligen til om Morgenen Skiermydsler med en Wimmel af Rotter, maatte jeg betale ehyeren dyrt tillige med flere Med-Logerende paa samme Tid, en iblandt os var ikke fornøjet ved Wertens Generale Regning, men bad Werten om at specificere den og udføre, hvad enhver Deel skulle koste, dette tog Udstederen ilde op og gav et haanligt svar, hvorfor Parterne kom i Ordstrid, der entes til Slutning med, at Politimesteren skulle bedømme Regningen, Udfaldet blev derpaa, at Werten fik en Jrettesættelse, men Regningerne blev for den Gang dog ikke forandrede, vi forlod alle med Glæde dette afskyelige Hul og gik ombord paa Smakken, som derefter heisede Seil og gik til Søes, men min sædvanlige Søe Uhæld fulgte mig i Hælene, thi aldrig saa hastig vi vare

lagt ud fra Landet, Begyndte Modvinden, som vi beholdte uafbrudt i 4" Dage med en stærk Storm fra Nordvest, paa Skibet var vi flere Pasasire, deriblandt 3de Fruentimmer, der leed uafbrudt af Søesyge, vi tog os paa Skifteviis at passe disse svage Søstere, og da de ikke formåede selv det mindste til deres Tarv, vare saa elendige og afkræftede, at de næsten ikke kunde gaa af Skibet, det var derfor vores Pligt, som ikke føelte nogen Ulejlighed af Søen, at hielpe dem, det vi og vexelviis troelig opfyldte, men tilsidst faldt det os meget svært og ubehageligt, da disse stakkels Mennsker trængte til Hielp baade Dag og Nat, saa at ingen af os kunde faa nogen Roelighed. — Under alt dette indtraf der nogle Tildragelser, der formedelst det Naive deri ret vare morsomme, dog alletider forenet med nogle sørgelige Scener, jeg vil kortelig fortælle nogle af disse:

Paa Smakkens Dække stod en Cariol [let tohjulet vogn], som skulle til Aarhus, i denne Cariol havde en Tieneste pige sadt sig, som hun troede den bedste og bequemteste Plads paa Skibet i denne ubehagelige Stilling vi var i. Baade jeg og flere sagde til hinde, at hun skulle lade andre diele med sig, men var uovertalelig, imidlertid fik vi en stærk Uvejr med Torden og Lynild samt Kaste Winde, der eengang paa det nærmeste havde kastet Skibet om med Kiølen i Vejret, dette giordte den forønskte Virkning baade paa Cariol og Pige, thi begge Dele styrtede ned i Lebord Siden, med saadan en force [styrke], at det ikke var mueligt for Pigen at komme bort, førend hun laa udstrakt under Cariolen, hendes Brøl og voldsomme Klage opfordrede os til at yde hende hastig Hielp, skjønt dette ikke kunde ske førend alt paa Skibet var Bragt i den tilbørlig

Orden, og vi uden Fare, hvortil Behøvedes ald den Hielp, som kunde faaes, vi gav os derpaa ifærd med Pigen og trak hende frem til atter at se Dagens Lys, som hun ventede neppe at have skuet mere, da ald den Bulder omkring hende lydede saa frygtelig i hendes Øren, at hun, som hun sagde, havde ganske ophørt at tænke mere på Livet, Denne Leie Methode virkede kraftigt paa Pigens Idee, især med Hensyn til Cariolen, thi hun nærmede sig aldrig mere denne Kiøre Maskine, men betragtede den siden med Frygt og Bævelse.

Iblandt andre Pasagerer var tillige en Heste Pranger som førte sin Ridehest fra Calundborg til Aarhus, — under Stormen og næsten altid var denne Meriterede [brave] Heste Pranger heel upasselig baade Nat og Dag offere i stor Overflødighed til Neptunus [Havets Gud], han nød aldrig det mindste, saa han tilsidst den 4de Dag saa ud som den, der blot Vegeterede, han klagede og jamrede meget over hans uforskyldte Uheld /: som han sagde :, udbad sig med megen Andagt hastig Hielp fra Himmelen, men desværre saa vi ikke, før vi steg i Land, at han umiddelbar blev bøn hørt, overalt havde han saare liden Magt over sine Lidenskaber, der til sine Tider viste megen Devotien [Skinhelighed], men naar en hastig Forskrækkelse kom over ham, glemte han sine Gudelige Forsætter, og udbrød med Eder og Banden, som han almindelig var vant til ved Heste Handlen; det kan næppe Betale sig at sige mere om denne Mand, hellere vil jeg sige, at vi alle efter overstaaet Fare takkede Forsynet for vores Redning og nedlagde enhver for sig en liden Gave til de Fattige, som Frelsen vel var værd, vi befalede os dernæst Gud i Vold og kom endelig med megen Besvær den 5te Dag paa Aar-

huus Red og forblev alle i Byen Dagen over for ret at udlvile os efter denne møisommelige Seillads, Dagen derpaa forlod hverandre og drog hver til sin Bestemmelse med dertil af Byen Lejede Vogne, jeg ventede nu slet ikke, at noget ubehageligt videre skulle møde mig, men jeg fandt, at min Ulykkens Stierne ikke gandske var dalet endnu, thi efter en Times Kiørsel mellem Aarhus og Horsens blev min Postelion saa Besværet af Brændeviin, som han havde taget til sig paa første Station, at det ikke var ham muligt at sidde opret paa Kudskesædet, jeg gjorde ham da det Forslag, om han ikke ville betroe Tømmen i mine Hænder og ligge sig Bag i Wognen til en roelig Søvn, dette Forslag fandt hans fuldkomne Bifald, og efter at jeg mærkede, hans Bevidsthed var ham af Morfeus [dømmens Gud] Betagen, kørte jeg rask til, saa at wi om Eftermiddagen kl. mellem 3 og 4" arriverede hos min Svogers sædvanlige Kiøbmand i Horsens, hvorfra jeg sendte Bud om Bemeldte Svogers Vogn for at komme til Hedensted, der skeedte næste Dags Formiddag Kl: 10, hvor jeg lagde over i nogle Dage for ret at divertere [fornøje] mig.

Endelig indtraf jeg hos min Fader paa Fanø, og forblev hos ham og min Broder fra 1780 til 1786, denne min Stilling var ikke til nogen Fordiel enten med Hensyn til min Videnskabelige Fremvæxt, eller til min Individuelle Caracteeers Udvikling, da denne hensigtsløse Lediggang gjorde Aands Kræfterne sløvede til sorgløs at kunde træde frem paa en modsadt Bane, hvor virksom Iver skulle sikkre mig for de fremtidige nærings Sorger, jeg følte derfor saare ofte, hvor nødvendigt det ville være for mig at faa min Stilling forandret og Blive ansadt paa et eller andet Sted til min egentlige Bestemmel-

ses Opnaaelse, mig var ogsaa flere Steder tilbudd Plads, som alle vare meget antagelige, men hver Gang Tingene med Vedkommende skulle rigtig afgjøres, Lønnen Bestemmes, kom der bestandig noget i Veien, som gjorde Forandring derj. Et Sted døde den Embedsmand, til hvem jeg næsten var Engageret et andet Sted tog paagieldende sin Afskeed, et tredie var ingen Orden i Huset hos, saa at alle mine Planer gik overstyre, lige indtil nu afdøde Birkedommer Engelstoft paa Fanø proponerede [foreslog] for mig at blive ansadt som hans Setteskriver [Skriver hos en constitueret dommer] i Schads, Giørding og Malt Herreder og tage mit Ophold paa et Sted i Herrederne, jeg gjorde slet ikke nogen Betænkning deri, men drog efter at jeg var forsynet med den udfordrede Constitution om Sommeren til det Sted, hvor jeg endnu opholder mig i en rad af 38 Aar, hvorlænge jeg herefter der bliver Beroende, raader Alstyreren for enten som skeer ved Bortflyttelse levende eller dødt¹⁰) . . . .

Det vilc være højst kiedelig for Læseren heraf at erfare, hvad der af ondt og godt har mødt mig i dette Tidsrum, da Tildragelser vare saa mange og saa Heterogene [forskelligartede] samt i Grunden ej anderledes, end hvad der i almindelighed møder enhver anden i samme Stilling, hvorfor jeg finder det rigtigst at forbigaa og allene holde mig ved, hvad der i Særdeleshed angaar min Huuslige og Egteskabelige Stilling indtil nærværende Periode.

Jeg kom som sagt her i Huset om Sommeren 1786, og blev fra først af anseet af de Gamle her, som nu ere døde, som en Søn af Huset, og nød til aatider den Beste og kierligste Omgang, saavel af dem som af deres 2de Døttre, der begge vare hjemme, efter nogen Tids Forløb fattede den yngste af

disse og jeg godhed for hinanden, og da denne Godhed ikke paa nogen Maade blev forstyrret eller miskjent, hverken af Fader eller Moder — Søster eller Broder, anholdt jeg om hendes Haand, der ikke Blev nægtet, men tvertimod antaget af alle som det Bedste Valg paa begge Sider, saa meget mere, da vi havde lært i flere Aar hiinanden saa nøie at kjende.¹¹⁾

Efter at vi var kommen i det rene om antagelig Fæste afgivet paa Møllen med dens Ejer, nu afdøde Frue Etatsraadsinde Teilmann til Endrupholm,¹²⁾ hvis Minde er mig endnu dyrebar :/ stod vores Bryllups Højtid paa Endrupholm, den 3die September 1789. — Fra den Tid af har vi levet i en Kierlig og fornøjelig Ægteskab med hinanden og deelt Livets saavel Glæder som Sorger.«

[Her udelades nogle linjer, hvor Friis filosoferer på rationalistisk vis over livets tilskikkelser.]

»Jeg vil derfor tage Traaden igien, og ikke ligge mindste Dølgmaal ligefrem efter min ringe Anskuelse at sige min mening om min egen Character, min Kones og mine Børns for så vidt jeg som Lærgmand kan forstaa at bedømme Characterer.

Min egen Temperament troer jeg at være meest Melancolsk dog for en del Blandet, jeg slutter mig til dette deraf, at selv endog den mindste Vandheld har alletider kundet giøre dybt Indtryk paa mig, dog nesten aldrig saaledes, at mine omværende tog Notice deraf, undtagen naar Trykket var for haardt viser det sig gierne i de Folder og Træk, som ansigtet fortrinlig udmærker sig med. Imidlertid rasede Ideernes og Tankernes Hvirvel i mit Indre og det saaledes undertiden, at jeg havde Grund til at Befrygte de farligste Følger deraf, dog maae jeg sige at hidtil alt er gaaet godt, enhver Sorg og Mod-

gang er forsvunden, og da det er gaaet som forhen sagt at Skiehnen viser sig Ond og God, saa har ieg endnu Bestaaet i alle Afvexlinger til dette Øjeblik, som nærværende nedskrives i mit 66ⁿ Aar,¹³⁾ hvor lunge de svage Gigtiske Lemmer vil sammenholde, og hvorlunge mig gives Kraft til at vandre omkring i min saa dyrebare Familie Kreds, dette raader Alfaderen for, der saa viselig ved at bestemme Tiden, Stedet og Maaden, naar den højtidelige Overgang skal gaa for sig, hvortil jeg finder mig Bereed enhver Time og Stund paa Dagen.

For øvrigt veed jeg ikke om min virkelige Hang til Besparelse, og om min Oeconomie har været ordnet, som det Burde efter Moralitetens Grundsætninger, men dette veed jeg, at jeg fra det Øjeblik, jeg havde Hjem som Huusfader, giorte mit til, at vores Huuslige Anliggender ikke skulde komme i Decadence [forfald], men dog alligevel er min Forfatning ikke af den Beskaffenhed, som den burde være, og hvortil ieg saa meget higede, hvad som fortrinlig forvoldte denne Svækkelse i Pengene var i særdeleshed den stedse varende Conflux [sammenstrømning] af Fremmede her i Møllen og den Giestfrihed, hvormed de blev modtagne, jeg har hidtil ikke været den mand, der havde Sind og Hjerte til at vise mig koldsindig og Ligegyldig mod dem, der besøgte mit Huus, ej heller har jeg nogen Sinde saaledes viist mig for dem, at de deraf kunde se Misnøje med deres Nærværelse og gjøre dem Kiede af slige Besøge oftere; alt dette som sagt har ikke levnet mig den mindste Formue, og naar de Bekostninger, som dette har foraarsaget, ligges til, hvad jeg Tid efter anden har maattet anvende paa Møllens idelige Reparatur, vil det ikke synes forunderlig, at min Formue er af saa liden Betyden-

hed, dog vil jeg haabe, om jeg ikke faar Overflødhed da vel saa meget, at jeg med mine Kone kan gaa en sorgfri Alderdom imøde.

At jeg saavel som enhver anden har havt mine svage Sider og fejlet, som Apostelen siger, i mange Stykker, men Gud skal vidne med mig, at jeg af yderste Kræfter har strebt at modstaae enhver Svaghed og Sinds Lidenskab, som saa ofte har søgt at gjøre Vold paa mig, men ikke desuagtet har Tilbøiligheden sejret lige saa ofte som Standhaftigheden og saaledes stredet med hiinanden om Herredømmet, har min Vandel, vil jeg haabe, dog været af den Beskaffenhed, at min Familie ikke med Smerte skal høre ubehagelige Domme om mit Livs Fremfær.

Hvad jeg troer at have bragt min Alder tild en Højde jeg allerede har, da Gigt Smerter viste sig hos mig i min tidligste Ungdom, hidrører upaatvivlelig af 2de Ting, nemlig den muligste Orden og Sparsom Søvn i rette Tiid samt Afholdenhed fra de Ting, der saa meget svække kræfterne; vel kan jeg ikke negte, at Hang og Tilbøielighed ikke har været saa sjelden hos mig i den unge og fyrige Alder, men min Fornuft og fulde Overbevisning har sagt mig, hvor daarlig det var ubetænksom at lade sig forlede af de Sandselige Lyster og Tilbøjeligheder.«

[Her er udeladt nogle betragtninger om døden.]

»Jeg vil nu Begive mig til ligeledes en kort Fortælling om min Kone, forsaavidt jeg med min svage Forstand forstaaer at fælde en rigtig Dom derover.

Førend jeg begynder med saadan øm og delicat [vanskelig] Beskrivelse, vil jeg forudskikke nogle faa, men oprigtige Bemærkninger, der vil gandske gjøre mig frii for ej at have handlet efter Egensindighed eller søgt at dysse Fornuftens Stemme i

Søvn, men i det hele behandlet denne liden Emne med den Overlæg og Skaansomhed, som det sømmer sig en øm og deeltagende Mand og ægtefælle. Hun vil vist da, om hun, /: som jeg oprigtig ønsker :/ overlever mig og faaer dette at læse, skienke mit Minde hendes hele Agtelse og neppe forglemme, at det er den rene og uforfalskede Kierlighed, der har opmuntret mig til her at skrive Biographie.¹⁴⁾

Efter den Erfaring jeg har nu efter 41 Aars Forløb om min Kones Temperament, da troer jeg, man kan [kalde] den Sangv: Collerisk [d.v.s. livlig & hidsig], dog tør jeg ikke bestemt udelukke enten Melancholie [Tungsind] eller Phlegma [koldsindig, evt. dorsk], mindst af det sidste, skønner jeg, hun ikke Besidder. Med denne blandede Temperament finder hun mest Tilbøielighed til Godgiørenhed, der alletider kan anprises som en Dyd, naar det ikke gaaer uden for sine fornuftige Grændser, Bli- ver det derimod kuns en Trang eller ligesom en Lyst til at give, uden i Forvejen at gjøre sig de rigtige Reflectioner [tanker] vil det neppe have Navn af Dyd, ved denne Hang til Given i Flæng vil jeg og henføre hendes Mangel paa Sparsomhed i den huuslige Oeconomie, under dette forstår jeg det meget, som forbruges i Huusholdningen, der flere Gange tager mere med, end som de egentlige Indtægter kan svare til, der alletider bør tages i Betragtning ved den fornuftige Oeconomie, vel maa jeg ikke nægte, at det øvrige, som egentlig angaaer Huusbestyrelsen, ledes af hende paa en efter mit Skøn meget passende Maade til Besparelse i flere heterogene [forskelligartede] Dee- le, og altsaa kan og bør jeg ej andet end kaste et Slør over det øvrige omtalte og lade enhver som Kiender hendes Vandel

og hendes Godhed for mig Bedømme det Hele med Overbærelse.

Efter mit Løfte i det foregaaende skulle jeg nu til at skildre mine Børns Characterer m. v., men da jeg siden er gaaet i Detail med mig selv om det meget urigtige i slig en Skizze, og som let kunde lede til Misforstaaelse og disharmonie mellem Søsken, hvor ellers eenighed og Venskab altid Bør have sted, saa har ieg, for selv at blive skaanet og udadlet at hvile i min Grav, ladet et saa dristigt Foretagende være i Beroe og ender nærværende min og Kones korte Biographie med følgende Tanke: — —

NOTER: 1) Pastor Niels Hansen Friis, f. 1706, † 1797, sognepræst i Nordby 1739-79, var gift 3 gange, sidste gang med Agnete Cathrine Steensen, en søster til den fra Blichers historie kendte etatsråd Steen de Steensen til Aunsbjerg. Denne slægt Friis er adelig, idet slægtens stamfader herredsfoged Nis Henriksen på Haistrupgård 1524 adledes af Frederik I og som våben fik forreste halvpart af en til venstre springende rød hjort med en gylden slange i mullen i sølv felt og med samme mærke på hjælmen. - 2) En af døtrene blev gift med hr. O. T. Foss i Sønderho. - 3) Søsteren var Anna Steensen, gift med hr. H. P. Curtz, Darum, han døde 14. decbr. 1764. - 4) Peder Eggers blev 10/6 1773 kaldet til præst i Haderup, Ringkøbing amt. Han var f. 1728, blev gift med Marie Hansdatter, 1755 var han som student hos præsten i N. Nebel, 1762 prædikede han ved bispevisitatsen for hr. Friis. - 5) Marie Cathrine Friis, gift med Hans Jensen Foss, præst i Hedensted 1766-93. Hvem embedsmanden, Friis opholdt sig hos, har været, kan ikke oplyses. - 6) H betegner antagelig Horsens, hvor frimurerne netop 1778 havde stiftet en loge »Frederikke«. - 7) Peder Magnus Troiel (1743-93) var forfatter og jurist, dertil både cand. jur. & theol., virkede i tiden 1778 til 83

som juridisk manuduktør i København. - 8) Med det baltiske hav menes her Kattegat. - 9) Endelave, en ø i det sydvestjlige Kattegat med i dag 466 indb. - 10) Første del af biografien må da være skrevet 1824, se endvidere note 13. - 11) Datteren, som han ægtede, hed Frederikke Tranberg og nedstammede fra gårdejer Hans Knudsen Tranberg (1612-1688) i Tranberg, Arre sogn. Faderen var møller i Endrup mølle, før herredsskriveren overtog den. - 12) Etatsrådinde Sofie Amalie Teilman, f. Gersdorff (1743-1801), styrede Endrupholm efter manden etatsråd Tøger Reenberg Teilmans død 1788. En sønndatter af hende ved navn Sofie Amalie Teilman ægtede i 1827 Nicolai Tranberg Friis, præst i Brøns, senere til Hunderup og Vilslev, som var herredsskriverens eneste søn. - 13) Herredsskriveren var på dette tidspunkt 65 år, hvilket atter vil sige, at vi befinder os i året 1827, da må sidste del af biografien være skrevet. - 14) Frederikke Tranberg, f. 1/8 1763, † 21/12 1844. G. M. Friis † 21/12 1829.

Småstykker

Oksby gamle mølle

Mange husker nok den gamle Mølle i Nørre Oksby, hvor den stod i mange år som en ribbet Fugl, men hvem husker mon i Dag, at Møllen oprindelig blev bygget helt ude til vester i Landet i Blaavand Aar 1845 og for Hundred Aar siden nedbrudt og flyttet ind til Oksby, hvor den tilsidst stod og forfaldt. Tiden var løbet fra den; der var noget forstemmende ved at se den engang saa stolte og kønne Mølle, staa der og synke i Grus; den var blevet overflødig og stod bare og ventede paa sin Dom — skulde den restaureres og faa Lov at staa som et varigt Minde om svundne Tider — eller skulde den nedrives og udslettes, det sidste blev Tilfældet.

Møllen havde kendt bedre Dage, den havde tidligere haft god Søgning. Mange Sække Korn havde den malet til Mel, lystigt smeldede Sejlene, naar den friske Blæst satte Vingerne i Sving.

Den gamle Mølle har haft en bevæget Historie, den blev som sagt opført 1845 paa Vester Blaavand. Inden den Tid maatte Beboerne fra Oksby helt til Ho for at få deres Korn malet, hvortil der var en Mil; traf det ind med Vindstille, saa Ho Mølle ikke kunne gaa, maatte de helt til Henne Mølle, der var

en Vandmølle, men dertil var der to Mil. Derom skriver N. S. Nielsen i »Fra Ribe Amt« 1916. Det var derfor ikke underligt, at Beboerne i Oksby flere Gange prøvede paa at faa bygget en Mølle.

Allerede 1789 blev der prøvet derpaa. Det var Jens Bakkensen, der 16. Okt. 1789 ansøger Rente-kammeret om Tilladelse til at opføre en Vejrmølle i Oksby, han fremkom med flere vægtige Grunde, og Ansøgningen blev indsendt gennem Stiftamtmanden, der anbefalede Sagen. Men det hjalp ikke, Ansøgningen blev afslaaet. Noget senere var der en Gaardmand i Blaavand, der hed Jes Christensen, han blev træt af den lange Møllevej til Ho, hvorfor han fik opført en ganske lille Vejrmølle til Maling af hans eget Korn.

Den lille Mølle malede fint, Naboerne kunde ikke dy sig, de kom »av o' te'« med en Slat korn og bad Jes, om han dog ikke ville gøre dem den lille Tjeneste at male Kornet for dem. Jes kunde daarligt sige nej til en god Nabo, han fik mange Tak for sin Ulejlighed, men det skæppede kun lidt i hans Tegnebog. Han ansøger derfor 14. April 1813 om ogsaa at faa Lov at betjene andre, men han fik Afslag, trods Ansøgningen var bilagt Anbefalinger fra Herredsfoged Fogtman og Selvejer Møller Juel i Ho.

Der var gaaet godt et kvart Aarhundrede siden da, til Hans Brink kom paa de Tanker at bygge Mølle i Oksby. Hans Brink var udlært Møllersvend og havde i mange Aar været Møllersvend paa Nørholm, hvor han tillige reparerede Møllen og holdt den i god Stand, han var tillige Møllebygger. Som ung var han Møllersvend paa Hesselmed Mølle; der blev han kendt med en ung Pige, som hed Birthe Christine, hun blev kaldt Stinne, de blev gode venner og senere gift. Stinne boede hos sine gamle

Bedsteforældre paa en mindre Ejendom i Fredtoft ved Oksbøl, hun drev Ejendommen for dem. Da Bedsteforældrene døde, arvede Stinne det lille Sted. Der boede hun og Hans Brink i mange Aar, han vedblev at være Møllersvend, og hun drev Ejendommen. Det var derfor ikke sært, at Hans Brink tænkte sit, naar Folk fra Oksby beklagede sig over den lange Møllevej; tilsidst besluttede han sig til at bygge en Mølle, fra Nørholm fik han Tilsagn om Laan og Støtte til Byggeriet. Der var Mølletvang dengang, hvilket vil sige, at der skulde være en Mil mellem Møllerne. Hans Brink maalte Milen op langs Vejen fra Ho Mølle, hvorefter han begyndte at bygge Møllen lidt vest for nuværende Blaavand Kro. Men han blev gjort opmærksom paa, at der skulde være en Mil i Luftlinje fra Ho Mølle, derved blev han tvunget helt ud paa vester Blaavand paa en Hedelod.

Der skulde Mod til at gaa igang med at bygge en Mølle saa langt mod Vest. Men Hans Brink gik igang med at flytte alt Byggematerialet til Møllen fra den første Plads, hvor han havde paabegyndt Byggeriet og ud paa nævnte Hedelod i Blaavand. »Vestgaarden« blev Gaarden senere kaldt, den er oprindelig bygget af Hans Brink som Møllegaard, Danmarks vestligste Gaard og Mølle.

Hans Brink byggede selv Møllen paa Blaavand, hans Søn Johannes Brink, der ogsaa var udlært i Møllerfaget, hjalp ham. Det var haardt og besværligt Arbejde, alene at faa alt Tømmer og Materiale fragtet den lange Vej var besværligt. Vejene dengang var for det meste blot et Par Hjulspor, muligvis forbedret lidt med Lyng i de største Huller. Mølleakselen blev hentet i Vejen, dertil blev lejet en Mand fra Aal. Manden kørte og kørte i en Uendelig-

hed, syntes han, endelig omsider naaede han til Vejen. Han udbrød overvældet: »Hvor er Verden dog stor!« Manden naaede dog tilbage til Blaavand med Mølleakselen i god Behold.

En Dag, bedst som de var igang med Byggeriet, slap Sømmene op, gode Raad var dyre, en ny Forsyning Søm skulde hentes i Varde, hvor den nærmeste Købmandshandel fandtes. Mændene havde bestemt ikke Tid til at gaa den lange Vej efter Søm, ja — saa maatte Stinne Møllers, Hans Brinks Kone afsted. Skyndsomst fik hun »æ Onden« færdig, saa Mandfolkene kunne faa spist, hvorefter de begav sig hen for at faa en »lille« Middagslur, imens skulde saa Stinne gaa den $3\frac{1}{2}$ Mil = 25 km lange Vej til Varde efter Søm, og Vejen var vel mindst lige saa lang tilbage. — Om Mandfolkene sov endnu, da Stinne kom med Sømmene, skal jeg lade være usagt.

Møllebyggeriet skred godt frem, en skønne Dag stod Møllen klar til at gaa i Gang, men netop som den var begyndt at male, skete der noget forfærdeligt for Møllerfolkene. Den 29. August 1846 slog Lynet ned i Møllen, og den nedbrændte helt.

Det var lige ved at tage Modet fra dem, de stod helt raadløse og saa paa Ruinerne. Det var ikke lene et stort Tab, det ansloges til omkring 1300 Rbd., der var jo ogsaa Standsningen, det var ikke til at overse, de var klar over, at den Opgave at bygge en ny Mølle engang til, kunne de ikke selv magte. Da viste Beboerne i Blaavand-Oksby m. fl. en storstilet Hjælpsomhed; de havde glædet sig til at faa en Mølle nærmere, og de saa tillige, at Stinne og Hans Brink var i Nød og trængte til en Vennehaand, hvorfor de satte en Indsamling igang og tilbød deres Hjælp, hvis Hans Brink paany ville gaa igang

med at bygge en Mølle. Desuden underskrev Herredsfoged Kvistgaard, Varde, Pastor Jensen, Ho, Pastor Stockholm, Aal, og Adjunkt Adler, Ribe, et Opraab om Støtte til Genopførelsen af Møllen. Der indkom derved saa stort et Beløb, at Hans Brink saa sig i Stand til at opføre Møllen paany. Den rejstes paa samme Plads, hvor den første havde staaet. Møllen blev ikke dengang flyttet ind til Nørre Oksby, som Hr. Aksel Krogh fejlagtigt skriver Side 111 i det lille Hefte »Længst mod Vest«, det skete en Del Aar senere.

Allerede 5. Maj 1847 stod Møllen klar til Brug, saa man kan forstaa, der er blevet arbejdet haardt for at faa Møllen igang igen. Møllen var nu bygget større, den fik god Søgning. Møller Hans Brink indrykkede en Tak for Hjælpen i Ribe Stiftstidende, han har tillige skrevet følgende i sin Bibel:

»1845 byggede jeg en Mølle paa Blaavand. 1846 den 29. August slog Lynilden ned og afbrændte den. 1847 fik vi ved Guds og gode Menneskers Bistand den opbygget, den 5te Maj begyndte vi at male igen. Gud give os Held og Lykke i Fremtiden.

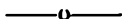
Hans Andreas Johansen Brink.

Birthe Christine Brink, f. Schrøder.«

Stinne og Hans Brink havde 2 Døtre og en Søn, de blev alle 3 gift mellem 1850 og 1860. Sønnen fik et Husmandssted i Nørre Oksby. Den yngste Datter blev gift med en Sømand, og deres ældste Datter Maren og hendes Mand Peder S. Hansen blev derhjemme og overtog Møllen, skønt han tidligere havde været Sømand. Efter at Møllervangen var bleven ophævet, flyttedes Møllen ind til Nørre Oksby omkring 1862 for Hundreder Aar siden. Der blev Johannes Brink Møller, medens Peder S. Hansen be-

holdt »Vestgaarden«, hvortil kun hørte lidt Agerjord, men derimod rigeligt med Lynghede. Nu begyndte Peder Møller (som han kaldtes) et Arbejde paa Landjorden, som nok fortjener at mindes, med at opbryde Heden og kultivere Jorden«, skrives der bl. a. om ham i »Vestjyllands Dagblad« 12. april 1901, ved hans Død. Men det er en anden Historie.

Agnes Andersen.

Et par tingsvidner om Wallensteinskrigen

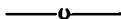
»Krigen øder og tærer, freden føder og nærer«, lyder et gammelt rim. Vi får dets sandhed bekræftet, hver gang vort land har været besat af fjenden. Særlig bekendt er de ødelæggelser og den forarmelse, svenskekrigene forårsagede. I »Fra Ribe Amt« 1926 har L. Jespersen vist et eksempel på, hvordan tilstanden var i Skast herred 1645 efter Torstensonskrigens afslutning. Men også under den tidligere krig, Wallensteinskrigen eller Kristian IVs deltagelse i trediveårskrigen 1625-29 gik det hårdt til her i amtet. Endnu tre år efter krigens afslutning var bønderne sine steder så medtagne, at de ikke formåede at udrede 5 år gamle skatte- og landgilderestancer.

Som bilag til Riberhus lens regnskaber 1632 findes et par tingsvidner fra Lustrup birk og fra Vester Horne herred. De taler deres tydelige sprog herom og lyder således:

»Niels Hansen i *Siemb*, fogett thill *Lustrup* Birchting, Benied Pedersen i Lustrup och Peder Andersen ibmd., sandemend i for^{ne} Birch Giør witterligt Att Aar epter Gudtz byrd Thisdagen den 24. aprilis 1632 paa for^{ne} Ting var shickett for os och mienige

holdt »Vestgaarden«, hvortil kun hørte lidt Agerjord, men derimod rigeligt med Lynghede. Nu begyndte Peder Møller (som han kaldtes) et Arbejde paa Landjorden, som nok fortjener at mindes, med at opbryde Heden og kultivere Jorden«, skrives der bl. a. om ham i »Vestjyllands Dagblad« 12. april 1901, ved hans Død. Men det er en anden Historie.

Agnes Andersen.

Et par tingsvidner om Wallensteinskrigen

»Krigen øder og tærer, freden føder og nærer«, lyder et gammelt rim. Vi får dets sandhed bekræftet, hver gang vort land har været besat af fjenden. Særlig bekendt er de ødelæggelser og den forarmelse, svenskekrigene forårsagede. I »Fra Ribe Amt« 1926 har L. Jespersen vist et eksempel på, hvordan tilstanden var i Skast herred 1645 efter Torstensonskrigens afslutning. Men også under den tidligere krig, Wallensteinskrigen eller Kristian IVs deltagelse i trediveårskrigen 1625-29 gik det hårdt til her i amtet. Endnu tre år efter krigens afslutning var bønderne sine steder så medtagne, at de ikke formåede at udrede 5 år gamle skatte- og landgilderestancer.

Som bilag til Riberhus lens regnskaber 1632 findes et par tingsvidner fra Lustrup birk og fra Vester Horne herred. De taler deres tydelige sprog herom og lyder således:

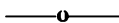
»Niels Hansen i *Siemb*, fogett thill *Lustrup* Birchting, Benied Pedersen i Lustrup och Peder Andersen ibmd., sandemend i for^{ne} Birch Giør witterligt Att Aar epter Gudtz byrd Thisdagen den 24. aprilis 1632 paa for^{ne} Ting var shickett for os och mienige

Birchemend Erlig och vellacht Mand Peder søffrensen, Borger i *Ribe*, som der loulig Eschet, bedis och fick itt fult thingsvinde aff otte dannemend, som er Olluf Pedersen i *høemb*, Oster pedersen i *warming*, Banned pedersen och Hans Andersen i *Lustrup*, Søffren Andersen och Peder Suendsen i *Faffuerholtt* og Søffren pedersen och Joen Jørgensen i *Siemb*, Huilche for^{ne} Otte dannemend Alle Endrechteligenn vunde med oprachte finger och æd, att dj saa och hørde, dett Niels Jenssenn i *Munchgrd* stoed her i dag for thingsdomb och lod læse en Restanz Register paa Skyllde och Landgilde, som Bønderne her wdj Birckett Rested med fraa Anno 1626 och till Aarsdagen 1627, och thilspurde Mienige Birkemend, om nogen haffde herimod at sige, Epterdj her till ere Loulig steffnitt och Kaldett, saa er her til aff mienige Birchemend bleffuen suart, Att de iche kunde Benegte, at for^{ne} Restantz Jou ehr thilbage standendis, og miente, deris Gunstige Lensmand haffde strax epter Fiendernis vdtog her aff Landett paa Ko: Ma: goede behaug loffuet, at samme Restantz shulle bliffue dennom epterlatt, och de war aff Keyserens folch saa Illde med handlett paa 2 Aars thide, at de iche formotte den at wdgiffue; hiemplet Jes Tamsenn och hans Andersen i *Lustrup*, Att de i dag 3 wgger loulig Steffnit for^{ne} Birkemend til Ting for dette winde, och stoed mestedellen Birkemenden till wedermaals Ting; at saa er ganget och wundet winde wy med woris Zigaretter her wunder thrøgt. Datum ut supra.«

Det andet tingsvidne er taget på Vester Horne herreds ting den 5. maj 1632, ligeledes om restancer fra krigens tid. Delefogden Mads Rask i *Hyllerslev* tog vidne på, at 25 danemænd på egne og menige herredsmænds vegne svarede »til samme restanz,

at de formedelst fiendernes indfald og grødens misvekst, som udi neste følgende aar, efter fienderne var uddragen, deris korn af storm og uvejrlig blev fordærvet, item fiskeriet ogsaa i disse aaringer er afslagen, er kommen vdi stor armod, saa de icke formaar samme rest at vdlegge, hvorføre de ydmygeligen for Guds skyldt vor bigierendes, att samme reste motte dennem efterlades efter den forordning, Comesarer i *holsted Bro* gjorde, den tid de der deres Leylighed overveiet.«

H. K. Kristensen.

En herredsvidde i brug

Viderne eller »de gamle landsbylove«, som de ofte kaldes, kunne undertiden — som vist i forrige årbog s. 299 — gælde noget ganske andet end en landsby.

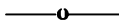
Noget særligt var herredsvidden. Den gjaldt under bøndernes hoveri i Riberhus enge. Egnens kronbønder i vid omkreds, altså fra flere herreder, måtte her stille og gøre hovarbejde. Navnet herredsvidde må vel antyde, at kronbønderne fra hvert herred eller birk har dannet en arbejdsgruppe for sig.

Herredsviddens brug fremgår bl. a. af følgende retssag fra Kærgård birks tingbog for 25. aug. 1615. Lensmandens delefoged Hans Hansen i Kærgård havde »dele og tiltale til Hans Frandsen i Mosevrå, [Oksby sogn], for han ikke i år havde gjort ret i Riberhus enge med riven. Så mødte Hans Frandsen og berettede, at han havde lejet for sig, og hans rive at have været på engen en dag, de ikke skulle have kørt tidligt nok [til arbejdspladsen].« Og i den sag stillede Hans Frandsen sig i lensmanden Albert Skeels minde, »hvis hans ulempe derudi kunde fin-

at de formedelst fiendernes indfald og grødens misvekst, som udi neste følgende aar, efter fienderne var uddragen, deris korn af storm og uvejrlig blev fordærvet, item fiskeriet ogsaa i disse aaringer er afslagen, er kommen vdi stor armod, saa de icke formaar samme rest at vdlegge, hvorføre de ydmygeligen for Guds skyldt vor bigierendes, att samme reste motte dennem efterlades efter den forordning, Comesarer i *holsted Bro* gjorde, den tid de der deres Leylighed overveiet.«

H. K. Kristensen.

En herredsvidde i brug

Viderne eller »de gamle landsbylove«, som de ofte kaldes, kunne undertiden — som vist i forrige årbog s. 299 — gælde noget ganske andet end en landsby.

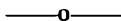
Noget særligt var herredsvidden. Den gjaldt under bøndernes hoveri i Riberhus enge. Egnens kronbønder i vid omkreds, altså fra flere herreder, måtte her stille og gøre hovarbejde. Navnet herredsvidde må vel antyde, at kronbønderne fra hvert herred eller birk har dannet en arbejdsgruppe for sig.

Herredsviddens brug fremgår bl. a. af følgende retssag fra Kærgård birks tingbog for 25. aug. 1615. Lensmandens delefoged Hans Hansen i Kærgård havde »dele og tiltale til Hans Frandsen i Mosevrå, [Oksby sogn], for han ikke i år havde gjort ret i Riberhus enge med riven. Så mødte Hans Frandsen og berettede, at han havde lejet for sig, og hans rive at have været på engen en dag, de ikke skulle have kørt tidligt nok [til arbejdspladsen].« Og i den sag stillede Hans Frandsen sig i lensmanden Albert Skeels minde, »hvis hans ulempe derudi kunde fin-

des.« Mikkell Jensen vidnede, »at nu i høst på Ribereng var Hans Frandsen i Mosevrå hans to rivere i Ribe enge at hive hø, da viste Hans Hansen dem hjem igen, for at de kom ikke tidligt nok.«

Men delefogden var ikke fornøjet med mulkten til lensmanden alene. Han ville have Hans Frandsen yderligere straffet. Viderne har nemlig ofte tillige en bestemmelse om, at der foruden bøden til herskabet skal bødes en tønde øl til granderne. Derfor trådte delefogden atter frem og havde »fjerde ting til Hans Frandsen for 13 mark for to tønder øl efter herredsvide, for hans rive ikke havde fuldgjort i Riberhus enge. Så mødte Hans Frandsen og bød sig i rette og beret[tede], at han for den sag har stillet sig i erlig og velbyrdig Albert Skeels minde og mente, han [Hans Hansen] burde at bevise med herreds vide, om han var falden til andre end hans husbond Albert Skeel. Og han blev quit funden for de dele, efterdi ikke sligt med herreds vide bevises«. — Delefogden har altså ikke læst herredsvidens bestemmelser helt rigtig.

H. K. Kristensen.

Præsten hr. Christen Simonsens Vardes ægteskab

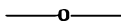
Der har været forskellige meninger om, hvem præsten Christen Simonsen Varde var gift med. Han var præst i Lunde-Ovtrup fra 25. sept. 1676 til sin død den 2. febr. 1684 og er født i Varde som søn af glarmester Simon Christensen.

Omkring 1850 skriver daværende sognepræst M. P. Theisen i Lunde liber daticus, at hr. Chr. Simonsen Vardes hustru var *Birgitta Christensdatter Høst*.

des.« Mikkell Jensen vidnede, »at nu i høst på Ribereng var Hans Frandsen i Mosevrå hans to rivere i Ribe enge at hive hø, da viste Hans Hansen dem hjem igen, for at de kom ikke tidligt nok.«

Men delefogden var ikke fornøjet med mulkten til lensmanden alene. Han ville have Hans Frandsen yderligere straffet. Viderne har nemlig ofte tillige en bestemmelse om, at der foruden bøden til herskabet skal bødes en tønde øl til granderne. Derfor trådte delefogden atter frem og havde »fjerde ting til Hans Frandsen for 13 mark for to tønder øl efter herredsvide, for hans rive ikke havde fuldgjort i Riberhus enge. Så mødte Hans Frandsen og bød sig i rette og beret[tede], at han for den sag har stillet sig i erlig og velbyrdig Albert Skeels minde og mente, han [Hans Hansen] burde at bevise med herreds vide, om han var falden til andre end hans husbond Albert Skeel. Og han blev quit funden for de dele, efterdi ikke sligt med herreds vide bevises«. — Delefogden har altså ikke læst herredsvidens bestemmelser helt rigtig.

H. K. Kristensen.

Præsten hr. Christen Simonsens Vardes ægteskab

Der har været forskellige meninger om, hvem præsten Christen Simonsen Varde var gift med. Han var præst i Lunde-Ovtrup fra 25. sept. 1676 til sin død den 2. febr. 1684 og er født i Varde som søn af glarmester Simon Christensen.

Omkring 1850 skriver daværende sognepræst M. P. Theisen i Lunde liber daticus, at hr. Chr. Simonsen Vardes hustru var *Birgitta Christensdatter Høst*.

Hun var datter af en tidligere Lundepræst Chr. Christensen Høst og havde været gift med dennes eftermand hr. *Niels Lauridsen Rindum*, der altså fik »datteren og kaldet.« Bigitta døde imidlertid allerede 1650 og kan således ikke være blevet gift med hr. Chr. Simonsen i 1676! — Man kunne så spørge, om der ikke havde været en datter i dette ægteskab, som efter moderen kunne have fået navnet Høst, og som blev gift med hr. Chr. Simonsen. Heller ikke dette er muligt. Skiftet efter Birgitta Høst, der foretoges i Lunde præstegård den 14. november 1650, læst på Vester herreds ting 16. marts 1652, viser, at der kun var ét barn i ægteskabet, nemlig datteren *Kirsten Nielsdatter*, og hun blev senere gift med hr. *Hans Madsen Thrane* i Vorgod.

Wibergs præstehistorie påstår, at hr. Christen Simonsen var gift med *Birgitte Nielsdatter Lunde*, født 1651, en datter af hr. Niels Lauridsen Rindum og hans anden hustru *Elisabeth Hansdatter Kjær (Paludan)*. Denne Birgitte er altså opkaldt efter hr. Niels' første hustru. Måske er det navneligheden her, der har forledt pastor Teisen til at tro, at hun var den samme som Birgitta Høst. Forøvrigt ved man med sikkerhed, at Birgitte Nielsdatter blev gift med Chr. Simonsens eftermand, hr. *Rasmus Rasmussen Lassen*. Spørgsmålet er, om hun også har været gift med hr. Chr. Simonsen. Wiberg skriver tillige, at »efter andre beretninger var han [Chr. Simonsen] gift med formandens enke, som selv tog ham, da datteren ikke ville have ham, da han havde rødt hår og skæg, sigende: »Efterdi Du ikke vil kalde ham din mand, skal du kalde ham din fader!«

Den samme historie fortæller O. Nielsen¹⁾ og siger, at det var enken hr. Christen blev gift med, og med O. Nielsen som kilde gentages det af underteg-

nede i »Lunde Sogn« og nu her i årbogen af redaktør P. Friis.

Hvad skal man så tro? Er det ikke bare lysten til at fortælle en god historie, der får beretningerne til at lade enken gifte sig med den nye præst?

Der findes imidlertid et uomstødeligt bevis for, at det var enken, hr. Christen giftede sig med. Det er et arveafkald, der er indført i Vester Horne herreds tingbog for 8. marts 1684.

Her ser man, at Peder Simonsen i Ansager optræder på sin fars, den Varde glarmester Simon Christensens vegne. Som sådan tog han proprietær Anders Nielsen til Søvig i hånd. Denne mand optrådte som befuldmægtiget på »hæderlig og gudfrygtig matrone Elisabeth Hansdatter, sal. hr. Christen Simonsens, Lunde præstegård, hendes vegne.« Peder Simonsen gav da hende arveafkald for arv, faderen (glarmesteren) kunne have efter sønnen hr. Christen.

Heraf lærer vi to ting: For det første, at hr. Chr. Simonsen havde været gift med Elisabeth Hansdatter, hr. Niels Lauridsens enke — altså ikke med datteren. For det andet, at der ikke var børn i ægteskabet.

Ifølge Danske lov, der var udstedt året før, havde faderen arveret, hvis der ikke var børn i ægteskabet. Det hedder 5-2-20: »Haver Husbond og Hustru ingen Børn sammen, da, naar enten af dem ved Døden afgaaer, stande det den Efterlevendes frit for at træde til den heele Boes Løsøre og Jordegodeses lige Skifte og Deeling med Arvingerne. Vil den det ikke, da bør den at udlegge til Arvingerne tre fjerde Deele af det, som den Afdøde i Boen havde indført.«

Når derfor glarmesteren i Varde finder det for-

nødent at give arveafkald i retten efter sønnen, må det tages som et bevis for, at hr. Christen ikke har efterladt sig børn. Elisabeth Hansdatter har vel også i sit kortvarige andet ægteskab været så højt oppe i årene, at ægteskabet måtte blive barnløst.

Når P. Friis derfor skriver,²⁾ at præsten havde en søn, *Mads Christensen*, der blev degn i Lunde-Ovtrup, kan det ikke passe — kildestoffet må have svigtet —, og lige så urigtig er dr. O. Nielsens formodning³⁾ om, at præsten havde en datter, *Karen Christensdatter*, der første gang blev gift med proprietær *Peder Klemmensen*, Lydumgård, og senere med bondeplageren *Jørgen Bramming*, som fæsterne myrdede.⁴⁾

Det er heller ikke lykkedes mig at finde nogen degn til Lunde-Ovtrup, der hed Mads Christensen. Degnen på denne tid hed *Chr. Johansen Walther*, han aflagde degneeden 26. marts 1689 og døde ca. 1740. Sidstnævnte år blev *Jan Lorentz Breum* degn og var det til 1775.⁵⁾

Denne Lunde præstesøn må være et fantasifoster.

Kilder: Vester Horne herreds tingbog, nævnte datoer. 1) Danske Sml. II 60f. 2) Fra Ribe Amt 1962, 328. 3) Danske Sml. I. 142. 4) Anf. skr., Jyske Sml. 2. rk. III 299-334, H. K. Kristensen: Nr. Nebel og Lydum sogne 115-24. 5) H. K. Kristensen: Ovtrup Sogn 60-65, 418.

H. K. Kristensen.

Overlærer, frk. Johanne Nielsen

Efter et langt og smertefuldt sygeleje døde overlærer, frk. Johanne Nielsen, Bramminge, den 13. september på Ribe sygehus. Den 17. sept. førtes hendes kiste over Vadehavet for at stedes til hvile på hendes elskede Mandø.

Der blev hun født den 18. okt. 1890 som datter af matros i krydstoldvæsenet (nu nedlagt) Jeff Nielsen og hustru Marie Kirstine Jørgensen, begge af gammel Mandøslægt. De ejede et hus, hvortil hørte lidt landbrug med en ko og nogle får, men faderen døde tidligt, Johanne var da ikke fyldt 14 år, og hun og moderen var henvist til at leve af det lille landbrug. Johanne måtte derfor efter konfirmationen ud at tjene, først i en naboejendom hjemme paa øen, senere hos en adjunktfamilie i Ribe. Her valgte den kundskabstørstende unge pige at læse til lærer-

inde, hvilket hun gennemførte med ildhu trods de fattige kår. Da hendes moder senere fik en lille pension fra krydstoldvæsenet, lettede det lidt på det økonomiske tryk, så hun under bedre vilkår kunne tilendebringe sin uddannelse.

Efter sin dimission i 1915 havde hun en kort tid ansættelse ved Darum mark skole, senere 1918-60 på Bramminge kommuneskole. I besiddelse af stor samvittighedsfuldhed, grundige kundskaber i sine fag og med rige evner som fortæller formåede hun at levendegøre stoffet for børnene. Også biblioteksvæsenet viede hun sine kræfter, hun var i ledelsen af Bramminge sognebibliotek, hvor hendes omfattende læsning kom biblioteket til gode.

Her i Historisk Samfund vil vi især mindes hende som folkløsten, som den glimrende skildrer af folkelivet på hendes barndoms ø. I årbogen 1947 har hun skrevet om »Livet på Mandø i forrige århundrede« på en både særdeles kyndig og betagende måde. Afhandlingen bevirkede, at Dansk Folkemindesamling blev opmærksom på hende, og hun blev nu meddeler dér, og ligeledes til Udvalg for Folkemål. Det blev til gensidig glæde og berigelse og gav sig blandt andet udslag i Ella Jensens behandling af den mandøske ru i Danske Folkemål og i Johanne Niensens egen afhandling »Bryllup på en skipperø« i Fra Nationalmuseets Arbejdsmark. —I »Folk fra Ribe Amt« fik hun skrevet et stykke om Ribehistorikeren J. Kinch, men hun nåede ikke at se det trykt.

Ære være Johanne Niensens minde!

H. K. Kristensen.

Litteratur om Ribe amt

J. C. Becker: FØRROMERSK JERNALDER.

Professor *J. C. Beckers* store værk »*Førromersk jernalder i Syd- og Midtjylland*« er af den største værdi for enhver, der interesserer sig for arkæologi og navnlig for Ribe amts jernalder.

Bogen er fremkommet efter professorens ca. 25-årige beskæftigelse med emnet og giver ikke blot en beskrivelse af Syd-, Sønder- og Midtjyllands boplads-, affalds- og gravfund fra jernalderens første perioder, især almindelig kendt ved den store gravplads i Arre — der her i bogen fremlægges i sin helhed —, men den, og det har været hovedformålet for arbejdet, dokumenterer en ny kronologi med en deling i fire perioder. Netop denne inddeling har hidtil voldt store vanskeligheder; til for få år siden har man kun rgnet med to perioder.

Man giver professoren ret, når han skriver: »Skal man tumle med de store kulturhistoriske problemer, må det arkæologiske grundlag imidlertid være i orden: uden en fast kronologisk ordning af fundstoffet har det ikke megen mening fortsat at diskutere kulturhistorie efter de brede linjer.«

Becker gør det ved at fremlægge en serie sluttede boplads- og gravfund inden for en egn af landet, hvor man har mulighed for at kunne følge førromersk jernalder lige fra begyndelse til slutning. Dette kan foreløbig kun gøres med stoffet i Syd- og Midtjylland. Det er navnlig keramikken, karmaterialet, der bygges på, da det viser sig, at smyk-

ke- og metalsagerne er mindre pålidelige og heller ikke tilstrækkelig omfattende.

Professoren vender sig imod den almindeligt antagne teori om, at førromersk jernalder var en fattig tid, og at det skulle skyldes klimaforværring med misvækst og hunger, og at kelternes ekspansion mod øst afbrød vore gamle handelsforbindelser med Syden. Becker viser, at med jernalderen snarest forøgedes befolkningens tal, at klimaforandringen gik i atlantisk, mere fugtig retning, hvad vel måtte være til gavn for landbruget, og at handelen mod syd var gået i stå et par hundrede år, før kelterne satte ind.

Af amtets gravpladser behandles følgende fra periode I: Den store gravplads i Årre, hvor der foretoges nye undersøgelser, og hvor der konstateredes grave gennem hele perioden og i yderkanten af pladsen enkelte, som tilhørte begyndelsen af den følgende periode. Endvidere gravfund i Glibstrup i Andst, Jernvedlund, Skast, Brøndum, Malle, Langsig, Asbo og Gildbjerg i Hejnsvig. Fra periode II er der en plads i Vamdrup, fra IIIA i Astrup og fra IIIB i Store Darum og Lydum. Fund fra bopladser og affaldsgruber er fremdraget følgende steder fra periode I: Malt, Gamst, Revsing, Holsted, Andrup, Borre, Kolle. Og fra priode II: Darum og Gesing. Fra IIIA: Sædding i Guldager og Næsbjerg. Fra IIIB er der kun et fund i Årre.

—0

KOLDING OG OMEGNS LANDBOFORENING.

»Kolding og Omegns Landboforening 1862-1962« er et meget smukt festskrift med et væld af dejlige billeder. *Karsten Iversen* har redigeret bogen og selv skrevet en væsentlig del af den. Der er desuden bilag af Jens Hansen, Kr. Nielsen, J. Bent Sørensen, Asger Albertsen, H. Ubbesen og Johs. Dons Christensen. Der gives her en udmærket skildring af foreningens oprettelse og hele mangeartede virksomhed. Med god grund behandles i et særligt kapitel foreningens forhold til »tre oplysningscentraler«: Askov højskole, Ladelund landbrugsskole og Askov forsøgsstation, der alle ligger inden for foreningens område og alle har betydet så meget, ikke blot for foreningen, men for dansk

landbrug i det hele taget. I behandlingen af den ældste landbrugshistorie har der indsneget sig enkelte fejl. Man får således ikke arkæologerne til at gå ind på, at stenalderen i Norden først begyndte 4000 f. Kr. f. Det er en overdrivelse, at fremskridtet på herregårdene »var dyrt købt ved det mindre landbrugs ødelæggelse.» Det blev bremset i udviklingen, men ødelagt blev det da ikke. Man kan blot tænke på de Sønderskov bønders langvarige og sejrige hoveriproces mod godsejeren. Matriklen 1688 blev afløst af en ny 1844, ikke først 1903. Når det hedder, at først efter 1792 kom der fart i udskiftningen, gælder det jo ikke denne egn. Andst herred hørte til de først udskiftede i kongeriget. 18 landsbyer var udskiftet før 1775, fire blev det i 1775, og af resten kom de fleste i 80erne. Før den egentlige skildring af foreningen kommer en levende og klart opsat redegørelse for den almindelige udvikling inden for landbruget 1862-1962, støttet af mange tabeller og beregninger, ligesom selve foreningens historie jævnlig er sat i relation til den almindelige. Her får man i virkeligheden klarhed over landmandens kår og problemer i dette hundredår. Det er lykkedes Iversen at give læserne et stærkt indtryk af en dygtig ledet, initiativrig og klartskuende forening.

FRA DE GRØNNE MARKER TIL DE GRÅ MURE.

Erindringsbilleder af Kr. Bruun.

Esbjerg statsskoles tidligere rektor Kr. Bruun har udsendt denne erindringsbog. Dens første dele har tidligere været trykt, bl. a. har vor årbog 1959 bragt »Drengeskår«, mens »Fund og Forskning« og »Historiske Meddelelser om København« har bragt andre afsnit (se Fra Ribe Amt 1961, 312 f). De sidste 50 sider er ikke tidligere offentliggjort. Her skriver rektor på sin kendte levende måde om hans arbejde som forretningsfører i Studenternes Afholdsforening, livet som adjunkt i Helsingør 1914-20, i Åbenrå 1920-29 og som rektor i Esbjerg 1929-44. Det er altså skildringen af Kr. Bruun som skolemand og af hans skolesyn, der er det nye i bogen.

P. Friis: VARDE SKYTTEFORENING GENNEM 100 ÅR.

Varde Skytteforening, Ribe amts ældste, har udsendt ovennævnte lille festskrift. Mange mener, det var 1864, nogle endog, at det var Estrups gendarmer, der gav anledning til skytteforeningernes opståen. Friis minder om, at det ikke var tilfældet. Artillerikaptajn Mønster skrev 1861 en avisartikel, hvori han pegede på, at der i England var dannet frivillige korps. Artiklen gav stødet til, at »Centralkomitéen for Oprettelsen af Skytteforeninger« danndes, også det spændte forhold om Sønderjylland medvirkede naturligvis. — Allerede året efter drøftede man i Varde Borgerforening, om man skulle oprette en skytteforening i byen, et udvalg blev nedsat og samme år var skytteforeningen en virkelighed. Friis gør på en livlig måde god rede for denne sport og det gode kammeratskab mellem skytterne og foreningens hele virke i med- og modgangstider. Blandt de mange biografiske oplysninger kan nævnes skildringen af formændene major Castonier, overlærer V. Larsen, politiassistent A. Jepsen og kommissiønær J. Hedegaard.

GØRDING OG OMEGNS SPARE- OG LÅNEKASSE

1887 12. februar 1962

Gørding sparekasse har markeret sin 75 års dag ved at udgive et stateligt festskrift, skrevet af J. Gantzel Lauridsen. »Dette er historien om Gørding spare- og lånekasse! Det er samtidig beretningen om en typisk vestjysk sogne-sparekasse«, hedder det i indledningen.

Mens de første sparekasser rejstes af klasser uden for bondetanden, oprettedes sognesparekasserne af fremskridtsvenlige bønder selv. Det var efter at grundloven, folkehøjskolen og det nationale røre havde gjort dem vågne og selvstændige. I vort amt bidrog også anlægget af banen og Esbjerg havn deres til økonomiske forandringer og sparekassernes start. Ved oprettelsen af sparekassen i Gørding tjente »Spare- og lånekassen for Astrup sogn« som forbillede. Den første formand blev proprietær E. Seve-

rinsen, Gørdinglund. Fra første begyndelse var det kassereren, der ledede driften. Det var gdr. P. Andersen Bendixen, Lourup. Først fra 1892 fik kassereren løn.

Der gøres rede for de skiftende bestyrelsesmedlemmer, de opgaver, sparekassen tog op, hvordan den fik eget hus, hvor den bor side om side med en filial af Varde bank! Med sine 2,5 mill. i årlig omsætning hører den til de mindre sparekasser. Siden 1920 har gdr. I. M. Lauridsen fra Lundbækgård i Aike med stor dygtighed været direktør. Endnu en kendt Gørdingmand finder Gantzel Lauridsen anledning til at fremhæve, nemlig »æ dowter«, den kendte læge J. K. Jensen, Gørding. Mange gode billeder smykker den velskrevne lille bog.

—o—

VED ET VEJKRYDS.

Det fornemme festskrift »Ved et Vejkryds. Tarm Bank, dens By og Egn 1911-1961«, som Tarm bank udgav ved jubilæet, er skrevet af forfatteren Sal. Frifelt. Efter klogt og forsigtigt at have kredset om betydningen af det vanskelige stednavn Tarm behandler han hærvejen gennem Tarm kær og den i gammel tid farlige færdsel over Skernåen og dens delta. Derefter følger han bondebyen Tarms udvikling til stationsby, forretnings-, industri- og skoleby, og i enkelte klare linjer, som Frifelt mestrer det, giver han en træffende karakteristik af egnens sogne.

Mange forhold er set med en digters friske øjne. Et par enkelte ting er der dog set forkert på: Amtsinddelingen kom 1662, og matriklen 1688 (1683) er ikke den første, den første kom 1661-62, et hastværksarbejde, revideret 1664. Livligt fortælles der så om forarbejdet for banken, dens stiftelse og om den spæde begyndelse til den betydelige virksomhed, den nu er. Et stort stykke af egnens økonomiske liv i de sidste 50 år kan læses i denne bog. Der er fortegnelse over bankens ledende mænd, tabellarisk oversigt over virksomheden og en række interviews med kendte mænd. Bogen giver et klart indtryk af bankens stærke fremgang. Den skyldes dels tiden og udviklingen, men sandelig også en dygtig og ansvarsbevidst ledelse.

I »Nationalmuseets arbejdsmark« 1961 har *Elna Møller* og *Olaf Olsen* i »*Danske trækirker*« bl.a. kort omtalt *Brørup kirke*, hvor pastor *K. Høgsbro Østergaard* foretog undersøgelser 1953-54 og konstaterede, at der havde stået to trækirker og en romansk granitkirke før den nuværende middelalderlige kirke, og endvidere *V. Starup kirke*, hvis gulv også syntes at røbe, at her i forvejen havde stået en trækirke.

Det er meget sjældent, vi her på dette sted henviser til en avisartikel — det er egentlig kun sket én gang før, — men der er al grund til nu atter at gøre det. Det er *Lennart Edelbergs* kronik i »*Vestkysten*« 30. decbr. 1961 »*Ribes tilblivelse*«, hvor han på en overbevisende måde henlægger det ældste Ribe til Slipperne, partiet langs Skibbroen. Ligesom i Hedeby antages byens allerældste del at ligge her, hvor skuderne kunne lande med deres last og tage ny ladning ombord. Her ved åens grene, hævder Edelberg, lå nogle sandbanker med lave, sumpede flader imellem, hvorover der senere lagdes dæmninger, så de blev til »damme«. Artiklen er senere udsendt som særtryk til Ribe antikvariske Selskabs medlemmer. Kommende gravninger vil antageligt kunne afgøre teoriens rigtighed.

I »*Historisk årbog for Thisted amt*« 1961 har *K. Ringgaard* skrevet: »*A. Grøn. En dialektforsker fra Agger*«. Denne mand er læreren i Hellum ved Brønderslev, han fødtes i Agger for 100 år siden, men samtidig med skildringen af ham og hans indsats i forskningen får man et indblik i den Darumpræst og forsker *H. F. Feilbergs* værksted, og man forstår den taknemlighedsgæld, Feilberg står i til denne mand, selv om han måske kunne have udtrykt den endnu bedre.

I »*Skalk*« 1961, nr. 3, har *Henrik Thrane* skrevet »*Fra de mindre jagtmarker*«. Han omtaler her et urnefund fra ældre romersk jernalder, gjort i *Vilslev by*. Det påfaldende var urnens mange nåle, to bronzebøjlenåle, en jernnål og 16 tynde bennåle med usikker anvendelse. — I »*Vejle amts årbog*« 1961 har konservator, ingeniør *Anders Jespersen* i »*3 gamle jyske møller og deres industri-historiske betydning*« foruden Nyberg og Børkop møller behandlet *Nørholm mølle*. Indgående og med gode billeder gøres her rede for mølleværket. Om Nørholm skriver ingeniøren: »Ført tilbage til sin oprindelige skikkelse vil dette møllekompleks

blive en arkitektonisk perle.« Han håber, der må kunne skaffes midler til at istandsætte den, så den kan indvies 10. nov. 1970.

I anledning af Vardefirmaet *H. Lohses* boghandels 100 års jubilæum har aktieselskabet udsendt et lille skrift »*Historisk oversigt*« ved redaktør *P. Friis*, han dvæler især ved virksomhedens stifter, den fra Wilster i Holsten 1852 indvandrede bogbinder *Hans Heinrich Lohse*, der kom med kun 1 specie i lommen som sin hele driftskapital. Sønnen *O. Lohse* udvidede forretningen med en gros virksomhed og en forlagsvirksomhed, hvilken sidste 1914 flyttedes til København.

I bogen om *Johannes Novrup* (1961), der består af et udvalg af hans egne artikler og delvis efter hans egen disposition, gives grundtankerne i hans forfatterskab og virke. Der begyndes med »Fra Hjemmet til Højskolen«, skrevet 1944 på dr. Roar Skovmands opfordring. Her fortæller Novrup om sig selv og om sine forældre og navnlig om sin fader *H. P. H. Novrup*, lærer og kirkesanger i Alslev og mangeårigt medlem af vort samfunds bestyrelse. Vi, der kendte noget til degnefolkene i Alslev, må indrømme rigtigheden af den smukke skildring.

Under redaktion af *H. K. Kristensen* har Ribe amts børne- og skolebiblioteker udsendt *Folk fra Ribe amt*. Her skildres *Hans Schack*, Københavns forsvarer og Ribes stiftsamtmand, af *Anker Schøler*, digteren *Ambrosius Stub* af *Deibjerg Hansen*, biskop *Balslev* af *H. Nielsen*, *Kinch*, historiker og rektor af *Johanne Nielsen*, »Danmarks lærdeste bonde«, *Niels Jokum Termansen* af *M. H. Pedersen*, klitbeplantningens foregangsmand *Poul Hansen* af *Hans Thuesen*, højskolemanden *Ludvig Schrøder* af *Ingemann Pedersen*, fysikeren *Poul la Cour* af *Verner Jensen*, gærbakteriologiens skaber *Emil Chr. Hansen* af *Elias Hansen*, *Jacob A. Riis*, New Yorks æresborger, af *Peter Vejrup*, højskolemanden og forfatteren *Poul Bjerge* af *G. M. Møller*, konsul *Ditlev Lauritzen* af *Chr. Bruun*, professor *P. O. Pedersen* af *H. Grejsen*, billedhuggeren *N. Hansen Jakobsen* af *A. G. Johnsen*, dialektforskeren *Marius Kristensen* af *Johs. Kristiansen*, sprogmanden *Holger Pedersen* af *Chr. Winther*, præsten og bibelskoleforstanderen *Skovgaard-Petersen* af *K. Knudsen*, højesteretsdommer *Jesper Simonsen* af *Vald-Sørensen*, *Jørgen Banke*, »en rejsende i bøggers brug«, af

Ingrid Vig Jensen, Maren Sørensen, Valsbøl, af Jakob Gormsen, mens H. K. Kristensen skriver om Anders Sørensen Vedel, digteren og skolemanden Christian Falster, folkemindeforskeren H. F. Feilberg og frihedskæmperen Mogens Friis. Bogen, der først og fremmest er beregnet til folkeskolens ældste elever, vil sikkert også finde læsere blandt de historisk interesserede voksne.

—0

Sigurd Schoubye: GULDSMEDEHANDVÆRKET I TØNDER OG PÅ TØNDEREGNEN.

Vor store nabo mod syd, »Historisk Samfund for Sønderjylland« magter noget mere end de øvrige enkeltsamfund. Det har en energisk og initiativrig ledelse og større midler til rådighed. Siden sidst har det udgivet to doktor-disputater og fire almindelige bøger foruden årbogen og »Sønderjysk månedsskrift«.

Den første disputats er Sig. Schoubye: »Guldsmedehåndværket i Tønder og på Tønderengen 1550-1900«. — »Tønder museum besidder nu den største samling guldsmedearbejder af lokal oprindelse, noget dansk provinsmuseum kan opvise«, skriver doktoren, og det er ham, der er museets leder. Denne enestående samling er udgangspunktet for værket, og det er ham selv, samlingen i det væsentlige skyldes. Bogen er et pragtværk, den skønnest udstyrede disputats, jeg mindes at have set. Også indholdet, behandlingen, fremstillingen er fremragende, så velskrevet, at 1. oplag blev udsolgt med det samme, hvad vist heller ikke er almindeligt med disputater! Man beundrer det mægtige arbejde, der er gået forud både med indsamlingen og den kyndige undersøgelse, ikke mindst, når man ved, at doktoren tillige er en travlt optaget skolemand på Tønder seminarium.

»Hvis ikke hvert bysamfund, hver lokalitet alligevel havde sit eget fysiognomi, ville enhver form for lokalhistorie være overflødig, så vist som personalhistorien ville det om alle mennesker var ens.« Tøndersølv har da ofte sit eget præg. Når det noble håndværk kunne finde så god grobund i Tønder og omegn, er det et bevis for, at dér var

man velhavende. Man må også have rejst sig ret hurtigt efter svenskekrigenes ødelæggelser; mens det i en taksering 1661 i det af krigen forarmede Varde hedder om Johan Guldsmed: »Bruger undertiden håndværk, mens den håndværk nu intet behøves.« I Tønder synes 30-årskrigen at have ramt særlig hårdt. Før den havde byen 10 guldsmede, i en snes år derefter 2. Der har aldrig eksisteret et guldsmedelaug i Tønder. Sammen med andre håndværkere indgik de ædle udøvere i et skyttegilde til værn mod »den frembden auslendischen handtwergksleuten«. Man hører heller ikke noget om offentlige mesterprøver. Måske netop derfor var der så mange, der gav sig af med håndværket, det var ofte indfødte, søn efter far. Også på landet bosatte man sig. Schoubye mener dog, at her dannede vesteregnen en undtagelse, hvilket vist er rigtigt, i alt fald synes der kun at have været få eller ingen på landet i Ribe amt.

Fra 1600-tallet kan ses, at Tønder var et centrum for tilvirkning af oplandets kirkesølv. Når S. forklarer, at sølvskeer i kirkerne blev »formentlig brugt til at iblande vinen i alterkanden med vand fra messekanden,« så er det muligvis rigtigt, men at eje sølv var jo, som S. også viser, en måde at anbringe sin kapital på, og det kan vel ikke helt udelukkes, at de mange sølvskeer blot var en sådan kapitalanbringelse eller gaver, som taknemlige eller nådehungrige sjæle havde skænket. Varde syssels kirkestol 1606, der beviseligt har overført visse poster fra middelalderen, nævner således i Hoven: »Kirken har et forgyldt spænde, som Nis Smeds hustru gav til kirken.« — Mens der til skildringen af kirkesølvet findes forholdsvis rigeligt arkivmateriale, er det ikke tilfældet med renæssancens bordsølv, egnen er fattig på sølv fra den tid, men efter 1700 viser rigdommen sig. — Allerede i sølvfundet fra V. Vedsted gør S. opmærksom på et spænde af lokalt arbejde som dragtsølv. Senere viser epitafieportrætter og andre gode efterretninger særprægede dragtsmykker, navnlig på Vesterhavsøerne. Morsomt er det med Rømmø, hvis dragter nærmer sig Fanøs, men smykkene Føhrs. — Med fremstillingen af hovedvandsæg indtog Tønders guldsmede en dominerende stilling i nordeuropæisk guldsmedekunst. Også til vort amt kom deres produkter, Varde museum har således adskillige af deres sølvsager. Kapitlet »Mestre og mester-

værker er ikke mindst værdifuldt for samlere. Bogen slutter med forfatterens konklusioner, tysk resumé og registre.

—o—

H. Hejselbjerg Paulsen:
SØNDERJYDSK PSALMESANG 1717-1740.
Fra Ægidius til Pontoppidan.

Mens Schoubyes bog handlede om materiel folkekultur, drejer Hejselbjerg Paulsens disputats sig om åndskultur.

1713 blev det gottorpske hertugdømme hjemfalden som forbrudt len og lovformelig indlemmet 1721, men Kongegrænsen vedblev stadig at danne en uoverstigelig kløft for udfoldelse af dansk kulturliv i kirke og skole i Sønderjylland. Man forsømte at give folket dernede danske ritualbøger, skolebøger, katekismer og salmebøger. Selv tyske præster og lærere klager gang på gang gennem hele det 18. årh. over dette urimelige forhold, mens forældrene stædigt holdt på tyske bøger. Først oplysningstiden fik danske skolebøger indført i Nordslesvig. I Syd- og Mellemslesvig var også kirkesproget tysk, skønt befolkningen forstod lidet eller intet deraf. Tysk i kirken var det samme som i middelalderen den latinske messe: det hellige sprog.

Da der således var lukket mod nord, måtte Nordslesvig gå sin egen vej. Det er denne, Hejselbjerg Paulsen klarlægger på en overbevisende dokumenteret måde gennem en broget sammenfiltet uensartet blanding af tilstande og forhold inden for det forholdsvis lille område. Gang på gang konstaterer han fejl i historikernes (kirkehistorikernes) fremstilling af forholdene. Et eksempel: Det har været almindelig opfattelse, at Brorsons hæfte med julesalmer 1732 indførte dansk salmesang ved Tønders danske gudstjenester. Nej, man havde ingen salmebøger, man sang en tysk salme udenad, den samme søndag efter søndag, år efter år! så fattigt! Brorsons bog var for hjemmene. Der fandtes religiøst liv i danske ord og sange mange steder.

Varnæs salmebogen 1717 er den første Bastion, som er rejst i Slesvig af Slesvigere til det danske Sprogs Styrkelse

og Bevarelse i Kirke og Folkeliv, selv om den var rigelig præget af tysk og kun vandt ringe indpas i kirken. Udgiveren var præsten B. C. Ægidius, hvis fader var født i Ribe og nedstammede både fra A. S. Vedel og Hans Tausen.

Danskhedens fremtrængen i kirken omk. 1730 skyldtes pietismen, der forstod, at inderliggørelse bedst sker gennem modersmålet. Føreren i Nordslesvig var Enewald Ewald. Med stor skarpsindighed, grundig tekstkritik og et mægtigt arkivstudium behandler Hejselbjerg Paulsen Brorsons vidunderlige salmeskat og kommer til det resultat, at den unge Brorsons digteriske gennembrud er sket tidligere, end de fleste forskere før har regnet med, nemlig allerede i Bedsted-Løgumkloster-Randrup perioden, og der har været en første, nu forsvundet »Troens rare Klenodie« 1730, og at de bekendte Tønderhæfter er »pirattryk« herfra, hvormed geschæftige trykkere søgte at udnytte den vågnende trang til danske sange. Bibliotekernes skatte er kun »ilanddrevneVragstumper af en stor forsvunden Flåde« (P. Severinsen). »Klenodiet« er ikke efterklang af Schrader, snarere er det omvendt. Brorson var en endnu større skabende ånd end ofte antaget.

Nordslesvigs egentlige kirkesalmebog blev dog først E. Pontoppidans fra 1740. »Saa meget godt og stort er i Sønderjylland knyttet til Navnet Erik Pontoppidan. Kærlighed til Sproget, Omhu for det betrængte og foragtede Modersmaal.« — Disputatsen giver et nyt syn på mangt og meget og et væld af viden om åndshistorien i denne periode. De mange tyske og latinske citater virker tyngende på den jævne læser. Men læsningen er i sandhed møjen værd.

ABENRA BYS HISTORIE I.

Redigeret af Johan Hvidtfeldt og Peter Kr. Iversen.

Denne bog er første del af et stort anlagt værk om Abenra bys historie. Bindet omfatter tiden indtil 1700.

Seminarieadjunkt H. V. Gregersen behandler byen i middelalderen, dens skønne beliggenhed, dens fremståen på en forsvunden landsbys grund, Opnør, der muligvis blev afbrændt 1247 i striden mellem Erik Plovpenning og hertug

Abel. Især byens skrå af 1335 giver gode oplysninger om dens middelalderforhold. Under hertug Adolf VIII begyndte tyskhedens fremtrængen.

Landsarkivar Peter Kr. Iversen behandler tiden 1523-1660. Byen var blevet frygtelig plyndret 1523 af Johan Rantzaus tropper, og den var endnu ved begyndelsen af perioden den mindste af de sønderjydske købstæder, ved delingen kom byen under Gottorp og hjem søgtes af ildebrande og pest, krige og udplyndringer, bemærkelsesværdig er en blomstrende sejlads på Gotland, og havnen var bl. a. udskibningshavn for Tønder, interessante er også de mange humlehaver i og omkring byen, de gav et vigtigt bidrag til byens betydelige ølbrygning. Der fortælles om bystyret, om landbruget, om Brundlund slot, de hertugelige ladegårde, kirke- og skolevæsen og byens daglige liv. I 1600-årene fik hertugen større indflydelse på bystyret. Ganske uhørt er de åbenbare justitsmord hans samvittighedsløse minister Johann von Wouwern udføvede mod kendte og sagesløse mænd i byen, som et mord på amtskriveren Claus Esmarch gav ham en kærkommen anledning til. Han benyttede endog tortur før dommen.

Til at behandle tiden 1660-1720 træder atter H. V. Gregersen til. Han skildrer, hvordan en ny tid fremstod med centralisering, ortodoksi og svulstig barok og beretter videre om strid mellem konge og hertug, om næringsvejene med tiltagende skibsfart og skibsbyggeri og slutter med byens forhold under den store nordiske krig.

De to kendte historikere har i dette bind givet en kyn- dig, levende, ja ofte spændende skildring af Åbenrås historie.

—o—

Harald Jørgensen: TO UNGDOMSVENNER.

H. P. Hanssen. H. V. Clausen. En brevveksling.

Det er nationalitetskampens dagligdag, der omhandles i de 304 breve, overarkivar Harald Jørgensen her har samlet, kommenteret og forsynet med indledning i hundredåret efter H. P. Hanssens fødsel.

Bondesønnen fra Nørremølle, sønderjydernes stoute fø-

rer, kender alle fra deres skoletid. H. V. Clausen er odenseaner og søn af en fabrikant, han er akademikeren, historiker, sprogmand og æstetiker og var en inspirerende lærer ved Frederiksborg gymnasium. I den nationale kamp virkede han mest bag kulisserne. For den store offentlighed er han især kendt for sit værk »Sønderjylland, en Rejsehaandbog« og hans navnlig inden for historikere berømte afhandling om »Danmarks Oldtidsbebyggelse.« På grundlag af hans enestående kendskab til natur, folk og nationale sindelag i landet sønden å kunne han angive zonegrænserne og dermed Danmarks nuværende grænse mod syd.

Den brændende interesse for det tabte land var det bånd, der knyttede venskabet mellem de to unge, og kun en enkelt gang — som breve og noter viser — var det ved at briste, men det holdt livet ud. Det er sandhed, når Clausen i et brev til H. P. H. skriver: »Mit hjerte og min tanke har altid været nede hos jer.« Man ligefrem betages af den ildhu, den utrættelighed, hvormed de to ungdomsvenner arbejder for Sønderjyllands, for Danmarks sag. Vi næsten ser idéerne fødes, planerne formes. H. V. Clausens breve myldrer med idéer. Hanssen er den mere rolige, beherskede, rede til at dæmpe, mildne Clausens ofte nedsettende udtalelser om folk eller bedømmelse af dem blandt den vrimmel af personer, der nævnes, og som heller ikke vil være vi ældre nulevende ubekendte. De var begge radikale, hvad der skabte en vis spænding i forholdet til de konservative og navnlig til Jens Jessen ved »Flensborg Avis«.

Hvad drejer så disse idéer og arbejder fra den daglige kamp sig om? Her er kun plads til at nævne et lille udpluk: Oprettelse af læsekredse, bogpakker, fællesture, drøftelse af veje til at komme ind i den tyske politistat, valg af medarbejdere, maleriudstillinger, museumsforhold, arbejde for at kirkelige genstande ikke skulle sendes til tyske museer, de statsløses stilling, de mange processer, arrestationer, fængselsophold, de nordslesvigske sparekassers forhold, jordkampen, Vogelgesang, H. P. H.s rigsdagsarbejde, Clausens rasen over germanismer og sprogfejl i »Heimdal« og hans utallige rejser dernede. Bag ved eller over de to venners arbejde føles en bestemt person: A. D. Jørgensen. Han »er nemlig ikke blot en Person,« skriver H. P. H.,

»men han er et Princip — den rent saglige Kamp for Danskheden uden Bihensigter.« Efter hans død savnede man en sådan personlighed. Man ville fra kongeriget dengang næppe anerkende, at H. P. Hanssen var vokset op til at være dette ideal nærmest, og da man så forsøgte at dirigere nordfra, blev dette skarpt afvist af H. P. H., og da var det, som før nævnt, nær kommet til et brud mellem ungdomsvennerne.

Underligt nær bliver denne tid os påny, når vi læser disse breve. Det ikke mindre end en oplevelse, overarkivar Harald Jørgensen her skænker os.

*G. Japsen: DEN NATIONALE UDVIKLING I ABENRÅ
1800-1850.*

I denne bog, der er trykt med støtte fra Statens almindelige Videnskabsfond, skildrer G. Japsen, hvordan Abenrås indbyggere, som omk. 1800 alle var besjælede af dansk statspatriotisme, i det følgende halve århundrede opdeltes i to fjendtlige lejre, en dansk og en tysk, og endvidere søger han at udfinde de kræfter, der »fremkaldte denne fundamentale forandring af indstilling til stat og nation«. Et mægtigt kildemateriale, for største delen utrykt, er benyttet.

Tabet af Norge 1814 slog hul på helstaten, og krigen med England havde ødelagt Københavns økonomi for en række år. Hamborg kom da til at dominere over handelen i Jylland. Dette kom uvilkårligt til at fremhæve det tyske, mens danskheden selv hos velhavende og dannede kredse sank i anseelse over hele Sønderjylland. Den økonomiske interesse blev stort set vendt mod syd. Grundigt, nærmest spændende udreder Japsen samspillet mellem den forandrede økonomi, de sociale modsætninger og den nationale opvågnen.

Det var i de dage, liberalismen dukkede frem, og mange kom til at se mod syd, fordi de mente, man lettest dér fik en fri forfatning. Da martsrevolutionen 1848 ville skabe et forenet og demokratisk Tyskland, skyllede bevægelsen ind over Slesvig-Holsten. »Tyskland rejser sig i hele sin stor-

hed . . . Danmark har slet ingen betydning over for et sådant folk . . .», skrev Olshausen. Åbenrås revolutionære anerkendte straks den provisoriske regering, mens de danske blev overrumplet. Byen syntes at stå som en tysk fæstning i det danske Nordslesvig. Men den danske arbejderstand rejste sig, tvang oprørsflaget ned fra byens største værft, snart forsvandt flagene overalt, og da danske krigsfolk d. 30. marts sejlede ind i havnen og affyrede to skarpe skud mod friskarerne, de første i treårskrigen, var det tyske herredømme forbi denne gang, men magten kom snart til at svinge frem og tilbage i takt med krigslykken. Under alt dette skærpedes modsætningen mellem dansk og tysk.

Bogen er ikke blot for åbenråere, den har almen interesse.

—o—

*DET GAMLE FRØSLEV. Johan Meyer
fortæller minder fra Danmarks sydligste grænseby.*

Selv om bogen ikke direkte berører vort amt ud over, at vi nikker genkendende til flere gamle skikke og forhold dernede, hvor de dog til dels har andre navne, er den i høj grad værd at gøre opmærksom på for de mange, der ynder at læse levnedsskildringer og meoirer. Det er en underlig levende og nærværende bog, fortalt af den gamle smed og sognefoged, visende en dansksindet mands oplevelser i Sønderjyllands tyske tid og fortalt med en stor portion godt humør.

—o—

HISTORISKE HJÆLPEVIDENSKABER.

Dansk historisk Fællesforening har påbegyndt udgivelsen af en række små populære håndbøger, der er til nytte for enhver, der beskæftiger sig med historie.

Rækken indledes med arkivar *Knud Pranges* bog: »*Heraldik og historie*«. Heraldikken er læren om våbenskjoldene, og Prange fortæller her livligt og inspirerende om disses opståen og udvikling, om segl og signetstikkere, om våbensymbolik og ejermærker. Gennem en række eksempler — også med ét fra vor årbog — viser han, hvilken nytte historikeren, han være sig rigs-, adels-, personal-, kultur- eller lokalhistoriker, kan have af heraldikken. Som

omtalt i Fra Ribe Amt 1960 har Prange også udgivet en såre nyttig »Heraldisk nøgle«, ved hjælp af hvilken man kan bestemme den slægt, der har ført et bestemt våben.

Det næste bind i serien er *Herluf Nielsen: »Kronologi«*. Med stor kyndighed giver Herluf Nielsen her en introduktion i tidsregeringens problemer: solåret, påskeberegningen, betegnelser for året, årets begyndelse, opdelingen af året og dagen, forbedringer af kalenderen, den franske revolutions kalender, den romerske og den borgerlige kalender.

I forbindelse hermed kom Fællesforeningens nyudgave af *R. W. Bauers »Calender for Aarene fra 601 til 2200 efter Christi Fødsel«*. Calendariet har længe været udsolgt og ikke til at opdrive. Det er næsten uundværligt, når man, som det ofte er tilfældet ved ældre dokumenter, skal bestemme en dato, der opgives som ugedag i forhold til en helgendag eller helligdag. Undertegnede måtte i sin tid afskrive tabellerne, da det også var vanskeligt at hjemlåne bogen. Det nye oplag, der er en fotografisk gengivelse, blev da også revet bort, bl. a. af vore nordiske naboer.

Hans H. Worsøe: Grundbog i slægtshistorie.

Alle de mange, der tænker på at få noget gjort ved deres families historie eller begyndere, der allerede har arbejdet med den, men både her og der føler sig fremmed og usikker ved fremgangsmåden, har gennem ovennævnte bog fået et ganske udmærket lettilgængeligt hjælpemiddel i hænde.

I sommer har der været afholdt et kursus i slægtsforskning på Køng højskole med arkivar Worsøe som leder. Det er på grundlag af dette kursus, at bogen er blevet til. På letfattelig måde giver den kyndige og erfarne arkivar her begynderen sin undervisning. De forskellige måder at opstille slægtslinjerne på, begrænser han klogeligt til de mest benyttede. Der gøres rede for ahnetavlen, efterslægtstavlen og stamtavlen, for indrykningssystemet og generationsvis opstilling, hvordan man indsamler og behandler familietradition, litteratur og arbejder med kirkebøger, skifteprotokoller, folketællingslister, skøde-, pantebøger o.s.v. Sluttelig opfordrer Worsøe slægtshistorikerne til ikke at glemme by- og sognehistorier, hvor der ofte kan findes gode oplysninger om familien. I et tillæg gives forklaringer

af latinske ord fra gamle kirkebøger o. l. og gode litteraturhenvisninger.

Viderekomne kan tillige benytte Fabritius og Hatts store »Håndbog i Slægtsforskning«, og nørrejyderne har et godt hjælpemiddel i Hofman-Bang: »Jens Sørensen og Maren Nielsdatter«, der — sin mærkelige titel til trods — nævner de vigtigste personalhistoriske kilder i Viborg landsarkiv. — Worsøes lille håndbog vil blive grebet med taknemlighed af alle begyndere. Den fås ved henvendelse til Køng folkehøjskole, pr. Glamsbjerg.

—o—

EN UDMÆRKELSE.

Vor mangedårige revisor, museumsinspektør ved Varde museum, Ølgod museums skaber og leder, fhv. førstelærer H. Øllgaard, Ølgod, blev under 10. maj af Hans Majestæt Kongen tildelt fortjenstmedaljen i sølv.

Selv om den ydre anledning til tildelingen vel nok er Varde museums jubilæum, er det sikkert Øllgaards hele virke som museumsmand og historiker, der er grunden til, at han fik denne store og sjældne udmærkelse.

Holger Øllgaard er født i Strellev 1888, tog lærereksamen fra Gedved 1910 og blev 1913 knyttet til Hejbøl skole i Ølgod sogn. Her begyndte han sin samlervirksomhed, navnlig af ting til at belyse landalmuens liv, virke og kår. Efterhånden blev hans samlinger så omfattende, at da han efter 40 års virke som lærer i Hejbøl flyttede til Ølgod, blev der oprettet en museumsforening, som indsamlede 15.000 kr. blandt beboerne, og kommunen skænkede andre 15.000, hvorefter man købte et hus til samlingerne. Dette er nu udvidet med en tilbygning. Forinden var Øllgaard blevet knyttet til Varde museum som inspektør. Også her gør han et stort arbejde for dette museums rige samlinger.

Historisk Samfund ønsker herved sin revisor og gode medarbejder hjertelig til lykke med medaljen. Og vi vil gerne sige med Aakjær:

*»Hvor er æ skjøen, te di er te,
som vil det gued bewaar,
som goer saa biel og æsler ve
og kan sæ aalle spuar!«*

H. K. Kristensen.

Virksomheden

Siden 1923 har »Fra Ribe Amt« været solgt i kommission hos P. Haase & Søn. Denne snart 40-årige forbindelse er nu blevet afbrudt, idet forlaget p. gr. a. manglende lagerplads har set sig nødsaget til at meddele, at det ikke længere kan være vor kommissionær. Bestyrelsen har da besluttet, at samfundet skulle danne sit eget forlag. Det bliver herefter under adressen *Historisk Samfund for Ribe Amt, Varde*, idet redaktøren til efteråret flytter til Varde. Bogladeprisen for årbogen er 12,50.

Også i år har der været afholdt *hjemstavnsaftener* nogle steder i amtet med god tilslutning. Der er kræfter i gang, som vil tilskynde folk til at sætte sig i bevægelse for at få sådanne aftener afholdt i så mange sogne som muligt i det ganske land i dagene 23. feb.—3. marts 1963.

Årsmødet fandt sted i Tofterup, og efter at de sædvanlige beretninger og regnskaber var aflagt og godkendt, genvalgtes Sal. Frifelt og Høgsbro Østergaard enstemmigt til medlemmer af bestyrelsen og H. Øllgaard til revisor. Ved det offentlige møde talte pastor Østergaard spændende om hans fund af Sct. Syllatzes hellige kilde ved Starup kirkegård, og H. K. Kristensen fremdrog træk af Skadst herreds historie.

Sommerstævnet holdtes d. 23. juni. De mange deltagere fyldte den store smukke Andst kirke, hvor formanden Sal. Frifelt bød velkommen, og H. K. Kristensen fremdrog træk af kirkens historie. Uden for Kirkemuren demonstrerede og fortalte pastor Høgsbro Østergaard særdeles levende om, hvordan de romanske granitkirker blev bygget. Derpå kørte det store vogntog, hjulpet over hovedvejen af to politibetjente, til Vamdrup, hvor der var fælles kaffebord. Sognerådsformand Carl Nielsen bød velkommen og fortalte om Vamdrups udvikling i nyere tid, fhv. gård-ejer P. Moos, Vamdrup, talte om oldtiden, gårdejer Aage Hjortkær, Toftegård, skildrede Vamdrupgårds historie, og

gårdejer Aage Jessen, Østerby, der virker med i undersøgelsen af en større boplads og gravplads fra keltisk jernalder der i sognet, foreslog, at samfundet afholder to vintermøder, et i amtets vestlige og et i dets østlige del. Formanden lovede forslaget velvillig behandling. Dernæst kørtes til voldstedet i Vamdrupgårds have, som blev beseet. Der sluttedes i Skibelund, hvor fhv. højskoleforstander Erik Appel fortalte fængslende om de personer, mindstene i krattet er rejst for. Frifelt sluttede det festlige og indholdsrige sommerstævne, mens Sct. Hansbålene tændtes i den skønne sommeraften.

Historisk Samfund har ladet fremstille *en lille tryksag* om foreningen og dens virke i håb om, at mange medlemmer vil benytte den til at skaffe foreningen nye indmeldelser.

Nye medlemmer 1961

Lilli Iversen, frue, København
 Dr. K. Marschalleck, slotsmuseet, Jever
 Smedemester Chr. Sørensen, Veirup
 Gross. V. Risom, Hellerup
 Gartner Juhl, Outrup
 Førstelærer Høemkjær, Gjerndrup
 Gdr. Math. Paulsen, Vejrup
 Gdr. Hjalmar Hansen, Sejstrup
 Antikvar Mogens Bencard, Ribe
 Repræsentant Niels Ladekjær, Esbjerg
 Installatør Johs. Mikkelsen, Gredstedbro
 Sognepræst Sander-Sørensen, Billund
 Aage Vestergaard, Toftnæs
 Trafikassistent Chr. Nielsen, Oxbøl
 Lærer Jul. Larsen, Aarre
 Boghandler A. Riber Bertelsen, Oxbøl
 Rentier Johs. Jensen, Veerst
 Kirkebetjent Hans Tofterup, Tofterup
 Landmand Lambert Lauridsen, Kallehave
 Landmand Gunnar Hansen, Starup
 Landmand Laurids Andersen, Næsbjerg
 Landmand Per Voldsgaard, Gjerndrup
 Ejendomsrådgiver T. Terkildsen, Ansager
 Overassistent Georg Røser, Oxbøl
 Fabrikant Fr. Schönwandt, København
 Museumsinspektør Gudmund Boesen, Rosenborg Slot
 Jens Juel, Esbjerg
 Kommunalærer Blaabjerg, Varde
 Gdr. Stefan Knudsen, Glejbjerg
 Gdr. Johs. Kjær, Nyby
 Egon Friborg, Engesvang

Regnskabsoversigt 1961-62

INDTÆGT:		
Kassebeholdning.....		6289,13
865 ord. medlemmer à 10 kr.....	8650,00	
2 medl. m. andet kontingent	13,00	
		8663,00
28 kommuner à 12 kr.....	324,00	
13 » » 20 kr.....	260,00	
1 » » 15 kr.....	15,00	
2 » » 25 kr.....	50,00	
		649,00
76 biblioteker » 10 kr.....	760,00	
1 » » 30 kr.....	30,00	
1 » » 20 kr.....	20,00	
		810,00
Salg af Lyngbohæfter.....	323,30	
» » Gotisk Skrift.....	118,92	
» » gl. årbøger	503,20	
		945,42
Tilskud: Kulturministeriet	1745,00	
» Ribe amtstue	200,00	
» Varde kommune	200,00	
» Varde Spare- og Laanekasse..	50,00	
» Nr. Nebel Sparekasse.....	50,00	
		2245,00
Godtgjort porto	263,22	
Refunderet	20,00	
		283,22
Renter af Kirstine og Th. Mølhedes legat.....	556,82	
» » bankbeholdning.....	164,96	
		721,78
		Kr. 20606,55

UDGIFT:		
Trykning af årbogen		5261,45
Honorarer		1540,00
Udsendelse af årbogen		626,20
Løn til redaktør og kasserer		900,00
Møder og foredrag o. lign.		381,00
Repræsentation		595,94
Bogkøb		272,90
Kontingenter		200,00
Porto, telefon.....		172,32
Til arbejdet med biskop Hagelunds dagbog ...		1000,00
Trykning af pjece		300,00
Beredskabsfond.....		2000,00
Kassebeholdning at overføre		7356,74
		Kr. 20606,55

AKTIVER:

Vest- og sønderj. Kreditf. obl. 4 ¹ / ₂ %	12600,00
I Overformynderiet til 4%	176,21
Grundfond: 1. april 1962	3592,98
Beredskabskonto: 1. maj 1962	7262,62

Egtved, den 22. maj 1962.

JOHN KVIST.

Revideret og fundet i orden.

Ribe, d. 13. juni 1962

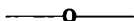
Ølgod, d. 7. juni 1962

Lennart Edelberg

H. Øllgaard

SOGNEFILM

I visse sogne har man i de senere år fremstillet sognefilm, der viser glimt af sognets liv, især af det, der forsvinder: Gammeldags høst med le, spjarrer og kratte, gammel husflid som karten og spinden for blot at nævne et par ting, desuden kirke- og skoleliv, sognerådsmøder, dagligt liv ved købmand og håndværker. Endvidere sognets hist. minder o. a. seværdigheder, sportsfester, større møder o. lign. Det er ikke nogen dårlig måde for et sogn at gemme noget af sin fortid på. Gang på gang kan filmen fremvises til glæde for beboerne og andre. Flere forretninger fremstiller disse film. Vi kan gøre opmærksom på »Tone og film«, der ledes af tidligere gdr. Aage Marcussen, Skovlund.

TILBUD TIL VORE MEDLEMMER

Ved henvendelse til DHF, Landsarkivet, Viborg, kan vore medlemmer til favørpris (ekskl. porto og omkostninger) erhverve: E. Kroman: Skriftens historie i Danmark fra Reformationen til Nutiden. 10 kr. (bogladepr. 18 kr.) — Helger Hjelholt: Skriftprøver, kr. 6,80 (bogladepr. 8,50). — Helge Søgård: Litteraturvejledning for kulturhistoriske Provinsmuseer, kr. 5 (bogladepr. 8,50). — Nationalmuseet og den lokalhistoriske forskning, kr. 2. — Register til Fortid og Nutid: bd. I-XVII, kr. 2. — Knud Prange: Heraldisk Nøgle til Nyt Dansk Adelslexikon, kr. 16 (bogladepr. 27). — Dansk Navneskik, kr. 5. — H. Hansen: Opbevaring og ordning af købstadsarkiver, kr. 2. — S. Nygård: Anvisning til at drive historisk-topografiske studier, kr. 2. — Bauer: Calender for Arene indtil 2200 e. Kr. (fototeknisk optryk), kr. 12, indb. 14 (bogladepris 20 og 23 kr.). — Serien om de historiske hjælpemidler: Herluf Nielsen: Kronologi, kr. 7, indb. 9 (bogladepris 11,50, indb. 15). — Knud Prange: Heraldik og Historie, kr. 7, indb. 9 (bogladepr. 11,50, indb. 15). — Abonnement på Fortid og Nutid: favørpris kr. 15 (bogladepr. 25) + porto og omkostninger. — Desuden kan De få Fortid og Nutid til reduceret pris, så længe lager haves (enkelte af de ældre hæfter er dog udsolgt). — Den af Dansk historisk Fællesforening under redaktion af Johan Hvidtfeldt udgivne Håndbog for danske lokalhistorikere er udsolgt, men vil blive optrykt påny.

INDHOLDSFORTEGNELSE

1. P. Friis: Grosserer Cornelius Stau. Varde museums stifter.
2. H. K. Kristensen: Træhest til auktion og lidt om landmilitsten.
3. Mogens Bencard: Arkæologiske undersøgelser i Ølgod kirke.
4. F. Elle Jensen: Kirke- og kulturhistoriske småting.
5. Knud Jensen: Jydepotter under gulv i gamle stuehuse.
6. John Kvist: Skovtyverier.
7. C. Teilman Hald: Niels Friis's selvbiografi.
8. Agnes Andersen: Oksby gamle mølle.
9. H. K. Kristensen: Et par tingsvidner om Wallensteinskrigen.
10. H. K. Kristensen: En herredsvide i brug.
11. H. K. Kristensen: Hr. Chr. Simonsen Vardes ægteskab.
12. Mindeord. Johanne Nielsen.
13. Litteratur om Ribe amt.
14. En udmærkelse.
15. Beretning.
16. Nye medlemmer. Regnskab.

Historisk Samfund for Ribe Amt har følgende bestyrelse: Forfatteren *Sal. Frifelt*, Ølgod, formand, redaktør *P. Friis*, Varde, lærer *H. K. Kristensen*, Lunde J., sekretær, lærer *John Kvist*, Egtved, kasserer, seminarirektor *Sv. Mogensen*, Ribe, snedkermester *Niels Thomsen*, Esbjerg, og sognepræst *K. Høgsbro Østergaard*, Åstrup, pr. Glejbjerg. Redaktionsudvalget er *Kristensen* (fmd.), *Sv. Mogensen* og *Niels Thomsen*.